

Көпеев

КӨПЕЕВ

дастаны

ЗЕКЕБАЙ

СОЛТАНБАЙҰЛЫ

Зекебай Солтанбайұлы.

Көпеев (Мәшһүр туралы III кітап). - Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ,
2005. - 226 б.

ISBN 9965-612-91-1

Үш жүзге аты мағлұм ұлы ғұлама Мәшһүр Жүсіп Көпеев туралы еңбегімнің жарыққа шығуына демеушілік жәрдем көрсеткен:

Суханбердин Абдуалиге;

Байжанова Дәмелі Қауи-қызына;

Күзекөв Асхат Сәйпиұлына;

Арын Ерлан Мұқтарұлына;

Алтынбек Нұхұлына;

Мананбаев Жеңіс Исаұлына;

Ырысбек Жұмагелдіге;

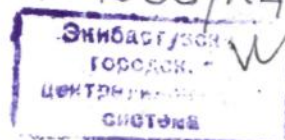
Макрұлан (Жұматбек) және

Ақертіс Солтанбаевтарға

аса зор ризалығыммен шынайы алғыс айтамын!

Құрметпен автор.

ISBN 9965-612-91-1

Мәшһүрге арналған мәнді дастан

Қазақ жазба әдебиетінде дидактикалық – ғұмырнамалық дастан жанры ерекше орын алады. Оның түп – тамыры әлем әдебиетінің асыл мұраларының ішінде ерекше орын алатын XI ғасырда жазылған Баласағұндық Жүсіптің «Құтты білік» (Құтадғу білік) шығармасы болар. Осы дәстүр күні кешеге дейін ұлы дала өз жалғасын тауып келді, өзіне тән ішкі заңдылықтарымен өмір сүрді. XIX ғасырдың Жүсіпбек Шайхисламұлы, Ақылбек ибн Сабал, Шәді төре, Тұрамғамбет Ізтілеуұлы сияқты аты белгілі кітаби ақындары дастан дәстүрінің соңғы ірі өкілдері еді. Шығыстық тарихи-ғакиялық дәстүрде қазақтың жаңа дәуір әдебиетінің көшбасшысы, ой алыбы Абай Құнанбайұлы да «Ескендір», «Әзім», «Мәсұт» сияқты терең тағылымды дүниелер туғызғаны әмбеге аян. Өз заманының әулиесі атанған Мәшһүр Жүсіп бабамыз да дастан жырына ерекше ықыласты еді.

Қазіргі күні мұның бәрі ертегі болып қалды. Уақыт көші сынаптай жылжып, өткендегі қасиет көрген рухани байлығымыздың көпшілігін шаң-тозаңмен көмкеріп тастады. Совет өкіметі қанды шеңгелін қазақ рухының қамқоры болған ұлт зиялыларына, ақын-жыршыларына, ғұлама ғалымдарына салды. Солармен бірге пәни тіршіліктен, халықтың жүрегінен терең мағыналы, күрделі шығыстық құндылықтарға негізделген ұлттық мұра, терең тәрбие құралы дастан жырлар да ұмыт болды. Адам қоғамын жалаң – жағдайлыққа, таптаурын қыздырма сөзге, жалған отаншылдыққа, одан қалды құлдыққа (тотолитарлық) үйретудің бір жолы дәстүрлі рухани мұрадан ажырату болып табылатыны күмәнсіз. Совет үкіметі жетпіс жылда осы тәсілмен Ленин мен Сталин атынан басқадан түк білмейтін дүбәра ұрпақты өсіріп шығарды. Мен кейде экспедицияда жүріп, егде адамдардан әңгіме – шежіре сұраймын, сұраймын да қынжыламын, содан кейін өзгені де пұшайман қылатыныма ренжимін. Қайдан білсін, олар ескінің әңгімесін, бар естігені, ұққаны социализмнің әңгімесі, ұраны болса.

Осындай дүбәра ортада Зекебай сияқты ағаларымның қалай ғана асылдың сынығындай сақталғанына таң қаламын. Бұлар бір кезде қазақтың маңдайында жарқыраған асыл берен азаматтарынан қалған тұяқ, кешегі жақсының артында қалған із, Мәшһүр сияқты ғұламаларымыздан қалған сарқыт емес пе?!

Зекебай ағайдың «Мәшһүр» дастанын оқып отырып, қазақ даналығының асыл көріністерін, ой маржандары мен таным үлгілерін кездестіреміз. Мәшһүрдің өмірі мен тіршілігі дастан мазмұнының нақ ортасынан орын алған, көк аспанды құс жолы ортасынан аппақ қылып жарып өтсе, бұл да солай. Сонымен бірге Зекең Мәшһүр өмірін, Мәшһүр күресін мысалға алып, қазақ зиялы қауымының көкірегінде жүрген көптеген мәселелерді көтерді. Бұл біздің ұрпақ үшін тіршілік эталоны, болашақ үшін еліктеуге тұратын жарқын үлгі. Ел қайраткерлерінің тіршілігі елге қызмет істеуге арналады, олар тірі кезінде де баки дүниеге аттанғанда да өзінің ұлы өнегесін еліне шашудай шашып кетеді. Бұл адамзат баласының ілуде біреуіне ғана бұйыратын бак.

Зекең үлкен парасатпен Мәшһүр тіршілігінің соңғы он жылдықтарын дастан тіліне салып сөйлетіп отыр. Қайғысы мен мұны, қуанышы мен сүйініші көп XX ғасыр жаһанға жар салып келгенде одан адамзаттың ұлы перзенттері жақсылық аңсады. Евразияның ұлы құрлығы үлкен дағдарысқа түсіп, рухани тапшылыққа капитализмнің қарама-қайшылықтарына ұрынып, болашаққа түніліп жеткен жүзжылдық еді. Европа жан-жақтан жаңа рухани таяныш іздеді, ол көне шығыс мәдениетінің ошағында қоламтаның ортасындағы шоқтай жылтырап жатыр еді. Шығыс ілімі тым күрделі еді, тарихтың заны адамзат болашағын басқа арнаға бұрды. Евразияның құрлығының дәл ортасында, Батыс пен Шығыс өркениеттері тоқайласатын шекара және дүбәра алқапта Шығыста ертеде ұмытылған, Батыс XIX ғасырда әуестенген әлеуметтік идеялар өріс алды. Ол социализм елесі еді.

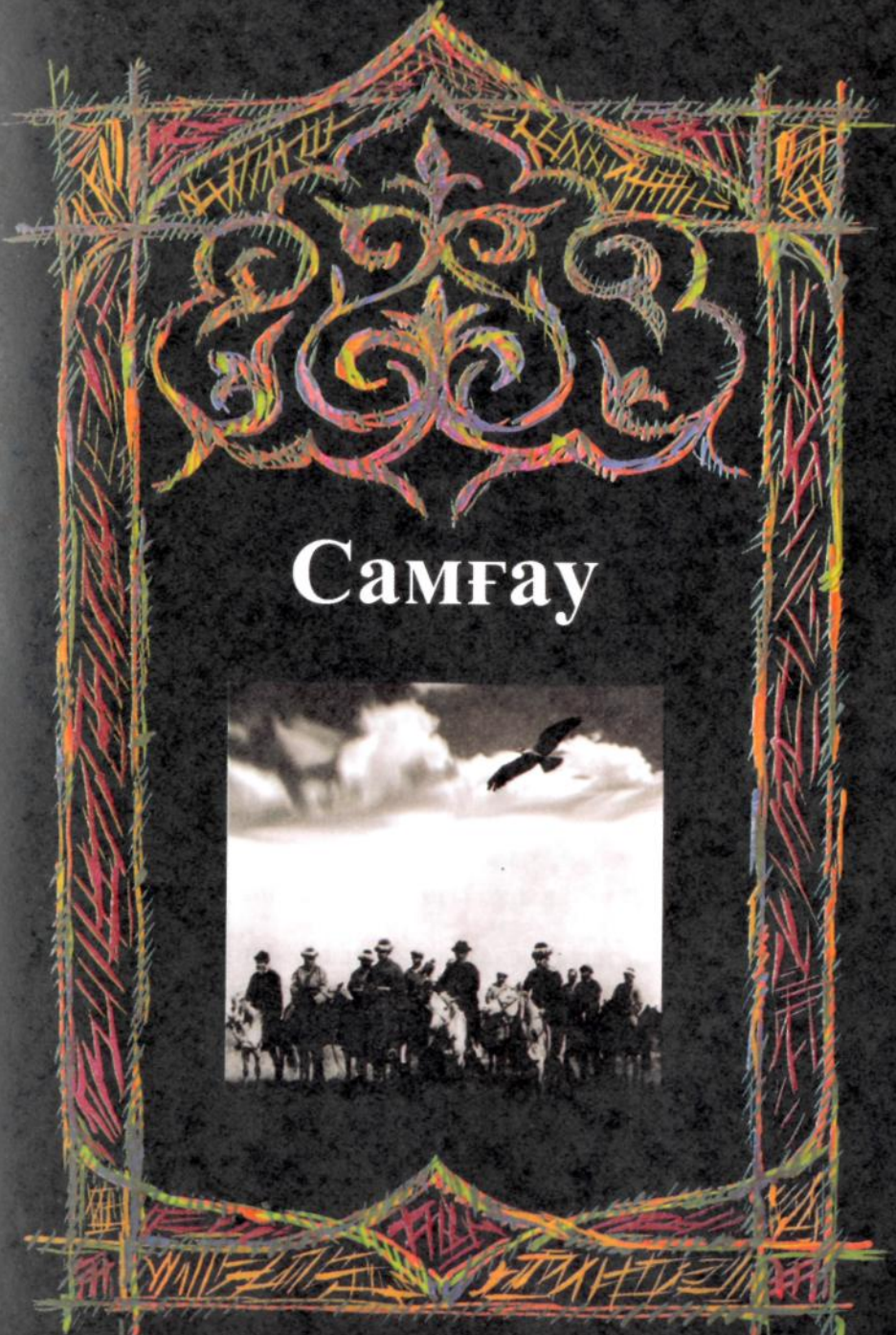
Маған бір қария «біз бұл ғасырда бес ғасырдың азабын көрдік» деп еді. «Мәшһүр» дастанының үшінші кітабы осы бір

ауыр жүзжылдыққа арналған. Зекең осы дастанда Мәшһүр бейнесі арқылы азапты жолдың алғашқы ширегін сипаттайды. Бүгінгі егемендік тірлігіміз, ел болып басымызды құрап жатқанымыз ертеде және күні кешеде өткен Мәшһүр сияқты әулиелердің шапаты екенін сезінесін.

Зекеңнің «Мәшһүр» дастаны Мәшһүр үлгісінде жазылған құнды дүние. Зиялы қарияларымыз осы төл дәстүрді сақтап қалғанына сүйсінесін. Баян жерінің қасиеті, Мәшһүрдің құдіреті шығар Зекеңді осы жолға салған. Жалғыз Зекең емес Баяндағы аяулы ақсақалдар Алпекен, Кәріекен, Егеубай акын, Жұмат ағам, Төкен (Төлепберген). Бұлардың бәріде Мәшһүр жолын ұстаған кәдірлі ағаларымыз. Мен қазақстанның қаншама жерін аралап жүріп, кәзіргі күнде бір жерге топтасқан осындай ескі көздерді көрмедім. Мәшһүр сияқты үлкен дариядан қалған көздер осылар. Ел де, елдің басшылары да осы қариялардың айтқанына құлақ қойып, асыл сөзін жазып, жазғанын жариялап, оқырманға паш етіп отырса дұрыс болар еді. Біз қанша жерден ғылыми атақ, мансапқа ие болғанмен осы ақсақалдардың жанында көктемде су жиналған қақтан аспаймыз. Бүкіл саналы өміріміз қалада, төл табиғаттан жырақта, өзге ұлттың ортасында, кітап маңында өткен кәзіргі ғалыми-жазушылардың ой өрнегі де, сөз саптасы да бөлек, қайнар көзі әр жақтан.

Қазақи білімнің, тәжірибенің, дәстүрдің қайнар көзі-зиялы ағаларымыз. Сонысымен де Зекең қаламынан шыққан «Мәшһүр», «Жүсіп», «Көпеев» білген адамға қымбат қазына болып табылады.

Профессор, тарих ғылымының
докторы Жамбыл Артықбаев

Camfay

К ө п е е в
(Мәшһүр туралы III кітап)

Самғау

«Құзғын да періште деп атана ма,
самғауға шыныраудан бата ала ма?»
Сағди. 209 бет

Аударған: М. Әлімбаев

СССР – таусылмайтын дастарқан нық,
Әулекі Горбачевты басқарған қып,
Түбіне Америка бірақ жетті,
Орнында қатерлі күш қалмастай тық.

Халықтың тас-талқан қып игілігін,
Тонатып өзді - өзіне үйді күлін.
Бензин жоқ, машина жоқ, жол қатыс жоқ,
Қырсығы бұхараға тиді бүгін.

- Ақша қар жауып салған тобығыңнан,
Өтеді машиналық толығынан.
Жаяу тартып Алтыкен келе жатыр,
Құдасы өліп, автобус жоғы бұдан...

Нақ қырық бес шақырым Жаңа – жолың,
Боран соқса не болдың, қайнап сорың?
Бір адамдай жиып ед жүн, теріні,
Тұсау салды, байлады жоқтық қолын.

Жарты жолға келгенде қуып жеттік,
Жеңгем еді жаныашыр, жасар шефтік.
Ішім күйіп, күйзеліп аяп кеттім,
Бұл не қылған қайсарлық, асыл тектік.

Жұбатып құдасына көңіл айттық.
Аялап жас баладай бірге қайттық.
Нарық емес «Қарық» - тың алапаты
Құя салған «Мықты» - ға өмір байлық.

Ал, қояйық, айтыңыз адамыңды,
Жазсын, жеңгей, сауаптан қадамыңды.
Мынау осал аза емес, құдаңыз ғой,
Алып жаза берейін қаламымды.

Бұл Төкең – Сізге құда, бізге жиен.
Бәлкім сізге жақындау қарыс – сүйем.
«Нағашымның нашарлау болғанына
Намыстанам – деуші еді – жаман күйем!»

Айырып асыл сөзді қауызынан
Алайық, опа бермес жауызынан.
Естиік, Мәшекең не істегенін
Кәрібаев Жұқаштың ауызынан.

- Өткен күн Шәрапидің Төлеубайы
Жаңа – жол совхозы еді тұрақ жаны.
Жиылып жаназаға жарты аудан
Берілді ас – садақа: ет пен шәйі.

- Үлкен ем Төлеубайдан мен екі жас,
Тұрағым, қазіргі күн, мына Екібас.
Балалық, жігіттік күн өтті бірге
Тұрған ба қайран ғұмыр – ең қиыспас?

Бабамыз бабасымен тамыр еді.
Мәшһүрден құдай жолын таныр еді.
Кәрібай әкем соғып қайрап берген
«Ақ жалау» ұстарасын жаныр еді.

Жұқаш Кәрібаев
(1915 ж. туған)

Туыстай сыйластыққа тұрақты олар,
Жарылса жер жарығын құрап болар,
Жағасын ел – жұртының жыртқызбаған
Саналы ой саулап ағып бұлақтанар.

Құлақта қалған сөз ғой үлкендерден.
Мәшірап бабам жасап үлкен диірмен.
Басында Құмды көлдің бидай тартып,
Халқына ақ сеңкені үйіп берген.

Мәшірап жел диірмен жасапты деп,
Қуанып Мәшһүр Жүсіп көріпті кеп.
Сұрасып аман – саулық білгеннен соң,
Сөздерін шаруа мұңы бөліпті тек.

«-Не керек ел ішіне жел диірмен?!-
Деп кейбір көре алмаған көп күйінген.
«Үлгісін орыстардың тараттың»-деп,
Шығарған қаңқу - өсек бір бүйірден.

- Адамзат күн көрмей ме ғамалменен,
Тамаша, орнатыпсың амалменен.
Айналып диірменнің қалақтары
Тұрады көлден соққан самалменен.

Бұл іске көп адамдар маңдамайды,
Пайда менен зиянды аңдамайды.
Былышлдап соға берсін білмейтіндер,
Өнер орыс, қазақ деп таңдамайды.

Не нәрсе, біле - білсең, көкейде ұғым.
Жаһаттасаң ойыңды етер мығым.
Істелген істің, әсте, жаманы жоқ,
Игілігін халықтың өтейтұғын.

Жүргізіп диірменді көргенде кең:
-Қасында егін жайың, межең бекем.
Қонып тұр бұл жұмысың көңіліме,
Қайырлы құтты болсын ! - деген екен.

Сол бетпен сырылдатып Шақан келген,
Әдейі арнап шақырып хабар берген.
Атының басын ұстап қарсы алды,
Ысқақтың Базарханы ед қасына ерген.

Келіні Бәйезит бай – Зәркеш қызы.
Жан еді салауатты нәркес жүзі.
Жабысып қай қайдағы желікпе ауру,
Бұл жылдың ұнамады әр кез, күзі.

Мәшекең сәлем беріп кірді үйге,
Келін аузы көпіріп жатқан күйде,
Отыра қап оқыды жарты сағат
-Жатсын, жауып тастандар! - деді, - тиме!

Әйел су боп ағылды, күйіп жанды.
Бірақ көрді көз ашып аппақ таңды.
Ертеңіне бөгеліп тағы оқып,
Шақанның құлағының құршы қанды.

-Қырық күн шарт қоямын, соны аңдайсың,
Маңына әйеліңнің жоламайсың.
Әкең менен шешенді күтуші қып,
Жетегіме бір бедеу жоралайсың.

Шартым сол-әйеліңнен тарайды шоқ,
Құлмағамбет саурын соққандай боп.
Бұл аурудан өлмейді, жазылады,
Басқа аурудан өлсе егер, шаруам жоқ.

Оралып Мәшекеңнің етегіне
Ризалық бермей Шақан «Кетеміне»,
Мінетін құлындатпай «қаракөкті»,
Байлады алып келіп жетегіне.

Қоңсысы ед Бәзіл байдың Тасқара шал,
Онда жоқ, болса дағы басқада мал.
Тез шақыртып алды да былай деді:
- Уа, пақыр, мына сөзге құлағың сал!

Аударған бірді бірге фәни жалған,
Құдай берсе ырзығың шығады алдан.
Байлар саған түгін де сипатпайды,
Шешіп ал жетегімнен, апар! Малдан!

Берді де жүріп кетті өз жайына.
Қарамай еш адамның ас – шәйіна.
Базархан қайран қалып келе жатыр,
Қылатын қылығына әрдайымда.

- Малданалмас... Молдаеке, кетті – ау күйе.
- Мен бердім. Өзі білсін. Құдай не.
Көктемде құс салуға сатса өзіне,
Құны оның-құлындайтын екі бие.

Хабаршы, үйге келсе, отыр тосып,
Хаты жоқ жіберілген оқыр қосып.
- Дүниеден Әбіш хажы өтті – деп ед,
- Лахаула-л-лахуат – деп, кетті шошып.

Қол жайып, бетті сипап етті тілек.
Бір тұлға Айдаболда еді тірек.
Ахыреттік сапарын жарылғасын,
Жан еді ортадағы үлкен жүрек.

«Барам, - деді сөз байлап – құдай жазса!»
(Жолдан келіп айтар ма ед, бұлай басқа?)
Кертторыны ұстатып жекті дағы,
Болмай қалды зауығы ішер асқа.

Қарамады уақытқа күн деп, түн деп.
Көңіл айтты, көрісіп жоқтап үндеп.
– Жаназасын, Мәшеке, өзің басқар –
Деп бәйбіше арнайы артты міндет.

– Маған берсең айта ғой, қанша мал бар?
Келіспеймін егерде болсаң алдар.
Мұнда керек болған мал онда керек,
Қажы қаңғып қалмасын оны да аңғар!

Неше табын?.. Жете ме, қой мен жылқың.
Соғып тұр ма сиырға әлде құлқың?
Құдай беред иманды, біз бермейміз
Сатып алып көрейік келсе сұрқын.

Есі шықты бәйбіше қысылғандай.
Үйірімен жылқысын ұсынғандай.
Айтып жатыр неше отар қойдың барын,
«Өліміне бермес – деп – мұсылман қай?»

Қожа, молда, хазірет келді ишан.
Садақа аңдып, дәметіп қисаң – қисаң,
Жаназасын оқыды Мәшһүр өзі,
«Кенелерміз» дегеннен болмай нышан.

Түсіп ысхат, фідия қыспағына,
Байланбайды ту бие мұстағына.
Шариғаттан асырмай жол – жораны,
Жүре берді құранын ұстады да.

Қыз – келін жылап жатыр жырлап жоқтау,
Уатып шариғатпен айтты тоқтау.
Мәшһүр қайтып кеткен соң ел ішінде,
Естілді еміс – еміс шығып көп дау.

Хажының бәйбішесі қалып аң – таң:
– Кеппеген дүниеге жансың аңқаң.
Айналдым, қасиетіңнен – деді – Мәшһүр,
Ғамалын жын – сайтанның қылған талқан!

- Дуанда дуылдады үлкен сөз боп:
«Бүлдірді Мәшһүр дінді өзі өз боп.
Мүфтиге жазу керек айдап арыз
Немене, басы – қасы көрген көз көп...

Мүфтиде ахун, халфе талқылады.
Суын - сүт, уын - олар бал қылады.
Келіспей бірі «жөн!» деп, бірі «хате!»
Ұлы жүз Әбілдаға зар қылады.

Әбілда: «Мәшһүр ісін дұрыс» - дейді
«Айламен дүние алу - бұрыс» - дейді.
«Мұсылман орталығы арабта да,
Аты жоқ, тарамаған бұл іс» - дейді.

Хабар кепті бір күні фәтуәлі,
Дін басы адамдардан аты - Уәлі.
«Мәшһүр сөзі хадиске сай келеді.
Шариғатқа салғанда осы дәлі».

Мәшһүр естіп қаламды алды қолға,
Қиял қысып қозғалды оңды - солға.
Қожа, молда, мәлтек бас ишандардың
Андап қалған сөздерін соңғы жолда.

Исахан, Ғабдүлла мен екі мағзұм
Біліп тұрған ислямда дін нағызын.
Жырыш ишан қабаттап көтермелеп
Шайнап жүр баяғы айтқан жын сағызын.

Орта жүзде Мәшһүрдей молда шықты.
Кіші жүз Әбайлда жорға шықты.
Мәшһүрдікін қисық деп қуғындаған
Батпаққа бата – бата зорға шықты.

Ишан хазрет шығыпты осы тұста,
Қанша аспандап ұшқанмен қарға құс па?
Қарғаның бұлбұлменен құны бір ме?
Нанбасаң алып барып базарға ұста.

«Құдая бергеніне мың бір шүкір,
Қылып келем шүкірлік, пікір-зікір.
Салып көр Түркістанның базарына
Жүз ишанға тұрмасам бетке түкір».

Мәшһүрдің бар екенін есіне алсын.
Аңдамаған аяғын кейін салсын.
Жасымда қожа мені сүндеттеген,
Жақтырмаса қалғанын кесіп алсын!»

Мәшһүр асын жаңа ішіп бола берді.
Тағы да бір суыт сөз хабар келді.
«Дөңгелек көл» басында жаз жайлауда,
Дүрліктірген іс боп тұр қалың елді».

Көреді ғой адамзат жүрген тірі,
Жан шошырлық оқиға үлкен – ірі
Мас болып, қой қосылып, төбелесіп,
Өлтірген екі қойшы бірін бірі.

«Дөңгелек көл» - әуелден Төлен жері,
Таусылмайтын жылда жыр, өлендері.
Сізге арнап жіберді ақылдасып,
Қарақозы, Құнияз үлкендері.

Деді Мәшһүр тындатып Қоқымбайды:
Арақ ішіп, мұсылман шоқынбайды,
Жуындырып, кебіндеп қоя берсін,
Ондайларға жаназа оқылмайды.

Нақты оқиға егерде болса солай,
Баруыма менің де келмейд қолай.
Қожалардың ту тіккен тең ортасы,
Не дейд олар «бермейтін топтан торай»?

Жасай берсін білгенін, жарамаса,
Ас көрінсе құжынар қара маса.
Жетер еді құдірет тиып мұндай
Келешекке із болып тарамаса.

Кірмей қойды құлаққа уағыз қашып,
Жай отырып жау санап араздасып
Қол көтерді – деп – Маншөк би – болысқа,
Жатыр деген айтысып қағаздасып.

Шошып елдің қым – қуыт тірлігіне,
Біреуінен бірі асқан ірлігіне,
Қолын жайып қысқаша дұға қылды,
Халықтың азбас – тозбас бірлігіне.

Бес күн үзбей отырып шықты құран,
Сезімтал жан не деген, көңілі-қыран,
Қажы мінген қара атты берді әкеліп,
Құлан құйрық, серке сан нақты бұлан.

104388/хцб

Реттеп көңіл күйін ағыстағы.
Жігітті ат әкелген нақ ұстады.
Қасына отырғызып хатым құран
Хажының рухына бағыштады.

- Бұл ажал кетеді дүр сілкіндіріп,
Сұм жалған өтеді ғой күрсіндіріп.
Ризамын сый – садақа аттарына,
Алып қайт, балалары жүрсін мініп.

Күн артынан күн өтіп жатты зулап,
Бірді біреу сөз қылып бақты шулап.
Тындай берсең басынды қаңғыртады,
Сілкіп салып өзінді қағып тулақ.

Деп Мәшекең толқыды біразырақ.
Дүниеден ой бөліп жырағырақ.
Келген кеткен кісіні елемеді,
Тесіп тұрды көкейін мың бір сұрақ.

Қалмағандай осы елдің еш қызығы.
Біреуге ерте, біреуге кеш сызығы.
Арак, ұрлық, партия, пара мен карт -
Өсіп барад дүркіреп бес бұзығы.

Болмаған соң тиятын муфти қазы,
Еститінің бір сұмдық қысы – жазы.
Би мен болыс сүліктей елді сорып,
Ит жеңгенін талауда - істің азы.

Айқындалып ел сөзі ақыр таңда,
Шақырылды сот – сияз Тақыртамда.
Қожа – молда дүркіреп түгел барды,
Бермейтін қара тиын пақырларға.

Маншөк пен «Дөңгелек көл» жайын шешпек.
Сот үкімі Маншөкке бес жыл кеспек.
Екі қойшы құнына көлді беріп,
«Құндыкөл» атануы керек деспек.

Кісі ғой бай Белгібай түбі текті:
- Жала жауып отыр ғой қуып кекті.
«Пәледен машайық та қашад» деген
Берейік біржолата көлді - депті.

Базархан, бұл съезден бар хабарым.
Келмейді қарғыс, күнә арқалағым.
Мінскей сотқа қағаз жазып берем,
Апарып бер, әзірше бар табарым.

Біреу күнін көреді жылай – жылай.
Бірдің біреу тұнығын қылады ылай.
Базарханға: «Тоса тұр біразырақ!»-
- Деп, бір тарақ қағазға жазды былай:

“Аспан толған жұлдыздан
Жарқырап тұрған ай артық.
Қазанат туған жүйріктен,
Жабайы туған тай артық.
Әділетсіз ұлықтан,
Қайырымы мол бай артық.
Түйе сойған съезден,
Токты сойған той артық...
Қу қанжыға жүйріктен,
Белі толық бесті артық.
Ұл таппаған катыннан,
Лактаған ешкі артық.
Салдама болған қайықтан,
Берік байлаған сал артық.

Төресін дұрыс бермеген
 Би, болыс, хожа – молдадан
 Тілегі дұрыс шал артық.
 Аттың несін мақтайсың,
 Алқалы топты жармаған.
 Түйенің несін мақтайсың,
 Алыс жолға бармаған.
 Қатынның несін мақтайсың,
 Қағып төсек салмаған.
 Ұлдың несін мақтайсың
 Әкенің тілін алмаған.
 Қыздың несін мақтайсың,
 Аузы – басы сүйреңдеп,
 Өсекті сірә қоймаған.
 Әкімнің несін мақтайсың,
 Жауыздық арын арлаған.
 Хожа – молданы несін мақтайсың,
 Өлі менен тірінің
 Бәрін бірдей жалмаған.
 Бұқараны сөгіп қайтейін,
 Күндері өтті байқұстың,
 Қапалықта зарлаған.

Ахметов Жағыпар
 жиған жазбадан

«Күзетші үшеу, болысың артыңда түр -
 Аңдыған құпиялап айтқан сырды,
 Нахактан бір біріне жала жауып
 Дауласып үш сыпырып аққан терді.
 Жете алмай ақ, қараның анығына
 Болыс – би былш еткізіп басар мөрді».

Бұл хатым сот ағасы сіздер үшін.
 Оқытып ел алдында, терең түсін.
 Жарылғау да, қарғау да қолдарыңда,
 Жайын айтқан жазықсыз ердің ісін.

I том 31 бет

«Мұны жазған қаламның үшін кесіп,
 Кигізген қара сөзге киім пішіп,
 Заты - Арғын, нәсілі - қазақ, ұраны - Алаш, I том 52 бет
 Көпеев – фамилиясы, Мәшһүр Жүсіп».

Бұл хаттан соң сот айнып сөзден тайып,
 Бүкпелеген пікірді елге жайып,
 Абақтылық кесімді алып тастап,
 Маншөкке бір ат – шапан салды айып.

- Былтыр барған Шөрекең ауылына,
 Ғамал іздеп заманның дауылына.
 «Манәфесі патшаның сөйленбейді.
 Қатысы жоқ па қазақ қауымына»

Деп Сәкенге ой тастап, қозғау салып,
 Ақылдасқан, сыр тартып сөзбен шалып.
 Біздің халық не болад, айт жасырмай,
 Тілі сақау, тас керең, көзден қалып.

Омбыда жаңа низам күшіне еніп,
 Жатқанын естіп, біліп түсінбедік.
 Махұрым біздің Баян бұл жайында
 Атқарған не десе де ісін көніп.

Басталмақ Мәкаржіде үлкен кеңес,
 Шешімі патша азғамның бөтен емес.
 Сайланбақ дін жөнінде депутаттар,
 Біздің ел бұны әлі де білген емес.

Жалғанның жүрегінде қалды ма кек.
 Аңдап бас аяғыңды, қалғыма тек.
 «Жатқанға жан жоламас»- деген сөз бар,
 Кім берер керегіңді алдыға әкеп.

- Мәшеке, бұл астарлы бір саясат.
Алдарқатқан бір лақап құр жая сап
Үстемділіктің тізгінін дінмен ұстау,
Манафистің мәнісін тұр аяқтап.

Басты мақсат – халыққа алу жағып,
Медресе, мешіттер салу бағыт.
Ақпатшаның қазіргі саясаты -
Ұлт ғалымын бетке ұстау белгі тағып.

Сөз қысқарды әңгіме қылған әр кеш,
Ел жағдайы, әр түрлі осы мәндес,
Тай сойып, ас дайындап Мәшекеңе,
Шақырушы үйінен келді Зәркеш.

Бармасам құзырына қалам астың,
Дәреже, мансап, дәріп қаламасын.
Еңкейтіп байларды да қойған құдай,
Танытып қасиетін қара бастың.

Деп ойлап дәмге келді тобын жазбай,
Мамырлап қатар жүрген қоңыр қаздай,
«Жоқтауын Мұса мырза» оқығанда,
Егілді ел кейбіреуі жылай жаздай.

- Мәшеке, тілегінді берсін құдай,
Сізге біз дей алмаймыз олай – бұлай,
Иса, Сәтбай хажыны көзің көрді,
Қоясыз ба ауызға бір алғызбай.

Молда-еке, бұл опасыз дүние – бок,
Алдайды екен адамды тамағы тоқ.
Марқұмдар хажылықта жанын қиды.
Садақадан басқа не, дәнеме жоқ.

- Байлар – ау, жиған малың жанның қасы,
Садақа беріп жүрсін атаң басы,
Тырнақтап ішпей – жемей жиған мүлкін,
Кем – кетік кедейлердің сыбағасы.

Айтқаннан соң аманат болып ерік,
Байлардың тілі - майда, дәті - берік.
Арнап өлең жазармын хажыларға,
Құдай оңға бастаса сәтін беріп.

Бас болып Малатай бай сөзді біліп,
- Менен бір ат мініңіз, - деді күліп.
«Бір-бір ат дайын!» - десіп Сәкен, Зәркеш
Білдірді көңілдерін қалмай бүгіп.

- Жүргем жоқ, жылу жиып байлардан мен,
Бір күнім дұрыс өткен айлармен тең.
Іздегенім мырзаның шежіресі,
Алмақ едім көшіріп жайларда кең.

- Шежірені Потанин кеткен алып,
Қоярда қоймай жанды, қолқа салып.
Ұятты болып тұрмыз енді сізге,
Сенсеңіз, құдай акы құр қол қалып.

Әңгіме кілт үзілді осы жерде:
Кеткендей іші толып шемен, шерге.
Ас ішіп болған еді, бата жасап,
Қарамай алды – артына қайтты елге.

Келеді олқы – толқы ой үстінде,
Қалғандай ноқай мінез, нойыс күнге.
Діттеген арманынан шыға алмайды,
Бір бөгет, қайда жүрсе койыс мүлде.

«Зында
Уызбаевтың
айтуынша»

Кетпеген берекесі, жері құтты,
Адамдары, ақылды, еліне – ұйытқы.
Алаңсыз қып көңілін дауалатар,
Тапқысы кеп тұрады «Жерұйықты»

Шаруыттап ұзақ ой бергі – арғы,
Қызыл түлкі бұландап - дүние алғы
Қара жолды қуырып кер торы ат
Мәшһүр үйге жеткенін білмей қалды.

Жолдан келсе сыпайы есен десед.
Мәшһүр беріп көрген жоқ әсте есеп.
Рабиға таниды қабағынан,
Сұрамайды түбейлеп оймен шешед.

- Қабағың келіспеді, неге сынық,
Сөйте ме, келген кісі елге шығып?
Ішіңіз шәйіңізді, болды дайын,
Алды ма әлде біреу тілін сұғып?

Жауап жоқ, қала берді бұл сөз жесір.
Мінез бар ғой ойталап кетер кесір,
Шәй үстіне ойда жоқ Мәнен келді,
Мәшһүр молда ал соған енді шешіл.

Аман – саулық сұрасып алды жайлап,
Алдарына күп-күрен кою шәйді ап:
- Ит ішпейтін осыны біз ішеміз,
Төленкеге құйып ап шайқап – шайқап.

Мәнен күліп еріксіз, қатты шегі:
- Айтқан сөзің, Мәшеке, нақты, тегі.
Бұлдыры жоқ ішінде, шәй ішетін
Басы ауырып бара ма иттің – деді.

Ой туады өмірге көз салғасын,
Ниет болса табады сөз жалғасын.
Кезек сөйлеп мәз болып көңілденіп,
Мәнен келген ұмытты өз шаруасын.

- Жандар бар халқымызда нелер зерек,
Мәшеке, бар ғой сізде талай, дерек.
Ойлағанмен білмеймін, себебі не,
Қалуымыз кейіндеп елден ерек?

- От арба, от қайық жоқ орыстардай,
Ілгері басқан елде - зор іс қандай!?
Естіп, біліп көргенін жалғастырып
Жатады, бір біріне болыскандай.

Аспанға байлап ұшып құс қанатын,
Бар ма жан бізде соны ұстанатын?
Тойып ішіп бырқырап жата беру –
Дүниеден сауатсыз тыс қалатын.

Айырылды жер – судан, қоныстан бай,
Жарар еді жүрсе егер борыштанбай.
Партияға бөлініп, шарға түсіп,
Ырбай – тырбай тартысқан болыс қалмай.

Ұясынан көргені сол қаракет,
Бұл бір қырсық – ата - салт жолға әрекет.
Данышпан боп бар балаң тусадағы
«Көн құрысса қалпына» - ол бәлекет.

Баласын қай ата –ана дұрыс баулыйд?
Екіде үлкеніміз - жүрген даулы «Ит»
Пағамбар туған күні құрметі үшін,
Өзіңіз деп қойғансыз атын Мәулит.

Тірі жүрсе жолына ғылым-білім
Салармын-ау, меңгер деп қайтсе бірін.
Қайталармын жаттаған дұғасындай,
Келіп тұрса сөйлеуге қызыл тілім.

Беспенен алтыдан бір аман асса,
Ілгері ақылды боп қадам басса,
Босатпай молда алдында ұстар ем деп,
Бекініп мен де жүрмін құдай жазса.

– Алдымен Мәшіраптан өзің үйрен.
Жүргізді Бутаковтар бу диірмен.
Бұлақты буып-буып тоған жасап,
Несі бар, Сен де жүргіз су диірмен.

Қарқылдап Мәнен күліп: – Ерен екен,
Мәшеке-ау, ол колымнан келе ме екен?
– Ілгері баспайтындар солай дейді,
Біреу әкеп бірдеме бере ме екен!

Сөз қылар жалқаулықтан қу ұзына,
Бейнеттің түспеу үшін уысына.
Қазақпыз иек артып қарататын,
Қашпаған кашардың кеп уызына.

Кім айтады балаға түкті білме,
Молда оқытпайд дегенді құлаққа ілме.
Сенің балаң ер жеткен кездерінде,
Өзгереді бұл оқу, тіпті, мүлде.

Иманғали ұнап тұр маған бірақ,
Неге болсын икемді, ынғайлырақ.
Байқауымда ағып тұр көл-көсір боп,
Құйма құлақ, көңілде тынбай бұлақ.

– Бұйырсын онда соған тәрбиеніз.
– Бір құдай, билеуші күш бар иеміз
«Бар қашаған құтылмас» өмір болса,
Көңілге Мәнен айтқан деп түйеміз.

Ал, сөйле, немене еді бұйымтайын?
Айтайын білгін келсе, менің жайым:
Көшемін Өлеңтіге құдай жазса,
Келіскен адамдар бар, үйім дайын.

Патшада бір керемет бостандық бар.
Туғызған елге жағдай ескеріп хал.
Мұжықтар келетұғын таусылған ба,
Көшіп келіп жатыр дейді эстондықтар.

Бар билік - земстрой колында ерік,
Көріпті біраз жерді теріп-теріп.
Келісіп «Құндыкөлді» алмақ бопты,
Эстондар Құनियाға құнын беріп.

Ақша алып үкіметтен жатайық жеп,
Пайдаға шашетектен батайық кеп.
Дүрлікті кіші ауылдың жігіттері
Сұрапты, «Қызылтасты» сатайық деп.

Алмақ қой тәуір жердің бөліп денін,
Шет елге Қазанауыз беріп кенін,
Жүргенін жұрт шуылдап біле ме деп,
Әдейі өзіңізге келіп едім.

Отырсыз Сіз де, міне, көшемін деп,
Елге ақыл айтад қандай көсемің дөп.
– Береке бірлігі жоқ, пәтуасыз
Тыңдағым келмейді елдің өсегін көп.

Дүниеде ақылды - аз, ақылыз - көп.
Ғалым шықпай өзіннен тұрмайсың тоқ
Жер – халықтың ырзығы, тіршілігі,
Сатуға оны ешкімнің хақысы жоқ.

Ақыйесі олардың жатыр көрде,
Сүйреп келген біздерді өрден өрге.
Асынды ішіп текеметінді тілген,
Шығардык дұшпандарды төрден төрге.

Бұл елден шығып келед бірнеше түр,
От салып ағайынға пайда қып жүр.
Қозыдай көгендетіп мамыттарды,
Атына Баянаула келді ғой кір.

Өзгеріп бөтен жерге ауып тұрақ,
Болса да жүріс-тұрыс қауыптырақ.
Көзге күйік қып күнде отырғаннан
Құлағым тыныш болсын біразырақ.

- Нығыман хабарласпай көптен бері,
Секілді келіп қалды көктем желі.
Жасынан соңына еріп қошаметтеп,
Көз алдында құс салып төккен тері.

Қол алып, құшақ жайып есендесті,
Көрісіп жүрмеген соң ерте-кешті.
Сұрасып ел ішінің хал-жағдайын,
Бірі айтып, бірі жөндеп, бірі шешті.

- Кезінде дүниені қалар аңдап,
Шүйгідік құс салатын жерді таңдап.
Өлеңті, Шідертінің бойын өрлеп,
Көрдік қой қаршығамен қатар самғап.

– О да бір қызық дәурен өтті кетті,
Үйкүшік, қырма сакал күн де жетті.
Тайлақтай мұрнын тескен нілдіріш,
Біреудің қызына әкеп пар қып жекті.

Жок енді дейтін бізге ал серігің,
Табылмас жүрген бейпіл жап ерігің,
Ақыры бірте – бірте ұмыт болар,
Халықты таңырқатқан сал – серілік,

Ақанның қайдан келсін «Көк жеңдеті»
Иесін қайғы керіп көп сенделтті.
Күншілдік, күндестікпен қанға тарап,
Жайып жатыр қастандық індет-дертті.

- Мәшеке естідің бе, кереметті,
Көршіммен Иосиф деген ере кепті.
Дуаннан таныс екен: «алып баршы,
Коршуның Нығыманның көрем» - депті.

Ағып тұр қазақшаға судай екен,
Перёттау, тілі аңы ұдай екен.
Байқасам қазақтарды кейінірек,
Жаралған сараңдыққа сондай бекем. -

Деп көріп айналдырды қаршығаны
«Қайдан?», «Қалай ұстадың?» бар сұрағы.
Төпелеп бас жоқ, көз жоқ сұрай беред,
Кәсіптен күсбегілік қанша ұғады?

Балапан ұстамақ боп айтқан ұдай,
Атаман інісіне қапты ұнай.
Естіпті Ғаббас көрші бастан аяқ,
Оқиға болған екен нақты былай.

- Ақбет шың - Баянтаудың ұшар басы,
Жып – жылтыр көк алмасқа ұқсар тасы.
Қыран күс ұя салып қиясына,
Тоғысқан қайсар, қайрат, күш арнасы.

Ақ топшы, шұбар кеуде, қызыл балақ,
Қос бүркіт биікте отыр күзға қарап.
Ербендеп келе жатыр екі – үш жаяу,
Қолында арқан, құрал, қару –жарак.

Андрей, Иосиф Иван, бала Мишка,
Зер салып тау-тастағы аламышқа.
Бүркіттің балапанын алмақ болып,
Қарайды ұшып-қонған қарақұсқа.

Тіп-тік шың күнгей бетте жып-жылмағай,
Арқаны жетер емес жіп жалғамай,
Ұяға бала Мишка бармай қойды,
Жер жок деп аяқ тірер жік, жадағай.

Биіктен арқанменен болды түспек,
Жалғады белбеулерін үстеп-үстеп...
Салбырап орта тұста тұрды Андрей,
Арқанды отыр Мишка тартып күштеп.

...Лып беріп көтерілді екі бүркіт,
Күрс еткен мылтықтан да кетпейді үркіп.
Шығып ап шырқау биік көк аспанға,
Түйіліп қалықтады қакпай кірпік.

Дәл көздеп Иосиф Иван атты тағы,
Сорғалап ана бүркіт ақты дағы,
Дәл түсті Андрейге болат шеңгел,
Бар екен әлі -де болса нақты бағы,

Қан жауып басы-көзін кетті жуып,
Арқанды шырғадайын тартты қуып,
Жан даусы үш жігіттің шыққан кезде,
Жарк берді қыран қайта келмей жуық.

Жалп етіп құлап түсті шың тасына,
Түскенде қылмады аял сынбасына,
Алдырмай балапанын қиды жанын,
Қоймады тосын ажал тынбасына.

Шолып ап ата бүркіт оңды-солды,
Тұрғанда балапаны болмай қолды,
Шығып ап зенгір көкке бірақ самғап.
Ереймен шоңғалына барып қонды.

Жарты бет, жарты мұрын қатарынан,
Жұлынған көк тұяқтың қаталынан,
Зәйімкесі Егіндібұлақтағы
Біртанау Андрей - сол, аталынған.

- Орыстан өнер-ғылым құтылмаған.
Дүние жок қолмен ұстап тұтынбаған.
Жер шарын шыкса дағы төрт айналып,
Жаңылып есебінен ұтылмаған.

Сол үшін берген де Абай ықыласты,
Оқуға ынтықтырып бүкіл жасты,
Жасына Пайғамбардың жетпесе де,
Ақшоқы, Шыңғыстаудан білім шашты,

Періште сипатты олар, қуған білім,
Жібермей жақсылықтың зая бірін,
Көрсетіп жатса, тұрса ізгі жолды,
Кеудеге сақтамаған көңіл кірін.

- Қыранға болған екен обал – ақ тым,
Ісі ғой қара шекпен қобалақтың
Қалпағы өтештейін қоқырай,
Алдына түссе дағы домалап кім.

Тұнық жер басылмаған шалғайы көп,
Аңызын ел аузынан жалғайын дөп.
Сәт берсе, ескерткенім, Өлеңтіге
Отырмын сол қырандай самғайын деп.

Мәнен де, Нығыман да болды қарсы,
“Арбаның бұрылмасын олай арысы”-
Деседе тиянақты анықталды,
Сенбіде жүретұғын көш барысы.

Дұға қып аруақтарға оқып “иасин”,
Жұмада айырлыспақ беріп асын.
Бетке алып жаман, жақсы Бөкенбайды
Дәл бұрды Өлеңтіге көштің басын.

Асықпай жетті үшінші қоналқада,
Жарыды ұйымшыл ел, мол алқаға.
“Елге ел қосылса-құт!”- деп қуанып,
Ерулік түсірмеді қолдан қолға.

Бұл елде инабатты мол дастарқан.
Бар екен ақсақалдар ел басқарған.
Пір тұтып, ғылымына мұрит болып,
Исабек Ишанға кеп қол тапсырған.

Сезімтал өншең серке жігіттері,
Арбаның арысындай жіліктері.
Шариғатқа, заңға да, хадиске де
Толық қаптал жетіп тұр біліктері.

Кенжесі Күренбайдың Омархан сал
Келеді жылқылары шабдар-ақжал.
Түсірсе – ақ омырауға кетед сүйреп,
Мойнына асауының он арқан сал.

Қозғанмен қатар жатыр Қанжығалы,
Көп екен саятшылар қаршығалы.
Салт болған түзу мылтық, қыран бүркіт,
Жаланған Әлекейдей аншы бәрі.

Жолаба ар жағында қалың қыпшақ.
Көрмеген қысы-жазы малы қыспақ.
Әкесі нар жігіттің осыларда,
Жалмаған жауға тисе жалын құсап.

Жарасқан қыз-бозбала ибадатты,
Дәстүрлі салтқа айналған сыйлау қатты.
Қайталап қарыз берсе сұрамайтын,
Зекетті байлары көп инауатты.

Мәшһүрді “құт келді” деп, қуанды елі,
Кенелді күміс қарға қуан белі.
Соққанда шежірені тарих қосып,
Жас тындап, қарт таңырқап, қуанды ері.

Алдынан жиылмады дастарқаны,
Жігіттер сайыпқыран басқарғаны.
Ас-судың берекесін беріп құдай,
Болмады кем-кетік пен аш қалғаны.

- Қымызда екі бие елдің асы.
Демей ме жалғыз бие жоқтың қасы.
Құдайы қонақтайсыз биыл бізге,
Сыйым бар бір ту бие – қонақасы.

Пәнданың билігі жоқ, құдайда ерік,
Жүрген жан өз ырзығын жейді теріп.
Омархан өз аузынан деп Мәшһүрге,
Соғымын сойғыздырды әкеп беріп.

Омархан немересі Әбіш ұлы-
Төкен тойған қозыдай көрсен нұры.
Советтік бар дәуірде аға сот боп,
Болған жоқ қарсы келер құдай құлы.

Ризалық ғалымдардан алған бата,
Айтпайды қате тілек үлкен ата.
Май, Ақсу, Керекуде әділдікпен
Шешілген қылмыскерлер қылған қате.

Мәшһүрдің шарапаты тиген көпке,
Ақборан ақындықта түйдек, төкпе.
Таусылмас айтар ойын тасқындатып,
Бір ұшы жер, бір ұшын түйген көкке.

Хат – хабар жазуменен газет қарап,
Үш жүзге аты – жөні жатты тарап.
Қажетті кейбір діни мақаласын
Тілінде жазып тұрды парсы, араб.

От жаққан ортасына үйі күлде,
Ғылым жоқ, түсінік жоқ, қиын тілге.
Кәсіпсіз hareketсіз, қамсыз жатқан,
Ел – жұрттың жабырқатқан күйі мүлде.

- Нұрғали естіп жүрді Мәшһүр атын,
Көріп ед ұстазына жазған хатын.
Қиналған халқын аяп, баурына алып
Үстіне жайғандай боп қаз қанатын.

Бітіріп медресесін Тройскі,
Келген соң Ақмолаға бір ой түсті.
Мәшһүрге мұрит болып қол тапсырып,
Нұрғали шәкірт келді, құдай күшті...

Талапты жігіт екен білімі артық,
Қазақша шариятқа бәлкім тартық,
Заңына татар, башқұрт тарта беред.
Кей сөзі, айтар ойы мүлдем шартық.

Өткізді Мәшекеңмен бес-алты айды,
Шақырған жерде бірге ет пен шәйлі.
Соғысы орыс-жапон аяқталып,
Ресей жеңіліспен болған жайлы.

Аударды жанталасып ақыл-есті.
Ел көрді солдаттықта талай кесті
«Оқпенен атқыласа жапон бізді,
Иконмен атқанымыз мақұл» - десті.

Ақпатша қалды біраз есеңгіреп,
Жапонды жоймақ болған есер жүрек.
Тез түсті сабасына тәубаға кеп,
Кеткен ед ішкі тәртіп тым әлсіреп.

Патшаны құптамады біратола,
Баласын әскерге алған бір ата-ана.
Шығысқа әуелден-ақ сенбейтұғын,
Бірігіп кете ме деп бұратана.

Жіберді елді еркіне босаңсытып,
Билікті жер-жердегі тосаңсытып.
Түсті деп патшамыздың мархабаты,
Кей біреу мәз боп жүрді дос аңсатып.

Құлақтан ұзынқұлақ берілістен,
Кім жүрсін-өндірістік бизнеспен...
Мәшһүрге ел жағдайы үйдегідей,
Белгілі «Известия ведомістен»

Ашкызды екі ауылға сабақхана,
- Молдалар, оқытпа деп сабап қана.
Ұқсын, білсін, ойласын, үйрете біл,
Табасың сонда ұстаздық сауап, баға.

Дін, есеп, тарих, тұрмыс, шариятты,
Оқыту керек пән қып табиғатты -
Деп Мәшһүр бай жалдаған молдаларға,
Білімнің шартын айтып шарықтатты.

Ғылымға дүниеәуи бүрды бетті.
Фани, бақи бағытта екі текті.
«Болса түстік өмірің, кештік мал жи!»
Тек сонымен бұл жалған бұлды депті.

Тәтпіштеп Сарыарқаның жер өмірін,
Жанкешті ел тарихын, ер өлімін,
Дәлелдеп атамұра мекен жайды,
Қотарды ақ қағазға шер көңілін.

Сипаттап заманның хал-ахуалын,
Атанған оқығандар нақу – «ғалым».
Келешектен үміт жоқ, көзі соқыр,
Құлқұн үшін құл болған «тақуаның»

Оның қандай қоғамға қайрат-күші.
Ел қамымен болар ма мақсатты ісі?
Орыс билеп ырқына алып барад,
Жетектеген тайлақтай әрбір кісі.

- Жарқырап жаз да шықты көктем туып,
Ызғар сынды, жуасып өктем суық.
Сәуірдің ақ жаңбыры оқтын-оқтын,
Алады қара жерді көктен жуып.

Адақтап Өлеңті мен Шідертіні,
Өнбойы тұнған аңыз, шын ертегі.
Сөзіне Саққұлақ би болды ғашық,
Барына Ералыдай жігерлі іні.

Бұл сапар Ерейменге түсті тура,
Қуғандай жеті жасар күшті бура.
Жисам деп Саққұлақтың саңлақ сөзін,
Ұрпаққа қалар тарих, шешті мұра.

Бауыры Ерейменнің қалың қайың.
Күдірет жиып берген «қарын байын»
Жыртылып айрылады төрт түлік мал,
Жинақы ел қолға ұстаған бәрін дайын.

Кетпейді бір – бір аты белдеуінен.
Түспейді пышақ, сапы белбеуінен.
Үйінің сұрқы қашып, құты кеткен,
Дәм беріп, киыр қонақ келмеуінен.

...Шыдамай сынарының күйігіне,
Бетпактың ұксап үріккен киігіне.
«Ақтопшы» Ерейменге самғап келіп,
Қонды екен қандай шоқы биігіне.

Қоя ма жер аудармай көрген қысым,
Баянның қуып шыққан қыран құсын.
Дариға – ай, жан – жануар бәрі сол ғой,
Жіберсе зымыстан қып келген қысын.

Деп бір сәт ойына алды елді-жұртты,
Бұл орыс салт – дәстүрді келе күртты.
Тоқтат деп сүндеттеуді болысқа айтып,
Күзеттіріп сақалды, қырды мұртты.

- Нұрғали атқосшысы қасындағы,
Өзіндей алғырлығы жасындағы.
Сұрады: «Сақаң аулы осы ғой?» - деп,
Жайқалған Ерейменнің жасыл бағы.

Тоғайдың баурындағы көрді елді.
«Ат басын бүр» дегендей белгі берді.
Кертормы шұлғып тастап, бұлан қағып,
Үйіне Ералының тура келді.

Ералы үйінде екен салтанатты,
Даңқымен жақсы әкенің жайған атты.
Қыран қыран бола ма көкке шығып,
Өз басына бермесе сай қанатты.

Кекірттеу жігіт екен періпкетпе,
Сүйетін мақтағанды керіп кеппе.
Қонаққа сырдаң екен сыйы аздау,
Көрмеген аstatөк ас беріп көпке.

Үйінде Құран кәрім оқыр соза,
Сәлдесі сала құлаш отыр жожа.
Сиырдай арба салған соқтығады,
Қышынған қыршаңқыдай қотыр коза.

- Жалғасқан бір – біріне қыл ұшынан,
Керенау бес парызға қырысынан.
Қазақ қорқып мұсылман болған екен,
Ғазіреті Ғалының қылышынан.

Табынған Ай мен Күнге жалбарынып,
Намазды оқымайда танда тұрып.
«Мен дағы мұсылманмын» деген жәй сөз,
Боп кеткен әрбір қауым жанға ғұрып.

Мәт жожа әр нені айтып иректейді.
«Қазақта шын мұсылман сирек» дейді.
- Күнәһар боп отырсың! – деді Мәшһүр,
Тап бұлай нақты жожа үйретпейді.

Құдаймысың пәнданы тексеретін,
Хақлық ниет, тазалық ескеретін.
Тиын – тебен тірнектеп елді жебкен,
Осы жерге сенің жоқ еш керегін.

Салып ап ақ сәлдені шайқандайсың,
Мен түссем тастөбеңнен жәй қалмайсың.
Әулетін пайғамбардың бетке ұстаған,
Жезөкше пәренжелі сайқалдайсың.

Тым таныс сөзіндегі сарын маған,
Шарифатқа дүбара дарымаған.
Ай менен Күн Алланың нұр сипаты,
Рахыматымен әлемді жарылғаған.

Ералы қоштай берді Мәт жожаны.
(Дүлділден қандай ғана ат озады).
- Таратқан ислямды жожалар! – деп,
Өнештеп кеңірдегін кеп созады.

- Шешендер, білсең егер, жәй қалмасын,
Сақаң айтқан, талайдың айта алмасын.
Қазақтың әдет – ғұрпы дінмен бірдей,
Ералы, миың су боп шайқалмасын!

«Жасымнан өнер іздеп көңіл бөлдім,
Мән – жәйін қожалардың көріп келдім.
Өгізтаулық сарттарды қожа дейсің,
Қазақ – ай, мен өлгенде сенен өлдім».

Деп Мәшһүр екеуіне берді жауап,
Өздеріңе обалың, маған сауап.
Шіреніп сөйлейсіңдер ес жоқ, түс жоқ,
Меккеден кеп тұрғандай етіп тауап.

Айтысып меніменен дес алмайсың.
Қазақтың шарифатын шеше алмайсың.
Үшін ғана кесерсің сүнет жолы,
Қара артыңа, түбінен кесе алмайсың.

- Мәшеке, кеш киліктім ғылымыңа,
Өзім де риза емеспін қылығыма.
Құдайдан қорықпайтын жаным нешеу,
Жағуға жетпейді екем жұлығыңа.

- Үні өшті Мәт қожаның дымы құрып,
Мойнына қыл бұғалық түсті құрық.
Сұрланып шыдай алмай шығып кетті,
Мәшһүрге тап боп қалып құдай ұрып.

Сақаңнан қарт Бөгенбай жазды жайын,
Жайлап ішіп отырып ет пен шәйін.
Кешу айтып коштасып қалады екен,
Риза боп қонағы кеткен сайын.

Қой сойып шақырды үйі Түгенбайдың,
Алдырып ұрпақтарын Бөгенбайдың.
Мәжіліс өткен – кеткен тарих болды,
«Ақтабан шұбырынды...» дегенбай күн.

Тұмансай қол қусырып шақырды о да,
Кезектеп қонақ күткен жарыс дода.
Айрылмай ынтымағы ағайынның,
Дәм-тұзы араласу еді мода.

– Молда еді Токмұхаммет білімі нық.
Айтарлық насихатты ғылымын ұқ,
Осы үйде сөйлетбепті керауыздар,
Бассыз ел деп жүрмей ме, бұл не сұмдық? -

Деп Мәшһүр бір кезекте өтті басып,
Абыржып отырғандар қалды сасып.
Ералының дуылдап кетті беті,
Таба алмады бір сылтау кетер қашып.

Мәт қожа көрінбеді сол кеткеннен,
Ералы билік құрып, қол жеткенмен,
Тұмсығы мекредей тасқа тиіп,
Ығысып қалды адамдай жол жетпеген.

Үш күн боп төртінші күн қайтты елге,
Керторы үйреншікті тартты жерге
Айдатпай-ақ адымы алшақ түсіп,
Сымпылдап шұлғып, иек қақты желе.

Алған соң былай шығып көңіл әуал*
Нұрғали келтіре алмай ойға дауал,
Үш күнгі құрған кеңес, әңгімені
Есіне ап келе жатып қойды сауал.

- Мәше, енді келесіз бе, өмір болса?
Бұл елге дегендейсіз аңда, болжа!
- Алдырмай ат-тұрманды абыроймен,
Нұрғали, аман қайттық, со дағы олжа.

Араб сөзі * әуәл түсіну, талдау, білгісі келу.

Тұрғанда денсаулық боп өзінде ерік,
Құдай жазса, қасымда болып серік,
Аралап, ел қыдырып көргін келсе,
Қазанға барып келем, жүр бірге еріп.

- Жарайды, барам, - деді іркілместен
- Жүреміз бір жұмада, шығарма естен.
Ұстаз, шәкірт жол бойы уәде қып
Жол сапар мәнін айтып, мақұл дескен.

- Билік сенде, ендігі салатын зер.
Таяу қалды “күмөткел” - қолайлы жер.
Ат суарып, шалдырып, дәрет алып,
Өтіп кетер, оқиық намаздыгер!

Басында “Күмөткелдің” еркін - емін,
Жуынып, рахаттанып алды демін.
Суарып, ат шалдырып қайта жекті,
Намаздың оқимыз деп үйде кемін.

Күн батпай жақсы жүріп, жетті жайлы,
Ат, арба, қамыт-сайман еді сайлы.
Шарапи мен Әменге: “ат доғар!” - деп,
Пазылға жеке айтты шаруа жайды.

Отыр ед ризалықпен көңілі тойып,
Алдына қызыл-күрең шәйді қойып,
Сұрады Рабиға: “келдің бе –деп –
Ұстасып, біреулерді қырып-жойып?”

- Сен әлде балгермісің, әлде бақсы?
Ағаттығын айтпасаң өнде жақсы,
Қателігін наданның қате демей,
Мінафас қып жіберу ненің акысы?

Осылай өрлей берді үй тірлігі,
Жарасып түсіністік, сый бірлігі.
Мәшһүр мен Нұрғалидың қолдарына
Сәрсенбі, тиді сапар жол билігі.

Барсақ деп су жолымен бір ойысты,
Қатынас Ресейлік тұр ғой ішкі.
“Көрген жерде ауыл бар” дегендейін
Жағалап жетті әуелі Тройскі.

Ілікті ақырында темір жолға,
Қанаты бар қара айғыр түсіп қолға.
Құдай өзі қош көріп, пірлер қолдап,
Құстай ұшты қанатсыз Жүсіп молда.

Доңғалақтар бұлқынып, жұлқып, тулап
Қышқырып алды-арты бірдей шулап.
Татар елі-дегендей қайда Қазан,
Отарбамен жөнелді самғап зулап.

Зорлық

Зорлық

«Тыймасаң теріс үкім зорлығыңды,
Ұмытпа өзін кешер қорлығыңды».
Сағди 45-бет (аударған: М. Әлімбаев)

Қазанның көрінбейді айналасы,
Деуші еді салтанатты бай қаласы.
Боз тұман үш күн бойы көтерілмей,
Бусанып бұйығып тұр сай-саласы.

Көшенің екеуі екі қалталымен,
Үй іздеп, жатар орын тапқанымен.
Жүк артқан келіп еді саудагерлер,
Жіберді айқара ашып қақпаны кең.

Нұрғали, Мәшһүр – Жүсіп айтбай бірақ,
Келіспей, бұл не? - деген жақбай сұрақ,
“Кеме келсе, қайықшы судан тайып”.
Ығысып шығып қалды таппай тұрақ.

Үй іздеп үш күн ұдай болды әуре,
Келісіп қойған ба деп бұлар, дәуде,
Айтары бөрінің де “жоқ, жоқ” дейді,
Жарықшақ сөздерінен шықпайд сәуле.

- Жетіспей іздеуіміз шала, кем тұр,
Иа, құдай, - деп шығып ед-сәтін келтір!
Кездесті үйі үлкен екі-үш бөлме,
Мұсылман иманжүзді шал мен кемпір.

Фарид шал жетпіс бесте нық, дені сау,
Үйінің айналасы бақша мен бау.
Мәшһүрге дін жөнінен ұйый қалад,
Келіспей жасаса да басқамен дау.

Татарша сөйлесседе түсінікті.
Көп айтып насихаттайд кісілікті.
Тарихи адамдармен таныс болған,
Атқарған, көрген, білген ісі мықты.

Заманында болған жан дабырлатып
Тандандырып талайды таңырқатып.
Сөйлеп кетед көңілді отырғанда.
«Шундый чаклар булган»... - деп мамырлатып.

- Абзи, Сізге рахмет, пәтерге алдың!
Мына қатар көршіңе пәлен бардым.
Адаммен жұбы дүзу сөйлеспейді,
Жандар-деп-бү не қылған, –қайран қалдым.

- Бу кучениң буында утырганлар,
Киргизбейді уйыне, чукунганлар.
Уз динлерин умытып, уруска ирип,
Мосилманлық билмейтін сукур ианлар.

Жете алмаған татарлар карабахқа,
Чукундырып алған соң карамаққа,
Кигізген алтын жауып, сусар бөрік.
Бас князь Владимир Монамахқа.

Деп Фарит-шулай була, Машһүр, түсін!
Шығарып әңгіменің қойды ұшын,
Сендер ифташ,қазақлар матор малай.
Келдіңізлер Қазанға иа, не үгін?

- Шыға алсақ арық сөйлеп, ірі, семіз.
Жол болып құдай сәтін берсін деніз,
Баспасын Каримовтар іздеп келдік.
Бәрін де түсінісіп, білісеміз.

- Бек иақшы, алмақсың ғой кітап, құран?
Цензура ай басында хисап қылған,
Полицай құранды көп шығарма деп,
Қайталап Каримовты қинап тұрған.

Гарепке ертең ертіп апарайын.
Айтарсың өз аузыңнан сапар жайын,
Бар екен қанша құран көтере алсаң,
«Асығып тұрмын»десең табар дайын.

- Бұл істі үйде отырып тоссаңыз да...
Үйлесед мүсылмандық дос занына.
Өзіңіз әуре болмай, жетеді ғой.
Балаларды, біреуді қоссаңыз да.

- Сұрама бала жайын, мен айтбайын,
Уақыт алып сөзімді молайтбайын.
Маңдайға біткен Фархат жалғыз бала,
Турашыл, өткір еді болаттайын.

Қорқытып полиция жүрек жарып,
Қудалап қайта-қайта сұрауға алып,
Жұмысқа бала-шаға, қосағымен,
Жібереді екі жылға жер аударып.

Кемпір-шал қала бердік, болмай дәрмен,
Таппай жан беретұғын қолдап жәрдем.
Бұл күнде ұйымшылдық, туыс қайда,
Іс түссе көрсететін қорғап пәрмен.

- Кәпірге де ауыр ғой қостау мұны,
Күні тумай, зорлықта дос қауымы.
Құдай әсте асықпайд, дайын ертең,
Құрулы тор, алдында тосқауылы.

Ой өрлеп, сөз жалғасып бірден бірге,
Ауысты бұл әңгіме түрден түрге.
«Жақсыда жаттық жоқ» - деп дәл айтқан ғой,
Сырластық шырай берді тәтті түнге.

Күн ашық, ауа таза жұпар шашқан,
Алыста көк белестер мұнар басқан.
Көшенің көркі қандай көз тартады,
Адамы қызғалдақтай араласқан.

Келеді Фарид абзи бастап жолды,
Көрсетіп, таныстырып оң мен солды.
Бір кезде: «анау-деді-баспахана»
Кітапқа Каримовтар қояр қолды.

- Жан екен кіші пейіл хақ мұсылман,
Білімді, жұмысына жақсы ысылған.
Мейманға қарайды екен ыждаһатты,
Адамға жәрдем беріп нақ қысылған.

Танысты Мәшһүр мақсат айтып жәйін;
- Бұл жаққа жүргеміз жоқ келіп дәйім.
Әкелдім, қалай басып бере аласыз
Қол жазба - екі кітап етіп дайын.

Каримов сәл ойланып деректерін,
Білдірді өзіне не керектерін.
Алдымен мәнін айтып түсіндірді,
Цензурадан өтудің еректерін.

- Асықпай арыз беріп дамылдайсыз
Тіркейміз, төлем болад, қандай пайыз.
Цензура тексереді, рұқсат беріп,
Баспаға содан кейін қабылдаймыз.

Дегенге «фамилияң, аты – жөнің
Мекен – жай, қайдан, қалай, нақты келім:
- Көпеев Мәшһүр Жүсіп Баянаула,
Айдабол Күлік» - деді - заты елім.

- Көпеев сіз бе едіңіз, Мәшһүр молла,
Үлгі еткен ұлттық ғұрып, дәстүр жолда.
Барғанда Қарқаралы сыртыңыздан,
Айтып ед мақтап мархұм Халиолла.

Болсада Мәшһүр жаны темір берік,
Жүрегі толқып кетті еміреніп.
Қазасын Халиолла сол жерде естіп,
Бет сипап дұға қылды тебіреніп.

Шешіліп бұл әңгіме ұлғайды әрі,
Мәшһүрге жапырылып құлдай бәрі.
- Жараланған жаныңды жазатұғын,
Табылмайды асыл сөз мұндай дәрі

Деп Фарит алдын ала тартып сырға,
Қанғандай аз уақытта барлық сырға,
Білдірді қоштау ниет қуанышын,
Кітаптың шығуына, балқып жырға.

Нұрғали: - Әби, - деді бәрін тындап,
Фаридтың бастап келген жолын құндап.
Алдыңыз ашық екен аңқылдаған,
Ағадай бірге туған болдың қымбат.

Өзара түсінісіп ақыл қосты,
Ұйытып ортасына ақын досты.
Мәшһүрдің көңілінде күдік көп боп,
Неғайбыл Цензурадан «мақұл» тосты.

Бермей ме, бере ме әлде ұрықсатын,
Жандар ғой кір іздеуге тырысатын.
«Сарыарқа кімдікі?» деп ашық айтып,
Кітаптың қойсам дағы дұрыс атын.

Сенім – иман, көп бірақ күмән кісін
Ішке бүккен улы тіс, тұман ісін.
Біліп тұрып айтпасан, келешектің
Алдында кешірілмес күнәлісін.

Сарыарқа тарихынды айтқан талай,
Алысып алды-артына қарай – қарай.
Жасымнан естіп, біліп, көргенімді
Жасырып кетейін мен айтпай қалай?

О дархан, аңғал, адал қазақ бабам,
«Малшы – деп – жалба тымақ» мазақтаған.
Алдап, арбап арапшы билігінді ап,
Темір құрсау жанынды азаптаған.

Үш күндей цензураға үзбей барды,
Шығарған көңілдегі төзбей зарды.
Айтарға адамы жоқ, есік жабық
Мақсатын жиылған жұрт көздейді арғы.

Қайтып кеп тұрағына тыныстады,
Дөңбекшіп төсегінде ырыс – бағы.
Шымырлап шырт ұйқыға кетті кіріп,
Балқытып маужыратып түн ұшпағы.

Тылсым тыныс, мыршым күй балдай татып,
Сұлық дене тыныштық тапқан қатып.
Ара – тұра қорылдап тыпыр етпей,
Терең, тұнық ұйқыға жатқан батып.

Оянды таң намазы азанымен,
Деп: «Мәшһүр, ренішті мазалы ме ең?»
Ер кожай Баһауеддин кеп аян беріп,
Алдына ас қойыпты қазанымен.

Бұл сезім бойды билеп ширықтырды,
Алдында таң намазы-сыйлық тұрды.
Атқарып екі рәкәт құлшылығын,
Сұрады құдіреттен шындық сырды.

Ертемен цензураға тағы барды,
Білмейді не деп айтып жағынарды,
«Пәндаға пәндә қылма – дейді – құдай»
Кетірмей бойда намыс, бағып арды.

Келуші орыс – татар көбейді лек,
Жүргендер бар сияқты көмей тілеп.
Келді де сарапшының екіншісі,
Шақырды есік ашып: - Көпеев! - деп.

Бірдей әріппен жазылу керек.
Мәшһүрдің көріп әбден кітаптарын,
Шығуға ауырлады оқып бәрін.
- Кәнекей, не туралы, айтшы? – деді –
Жазылған мазмұны мен мақсат, мәнін».

– Байлығы, Сарыарқаның табиғаты
Елді мекен, тұрғыны, жамигаты
Сөз болады жыл мезгіл, ауа райы,
Көрмегенге түсінік беред, зады.

– Көпеев, ұғынықты болды, тоқта!
Жетеді мазмұнына бұрма, соқпа!
Ұнай ма тақырыбы, қалай дейсің,
Атауы айғай салып тұрған жок па?!

Қоғамдық жағрапия ғалымы үшін,
Жазылды арттыруға таным күшін.
Дегендік сұрақ қою әрбір жердің,
Не себепті аталу мәнін түсін.

Кітапта «Хал-ахуал» - ел өмірі,
Бірлік, тұрмыс, тіршілік, ер көңілі,
Әдет, ғұрып, дәстүрлі шаруашылық
Насихат сөз, тәрбие бір бөлімі.

Деп Мәшһүр жып-жылмағай мәнін майлап,
Орысша айтып берді бәрін жайлап.
Кез еді босансыған соғыстан соң,
Цензура «бассын!» - деді сөзін байлап.

Бойды шарпып лапылдап ақыл-қайрат,
Енді не істеу керегі ойда сайрап,
Баспасына Каримов құстай ұшты,
«Сағатын сал, сәтін бер, а құдайлап».

Екі ай жатты Қазанда тапжылмастан,
Тарихымен танысып Татарстан.
Үйде Фарид, Мешітте молданы естіп,
Кітапхана қорымен тағы алысқан.

– Шундый чаклар булган вид, Машһүр, тында!
Жаза берсең жетеді тарих мұнда,
Қазан ханы Ибраһим опат болып,
Жылап батқан күн болған халық мұңға.

Қанша жыла, хан қайта тіріле ме?
Алғыр, білгір тоқтамай біріне де,
Мұсылманның маңғазы, таза сүйек
Хан сайлапты Илхамын ірі дене.

Өзі батыр, ақылды тартқан ханға
Жас жіберіп оқытқан Мысыр, Шамға
Ибраһим секілді мейірімді
Бұздырмаған ұйқысын жатқан жанға.

Илһам-Ғали өнері асты өзгеден,
Дүниенің ғамалын жас көздеген.
Уфа, Қазан гүлденді осы кезде,
Іші күйіп күндеген қас төзбеген.

Ғылым-білім ордасын қолдан қалап,
Жастар оқып жан-жақтан қылған талап.
Татар халқы ертерек сезіп білген,
Сақтарлықтай жоқтығын жанға жарақ.

Қиян кезең қырқысу пәле баққан,
Басталған Владимир Монамахтан.
Провослав дінін жаппай қабылдауға,
Соборлық заң-законмен мойындатқан.

Тағдырын білесің бе Сүйінбике,
Езілген естігенде жұлын –жүйке.
Бұл өмірде көрмейсің, кездеспейді,
Бек матор жаралған қыз ондай күйде.

Сұлуды князь естіп қызығады,
Көбейіп дұрыстықтан бұзық жағы.
Қорқытып жасауылын жіберуден,
Пиғылын Монамахтың қыз ұғады.

Ойлайды тапса екем деп қандай айла,
«Басымды әуре етеді-ау хан» қалайда.
Мұсылмандық дінімді қорлатаму-ау,
Іздесем діннен шығып жанға пайда.

Көбейді бірте-бірте торушылар,
Князьдің жендеттері қорушылар.
Орысша Сүйінбике хат жолдады,
Ойлағаны, сенімді болу шығар.

Князь қалды бұл хатқа қайран-асыр.
«Мені сүйсең – дегенге – қайтсең жасыр.
Мұсылманның қызымын – дінім бөлек,
Мәртебеңе болайын қайдан масыл».

Сарайыннан, мүбада, бұйырса төр,
Үлкен нұқсан князге өзіндей өр.
Құрметімнің белгісі – бостандық қыл,
Істеп берген бөркімді көзімдей көр.

Жалғыз – ақ шарт: айтарым бір – ақ пікір,
Алмақ болсаң сол күнді қылам шүкір.
«Мұхаммедия» медресесін бастатып ем,
Мұнарасын сәулетті салғыз, бітір.

Бағым дей бер өмірде жүрсем тірі.
Таралып тұр заң – шараң, үстем, ірі.
Бұлтартпастай қалған жол қайда барсаң,
Не шоқыну, не өлу істің бірі.

- Жалғыз шартпен князьдің тапты жайын.
Бір – ақ ауыз сөзбенен өткізді айын,
Алтындатқан мұнара, күмбездері
Медіресе үш жылда болды дайын.

Жұрт жиналды көруге тойлап, бірақ...
Екі қызды қасына алды сұрап,
Шығып тұрып басына мұнараның,
Сүйінбике сылқ етіп кетті құлап.

- Шундый булган, Көпеев, атар таңы –
Ғылымға татар шөлдеп каталады.
Барып жүрген өзінің кітапханан,
Сүйінбике атымен аталады.

Үндемей Фарид қалды мүлдем қаран,
Мұндайлық жан емес ед сөзге сараң.
Ұқсастық, қысастықты есіне алды,
Сетінеп Мәшһүр ойы тарам-тарам.

Дегізіп «мен несіне ерем қуға,
Мәз болып бірер күндік ерен дұға.
Етімді шал сипаған құрт жесін деп,
Жартастан қыз құлапты терен суға».

Деп Абай амалсыздан жазған солай,
Жазар ма ед қолын қорғып болмаса олай.
Қайтесің айтпағанда бүкпентайлап,
Тыңдарлық құлақ болып, келсе қолай.

Тосын үзіп алғанда сөзін пұлды,
Фәни сырын ақсақал ұға білді.
Жыбыр – жыбыр еріні кемсең қағып,
Қолын жайып бет сипап дұға қылды.

– Шундый чаклар булган – деп Фарид әби
Адамзаттың туғанда бәрі сәби.
Тәрбиесі, кәсібі, түсінігі -
Өзгертеді құбылтып мәнін фәни.

Бірте – бірте таласар үстемдікке,
Көтере алмай тағдырдан түскен жүкке.
Пәле қуып, пайда ойлап, зорлық қылып,
Пейілі азып бөлінер іштей жікке.

Владимир Монамах етті жарлық,
Шіркеу басы шақырып попты барлық.
Христиан дініне ену керек
Татар, башқұрт, шубаш пен - депті – қарлұқ.

Дініне ену керек христиан,
Исусты мойындамау теріс, зиян.
Өз ұлы Алланың ол жарылғаушы -
Бағынған жер мен су, көк – тегіс қиян.

Мойнына алтын крес тағынғанды,
Жолына Исус – христос табынғанды.
Дұғалап священник тазартады,
Князьдің бұйрығына бағынғанды.

Бабалар біздің Еділ бойындағы,
Баладай болған жоқ па ойындағы.
Сұлуларды сүйріктей қыз – келіншек
Билеген қатынындай қойындағы.

Су шашып, жалаңаштап сүйеуіне,
Періште қорғап шайтан тимеуіне,
Бірінші күн төсегін поппен бірге,
Өткізіп тиеді екен күйеуіне.

Келісіп священник соққан ұдай.
Жүргізген сұм саясат сойқан, сыбай.
Жиған жер сұлуларды шоқындырып,
«Кизлар» деп аталыпты содан былай.

Оралған сөз өлмейді бәрі тілге.
Жүрмесеңде қасында көріп бірге.
Әйелдерді жиған жер шоқындырып,
Аталып жүр «хатун» деп әлі күнге.

- Түсті еске Шал Күлеке, Ақтанберлі,
Қан кешіп, қайғы жұтып, тапқан шерді.
Ен тоғайдан айрылып Еділ, Жайық
Мамай қорған атанып жатқан жерді.

Алтын орда, Астырахан, Сарыат қала
Құзырында қазақтың жатқан дала,
Әсуә боп алты ауыз араздықтан,
Ел қақырап, жыртылды жаудан жаға.

Осы бір сөз терендеп одан әрі,
Мәшһүр Жүсіп қалмады әрі – сәрі.
Қойнауына тарихтың кіре түсті,
Грозный патшаның өтіп зәрі.

Машығы болып алды кітапхана,
Бай мұра шешер санын хисап қана.
Ақыға қара тиын тілемейді,
Жаратқан, білімді ел қып хақтағала.

Көрмеген бейнеті жоқ, азабы да,
Айнала жуық – жаттың мазағы да.
Айқасып, арпалысып келе жатыр,
Көнгендей ахыреттің қазабына.

Фирсовты оқып шықты ұзақты күн,
Қалдырмай бастан аяқ сызат түгін.
Неліктен саясатта құрылғанын,
Орысқа айналдыру тұзақ жібін.

Азайту дұшпандықты, достастыру,
Үйлестіру, шаруаны ұқсастыру.
Көрсетпейді деп қана аяғында,
Тұрғандығы ұлтымен қоштастыру.

Генацит, миссионер кезбелердің,
Зерттеп жазған дәстүрін өзге жердің,
Еңбегіне ой жетпейд зымияндық,
«Бос әңгіме зиянсыз, езбе» - дер кім?

Вельяминов-Зерновты оқып шықты,
Бұ да зәлім, жазады өте мықты.
“Шоқындыру-саяси біріктіру,
Әлсірету өштікті, төтемдікті.

Патшадан әмір-бұйрық түскендігін.
Сиғызып саясатқа үштен бірін.
Сездірмейді, орыстардың бүркемелеп,
Келешекте жүргізер үстемдігін.

Келер күн тағы қуды жылнаманы.
Жүсіптің көңілі шалқып жырламады.
Тамырын кәрі тарих басқан сайын,
Ақтарып ақтық сырын сұрланады.

Өсиет түпкі мақсат-дүр, ұзын күй,
Жасалған бірден-бірге бұл озық сый.
Аузы барды қаратты аузына,
Төртінші-Иван патша Грозный.

Тосыннан соғыс ашып Қазанды алған.
Тоқтатып мешіттерді азан салған.
Атысып он күн бойы хан сарайда,
Илһамды тұтқындаған жараланған.

Сыпырды алтын, күміс, гауһар тасын,
Аз татар қайда қашып сауғаласын.
Соғысып бірнеше күн қан кешкенмен,
Имеді тізе бүгіп, жауға басын.

Қазаққа, башқұрт, болғар салды хабар,
Қысылшаң жол қалмады басқа табар.
Іргелес көрші елдерді дүрліктірді,
“Жина-деп-батырларды жауға шабар!”

Қазанға жетті Шора ауыр қолмен.
Бұл елге тамыр-таныс бауыр жолмен.
Мұсылманның баласы тату көрші,
Ағалы-іні секілді тәуір көрген.

Кіші жүз тегі тама табысқа бай,
Дәулет күш алты алашқа таныскандай.
Біледі Еділ, Жайық, кәрі Атырау,
Айбатын Шора батыр арыстандай.

Тұс-тұстан кеш болсада келді көмек,
Қысылған татар халқын қолдап демеп.
Қаланы керіп кетті қалың әскер,
Татардың сарбаздарын қорғап ерек.

Соғысып Нәрік ұлы Шора батыр,
Ағызды көздерінен сораны ақыр.
Қазанды билеп алған орыстардан,
Тазартып жып-жылмағай қылды тақыр.

Кеш қалды Илхам ханды құтқаруға,
Қол жинап жетіскенмен күш,қаруға.
Мәскеуге бірге әкеткен екі інісін,
Тұтқында шоқынғанша ұстауына.

Күні-түн көкіректе кекті бөліп,
Зорлықтың алуан түрін өтті көріп.
Айнымай мұсылмандық қағидадан,
Илһам хан сол тұтқында кетті өліп.

Қысымға екі інісі шыдамады,
Саясатын патшанын сынамады.
Шокынды, насихатқа көнді дағы.
Мәскеудің болып шықты шын адамы.

Қызымет, қаржы беріп үкіметтен,
Көрсетуге үлгі қып үкім еткен.
Християн дінінің артықтығы,
Адасқанды жолға сап нұрын төккен.

Деп соборда таратып бірден бірге,
Миссионер жел беріп қызыл тілге,
Күнкөріске қызыққан кейбіреулер
Жер алып жатты еркімен кіріп дінге.

Намаздан соң қарамай ертесіне,
Кей кітапты түсірді зердесіне.
Жиһангерлер сөйлейді ылайықтап,
Патшаның құрып қойған пердесіне.

«Бір миллаттың екі тең бай адамы,
Екі дінде тұрса егер айла-амалы,
Веденияпин - деп жазған - бір біріне
Ең жауыз, дұшпанға олар айналады»

Алу үшін патшадан нақты жақсы ат,
Тынбау керек уағыздан жатта қақсап.
Ұсак-түйек ұлттармен будандасып,
Біріктіру бір дінге - басты мақсат.

Мұнын бәрі Мәшһүрдің ойын кернеп,
Астан-кестен тасытып табад ермек.
Көрген,білген, түйгенін, естігенін,
Халы келсе ескертіп жаза бермек.

Өлген соң Ибраһим теңдік бермей
Айсұлу Нұрсұлтанды жесір демей
Күшімен үшінші Иван алған екен
Еріксіз Қырым ханы Мендігерей.

Қолдаған бірін-бірі Қырым үшін,
Иванның біліп қатал жырындысын.
Қызғанып Түркиядан қауіптеніп,
Сақтасқан сыбайластық сырын ышын.

Қырымда бірге жұтып тұнған нұрды,
Қос патша саясатты тыңнан құрды.
Қазанға хан қып қойды бәсекелес,
Қысыммен Нұрсұлтаннан туған ұлды.

Інісі Илһам ханның Құдайқұлды,
«Шоқын!» - деп жирма алты жыл тұтқын қылды.
Шоқынып ед, Василий қарындасын
Өзі қосып үйлену тойын құрды.

Князь, сұлтан, хан, патша дара қалып,
Не қылмысқа сескенбей барды анық.
Періште деп жүргендері бұлар болса,
Сонда күні не болады қара халық.

Деп ойлаумен Мәшһүрдің өтті күні,
Күйінгенмен бітеме көптің міні.
Діннің өзін бұрмалап керіп – созып,
Білімсіздің гүрілдеп өктем үні.

Хажитархан, Себер мен Қырым, Қасым,
Біріккенде Қазанмен қосып басын,
Бес мұсылман хандығы шығар еді.
Қанша айтсада Мәскеуден болып басым.

Көре алмаған бақастық, күншіл пейіл
Қалай ғана егіліп тусын мейір,
Ала бақан, аш бақан, алты ауызды
Қай уақытта жетісіп қусын сейіл.

Охот тауы қасында соғысқа сай,
Құрбандарды жиғанда ерлікке бай,
Шығарып боп шаиттер жаназасын
Деген екен Пайғамбар сонда былай:

«Қорықпаймын, келешекте шығып сорпаң,
Қор болып кетеді-ау деп діни ортаң,
Өзара дүние – мал, дәулет үшін
Қырқысып жүре ме деп содан қорқам».

Соллолла Ғалайһи уссаләмнің
Үматынан басқаша болмаған мұң.
Келешегін ойлаумен қафаланып,
Айтып кеткен ахихат хадисларын.

Деп мешітте төртінші жұмға намаз,
Зиялылар оқыған дұға, уағаз.
Татар имам Мәшһүрмен кеңес құрды.
Деп мүфти – Мұхаммеджан болған сабаз.

Мың жеті жүз, дәл, сексен сегізінші.
Жылында діни кеңес шешім күші,
Сайлаған мүфти, қазы мұсылманға
Тәртіппен фәни, бақи егіз ісі.

Уфада діни кеңес бес жыл тұрды,
Орыстар Орынборға күшпен бұрды.
Араб әрпін жазуға бермей рұқсат,
Орысша айт деп айланы іштей құрды.

Болмасада білімі өте терең,
Мұхаммеджан алғыр ед төтен, ерен.
Патша алдында дәлелдеп жеңіп шықты,
Дін кеңесі Уфаға көшсін деген.

Кім дей алды бір кезде бұлай болар,
Бірлік қылса іс болды бір ойланар.
Қайда барса мүфтидің жолын күтіп,
Тосып тұрды жегулі тройкалар.

Артты бедел, абырой асқақтады.
Түрік қызы ед қатыны – бастапқы әні.
Токалы черкес қызы – сұлу Зарга
Қырым татар үшінші жалғасқаны.

Жасында Қарғалы мен Қазақайда
Молдадан хат таныған аз-ақ айда
Мұхаммет Ғали хазрет медресесін
Бітіріп, Бұхараға кеткен жайда.

Оқумен араб, парсы тілін білген,
Қабылдап Афган – Қабул дінін бірден.
Атқарып Ресейдің қызыметін,
Әскери иығына шенін ілген.

Патша ағзам шақыртып ап Орынборға
Офицер басшы қылып салық-қорға
Қазақтарға патшаны мойындатып,
Ахун боп дін тәртібін салған жолға.

Кавказ жерін зорлықпен бағындырып,
Кабардин халқын антпен табындырып.
Астрахань маңындағы мұсылманды
Уағыздады орысқа жағындырып.

Сол үшін Мұхамеджан Құсайынов
Ісімен өзгелерден ұзай шығып,
Зор құрмет иеленді Ресейде
Орындап Әби патша нұсқауын нық.

Бірігіп татар, башқұрт, барлық қазақ,
Кетпеуге бас көтеріп, тартып азап,
Салуға мешіт пенен медіресе,
Еркіндік беріліп ед біразырақ.

Жетті абырой, атағы өте көпке,
Тұрды дәулет құйылып деген төкпе.
Ұзатты жалғыз қызы Бәтиманы,
Қазақ ханы Жиһангер Бөкейовке.

Атқарып отыз бес жыл мүфтилікті,
Түсірді мойынынан бүкіл жүкті.
Әкелу қартайғанда сот алдында -
Өткендей қылды өмірде көрмей түкті.

Мүфтиден шығысымен қайтты бағы:
Уфа, Мирас ауылы жанындағы.
Екі - мың десатина шабындығын,
Башқұрттар сотпен даулап алды тағы.

Зорлықтың болды бұ да үлкен түрі
Өлмеді, Мұхамеджан қалды тірі.
Жақсыға да, жаманға көнгіш бірдей,
Не деген адам жаны көнбіс сірі.

Хафиз, Мәшһүр сөздерін түйді осылай,
Үйлессе егер пікірі сүй досындай.
Қырсығынды тигізбе басқаларға,
Өзің өртен, өзің жан, күй қосылмай.

Намаз бітіп қайтты әркім жатағына,
Мәшһүрдің қанықты ел атағына.
«Екі кітап бастырып жатыр» - деген
Естілед еміс-еміс шатағы да.

Басталып патшалықта тағы қысым,
Бір сіліккен декабристер өткен қысын.
Жаңғырығы қайталап ұмыттырып,
Бой көрсету қамтыған әрбір тұсын.

Петроград. Путилов заводында
Астыртын іс сезіліп зады онда,
Үкіметтің мазасын ала берді,
Түсіріліп бақылау заңсыз сонға.

Сақтықты барлық жерде күшейтуде,
Жол бермей жұмыскерді тісейтуде.
Жандарым жанталасып ізге түсті,
Жазалаудың түр-түрін үстей күнде.

Газет, журнал, жарнама жарактауға
Салды тиым, тексермей таратпауға.
Наразылық көбейді ішкілікті,
Айналды бірді біреу қарактауға.

Мәшһүр ішіп отыр ед түскі шәйін,
Баспадан келетұғын кешке дәйім
Нұрғали кіріп келді ойда жоқта,
Хабарлап шыққан кітап – істің жәйін.

- Қағаз жоқ, шығаруға бұдан әрі.
Көз тігіп қарап отыр жұрттың бәрі.
Қарамай аз-көбіне әкетіндер,
Көрсетпей бүгін кешке сөздің дәлі.

Каримов деген екен қысылтаян
Нұрғали Мәшекене етті баян.
Тиесі кітабын ап, құнын төлеп,
Түн іші. Көлік жалдап тартты Баян.

Екі мың келе жатыр кітап алып
Күндіз жатып, жүрумен түнде талып.
Көлік жалдап ылаулап көрді бейнет,
Тасаланып көзінен жүрген халық.

Бір жарым айда жетті Ақмолаға
Жақсы адам қайда жүрсе жат бола ма?
Мейрамның үйіне кеп шерін жазды,
Жеткізіп аман - есен хақтағала.

Екі-үш күн жатты сонда аунап-қаунап,
Жиналып жолдас-жора дулап - қулап.
Өткізді кітаптарын қолдан - қолға,
Келісіп әр тарапқа бунақ-бунақ.

Айтылды әңгімесі көрген-баққан.
Әр сөзі күмәні жоқ, тиген ақтан.
Қиянаттың отырған ортасында
Бәлкім тәуір екенін біздің жактан.

Өтті ме ақыл-кеңес кісі жиып,
Бермейді жақсылықты іші қиып.
«Қылғаны хакімдердің бізге зорлық
Мизамға тура келмес ісі сиып»

I т. 30 б.

Қысымның ортасында қалды халық,
Ата-мекен, қоныс жай болып талық.
Торалай тозаң қылды елді аударып,
Ұрда жық, ұры көппе, өншен шалық.

Жоқ болып қазақ түнде шетке қашты.
«Жоқ болмай қайтсын зорлық шектен асты,
Көз жасы жылауының болып қабыл,
Көбейді зорлықшылға өшті-қасты».

I т. 33 б.

Ресей жайса дағы қанатын кең,
Бүгінде пікір айтбай қалатын кем.
Мақсаты - түсінбейсің алыс жатыр,
Ниетін таба алмайсың алатын тең.

«Ойлайды бізді алам деп бармағына,
Көрсетіп зорлық күшін жаң-жағына,
Бас қамын, жан пайдасын ойлаңыздар,
Жақсы емес, түсе берсен қармағына»

I т. 33-34

Қазанда бұл сөзімді айттым талай,
Өлтіріп кетпей біреу, қайттым қалай?
Хафиз имам алдында жұма намаз,
Пікірімді қазықтай қақтым қадай.

«Пайданың ортасында өзі жатар,
Залалға мейілінше арзан бізді сатар.
Ынтымақ қылыңыздар, бас қосумен
Мейлін қазақ маған бол, мейлін татар».

I т. 34 б.

Жалайыр, жаугершілік кесірінен,
«Айырылды мал да, жан да несібінен.
Зынданда не шаһбаздар нахақ жатыр.
Ұлықтың қылған зорлық кесімінен».

I т. 57 б.

«Арызын былтыр айтқан түгел Қазан.
Жер мен су, басқа азаттық, мешіт-азан.
Тілегі дәлелімен толып жатыр,
Қылайын қайсы бірін жарапазан.

Болып тұр мұсылманға Қазан басшы
Сен де соған жейтұғын асынды ашы.
Дін исламның бір болып ынтымағы,
Патшаның қол астында бір жаршысы».

І т. 63 б.

«Бесінші мың тоғыз жүз жыл ішінде,
Жұлдыздың август деген он бесінде,
Бас қосқан Макаржеде мұсылмандар
Айтайын тұрған күнде мен де есімде:

- Дінімізді кемітіп қорламасын!
Көзімізді бақырайтып ұрламасын!
Баламызды билетсін өзімізге,
Оқытсын деп орысша зорламасын!

Қараңыз, бұлбұлдардың сайрасына
Бұлақтай тастан аққан қайнасына
Бас та азат, орын да азат, порым да азат
Еркімен жүрсе еркім, - деп – пайдасына?!»

І т. 65 б.

«Публик боп бұл «манифис» шашылса деп
Күн көзі бұлты жоқ боп ашылса деп.
Кітабы мұсылманның жиған – терген,
Ерікті, цензурасыз басылса деп».

І т. 66 б.

Мұхаммедияр Солтанов жасапты еңбек,
Ықтиятты мүфти ед ғажап сергек.
Министр Витте тыңдап арыз – мұның
Болыпты баспа орнына ерік бермек.

«Ұнайды дін исламға мүфти қазы,
Бұл өзі әуелде бар заман мәзі.
Пағамбар шарифаты тұрса ортада,
Тәңірге сонда жетер халықтың разы».

І т. 41 б.

Мәшһүр тынды асықпай біраз сөйлеп,
Жаурыны терлеп су болды аппақ көйлек.
Ел басқару ісіне ауысты сөз –
Кезектеп біреу үйдеп, біреу бүйдеп.

– Кәзір жау жоқ, алатын сырттан келіп,
Басшылықта, кететін сайтанға еріп,
Оқығандар патшаның қол шокпары
Айдап салған шен менен шекпен беріп.

- Бір кезде жауға шаптық «Абылайлап»
Ақ жол – тай, шұбыртпалы «Ағыбайлап»
Орысқа, қойнын ашты, кіріп кеттік
Қарадай халқымыздың бағын байлап.

– Не қалды жер астынан табылмаған,
Шақпақтай тау мен тас та шағылмаған.
Көріп тұр: «ен дүние мында екен» - деп
Жер – көктен адам қалмас ағылмаған.

– Болмаған соң халқында ілім – білім
Көнбегенде қатесің, қалған тірің.
Кім «қой!» - деп тұр, жеріне ие болып,
Орыстардай ғылымның білсең тілін.

Деп Мейрам айтып қалды бір түйінді,
- Салыстыр, өзгеменен тұр – күйінді.
Сөйлер сөз, жүрер жолың таба алмасаң
Қаптайды кара шекпен, сұр киімді.

Айырылсан қасқа тіс пен азуыңнан,
Адассаң ата түрік жазуыңнан,
Сай іздеп, сала қуып көшіп – қондың,
Не шықты күнде құдық қазуыңнан.

Қиын іс – ел басқармақ, кемеңгерлік.
Табылад ұйымшылдық немен бірлік?
Құл болу көрінгеннің жетегінде
Жазбасын ұрпағына, демен тірлік.

Шаша алмайсың топырақ тиып көпке,
Күнәсіздер кетеді күйіп текке,
Саналы ой, парасатты терең талғам -
Көтеретін адамды биіктікке.

Халқын болмай саналы, салауатты,
Көгерте ме жүргінші сабау атты.
Жасампаздық зерделі танбас талап
Талайдың намыс отын алаулатты.

Қолданудан қалды ғой шиті, мүлде.
Ода данқын асырған шикі күнге.
Жер мен су, көкте артпай үстемдігің,
Қорғанысы еліңнің ши түбінде.

Аруақтай бірін бірі желеп – жебейд,
“Дұшпан аз, осы күні, дос көп” - демейд.
Аузына бүкіл Сибирь қарап отыр:
Генерал Губернатор Гаспорт не дейд.

Күшің болса, сай болсын соған айлан,
Жұтуды ойлар қашанда шорағай жан.
Өктемдіктің үзе алсаң өндірішегің,
Зорлық саған жоламас сонадайдан.

Десіп жатыр біреуден біреу асып,
Бір жабық сөйлесе, біреуі – ашық.
Ақмоланың әңгіме көшті ішіне,
Күнде естіп отырған құлақтасып.

– Қалада тәртіп қазір тұр күштілеу,
Қылмыскер жүрген бар ма тым істілеу.
Полицей күні – түні дамылы жоқ,
Қудалау мен тексеру, тіміскілеу.

Асын ішіп әй – жәймен тарады топ.
Мейрам шешті, өзі алып баратын боп
Бір пәуеске, ләшінке – екеуін де,
Дайындатты майлатып, айтары жоқ.

Ертеніне таң атпай кетті жүріп,
Дабырлатпай, шулатпай иттер үріп.
Шолпан жұлдыз шатынап ақ танадай,
Келе жатты шығыстан танды түріп.

Мәшһүр мен Мейрам отыр пәуескеде,
Көшірі бар алдында дәу Ескене.
Қос боз ат қос ақ қоян секілденіп.
Құлақ тігіп шұлғиды әуестене.

Бозторғай танды мақтап шырылдайды,
Жарысып донғалақтар зырылдайды.
Шен тиген құмдақ жолда пәуескенің
Дыбысы майда қоныр сырылдайды.

Сырласып келед достар заман жайын,
- Іс боп кетіп жүрмесе жамандайын?
- Путилов заводында шығад газет -
«Жұмышы ісі» деген жұма сайын.

Жасырын ұйымдардың «тілі» дейді,
Адамға аңламаған білінбейді.
Патшаға баспа сөзде қарсы шыққан,
Саяси бостандықтың бірі дейді.

- Қозғаушы, бүкіл елдің қамын жеген,
Бар дейді Бладемір Ленин деген.
Құранның қағидасы ұстанғаны
Естіп егер отырсаң, қате демен.

Бар екен бір жолдасы Сталь, жаһил
Халықты сүйсе керек, тегі, зайыр,
«Төңкеріс» деген сөздер хауіпті ғой,
Мәшеке, болсын деңіз түбі хайыр.

- Төңкеріс оңайлықпен жасалмайды,
Басталды ма, ел одан бас алмайды.
Өкірген сиырдай боп көтеріліп,
Арасын айғай – шудың ашалмайды.

- Өспеннің Нілдісінде болып егес,
Делініп еңбек төлем дұрыс емес.
Ішінде Байшағырдың Әлісі бар,
Өткен жыл болған жоқ па қол төбелес.

Жоқ кезде бірді біреу аясатын,
Пышақты кеңірдекке таясатын,
Қазақтың шонжарлар деп жүргендері
Патшаның жете аңдыған саясатын.

Тұрды олар екі қыспақ арасында,
Жасырды жаудан алған жарасын да,
Талауға түскенінде қорған болған,
Көре алмады Ханын да, қарасын да.

Крестиян начальник шығып елге,
Сұс көрсетпек болыпты әрбір жерге,
Салықты көбейтудің жолын ашып
Ықтынын байқатыпты кейбір ерге.

Екі түн байланысып ауыл іші,
Ат ерттеп, әзірленіп үлкен – кіші.
Жасырынып жиылып төңіректен
Қосылған жедел жетіп білген кісі.

Тасалап бір төбені қылып қалқан.
Жігіттер ат ойнатқан мініп тарпан
Қалың қол шыға келген ойда жоқта,
Құртпақ боп отрядты етіп талқан.

Начальник көріп мұны кеткен шошып,
Тұрғандай ақырғы күн ажал тосып.
Шама жоқ, отряды он бес адам,
Білмеді не істерін ақыл қосып.

Қалың қол жақындамай тұрып алды.
Біліп қойған секілді бұрын халды.
«Ерден батыр болса елде шақыр деген
Қалдырма, тез келсін – деп – Жанайдарды!»

- Ел тілегі берілед, қылмай құрбан
Бар, айтыңдар! – деп сырттай қарап тұрған.
Қара бұлттай түйілген қалың қолды
Қос батырға қолма - қол тараттырған.

Ұстаған елін Еділ, Жайықтай қып,
Толқытқан қалың қолды қайықтай қып.
Көтерген қос батырдың дәрежесін,
Аға сұлтан Ыбырай Жайықбаев.*

* Ақмола уезінің аға сұлтаны Ыбырай Жайықбаев (Досмұраттың нағашы атасы)

Екені ел аузында жатталынған,
Начальник тарапынан жақталынған.
Ұзақ жылдар Ыбырай ел басқарып,
Патшадан сыйлық алды мақталынған.

Жасалған бұл саясат екен айла,
Ыбекеңнен аспапты ақыл – хайла.
Бас қосқан ақ патшаның сарайында,
Аққошқар Сайдалыдай адам қайда?

Екі дос әңгімелеп ердің тегін,
Бүгінгі түсіргендей жолдың шегін.
Қайтсе тәртіп, ғұрыпқа енер ед дейд,
Тигізер бір біріне елдің себін.

Көрінді Өлеңтінің кең өлкесі,
Ұзарып ат – арбаның көлеңкесі.
Олжалы жолаушының келуімен,
Басталды бұл ауылда өнер кеші.

Шәрәпи, Әмен, Пазыл шаттық кернеп,
Келгенде сүйді Мәшһүр маңдай терлеп.
Мейраммен есендесті Рабиға,
Жарының жүзін көріп жүрек тербеп.

Үй толып қуанышқа мәра – сәра,
Бықсымай қазан – ошақ жараса ма.
Ас – суға жүгірісіп көрші – қолаң,
Мәз болды ауыл – іші, бала – шаға.

Үш күн жатып еліне қайтты Мейрам,
Жолымен қадір – құрмет нақты мейман.
Құшақтап, шығарып сап қалды Мәшһүр,
Секілді елі көшіп кеткен бей маң.

Әртүрлі ойға кетіп қилы-қилы,
Алланың күндеріне берген сыйлы.
Қарындаш қағазын ап қойынынан,
Жазып ед бір шумаққа түгел сиды.

«Айырылдым дәл он бесте ғақыл – естен,
Жабысып бір дауасыз ауру түстен.
Көпеев Мәшһүр Жүсіп ғайыр муафық
Жасының үш жылы асты тоғыз бестен».

I т. 75 б.

Қорлық

Қорлық

«Даңк қуып, тұрғанында билік құрып,
Қорлама ұлыларды ұмыттырып»
Сағди – 15 б.

(Аударған М. Әлімбаев)

Қапырық тау арасы, ыстық аптап,
Сары маса, сона, шіркей шыққан қаптап.
Үймелеп қара шыбын ызылдайды,
Түбінен құлағыңның сарнап, қақсап.

Байшора, Болпаш, Шаншар, Жиреншені
Үркітті лесниктер киген шені,
Қыстаудан ата – мекен көшіргенде
Адыр, бұйрат, сортаң, қыр-тиген жері.

Күш қосып Есназар мен Шолақ атаң,
Айқасқан жерін бермей солар қатаң.
Нұржан мен Оңай барып приставка,
Алауыз болмайық деп алты бақан.

Келіскен елдің жәйін ескеруге,
Қыстақтан ерте көшіп, кеш келуге.
Соктықпай, таудан жалғыз бұрау алмай
Тұруға келіп жиі тексеруге.

Дуалы жер Жаманаула таудың сырты,
Өзгеріп барад жылда жаудың сұрқы.
Азайып үлкендердің көзі кетіп,
Көбейді шолақ бастық, саудың қырты.

Эстондар «Құнды көлден» салды қоныс.
Күннияз, Тәйгелтірді алды орыс.
Көйлек – көншек, қант пен шай сыйлық беріп,
Қазаққа бытқыраған болды мол іс.

Басталды жалға жүру, малшы, малай
Орысқа болам деу жоқ жалшы қалай?
Осында табыс көзі – астық, жеміс
Деп тұрды тұрмыстары тапшы талай.

Үй салды жапыр – жұпыр поселкеге,
Қызығып ессіз жатқан бос өлкеге.
Көше қып көл бойымен жарыстырып,
Қаланған қатар – қатар қосып күнде.

Ізденнің Қараталын алды тартып,
Бау – бақша, жеміс – жидек салып артық.
Жұматай, Қаратай мен Тортай, Шамқан,
Теміртай, Қасқатайлар қалды қалқып.

Айрылды ата - мекен қоныс жайдан,
Бір тойып ішу қайда қоңыр шайдан.
Арын мен Кеншінбайдың айналасы,
Сіңісті поселкеге болмай қайран.

Онайдың Бәзілі еді еті тірі,
Пысықай сөзге шебер епті тілі.
Нұржанның Біржанымен сыбайлас ед,
Ұнатқан қайсарлықта бірін бірі.

Түн қатып келді Бәзіл Біржанды іздеп,
Астыртын істерді айтып тізбек – тізбек.
Қылбырау шен темірдей қысып келед,
Ел болып ақыл түймек, қалай үзбек.

Біржанға дәулет біткен азын аулақ,
Беті жүре бастаған оттай қаулап.
Жаксылармен жанасып, кісі ұстаған
Ұйымдасқан ағайын, ауыл - аймақ.

Бермей отыр қора сап Күржікөлді,
Екі рет кеп Өскенің өзі көрді.
Мал сойғызып қонақ қып көтеріп ап,
Көл мен тауды қорғауға сөзін берді.

Көрсетті палуан күрес, ат ойынын,
Атаман құрметі үшін деп қойылым.
Арбасып бірін – бірі түсінгендей,
Қазақтың көрмейік деп қақ сойылын.

Осыдан біраз уақыт тыныстаған.
Біржан өзін кең арқау тың ұстаған,
Орысқа күні бұрын берілді деп,
Бәзілге біразырақ қырыстаған.

- Қиындай шылдың тозып, ала – құла
Елдіктен қалдыңдар ғой бұға – бұға,
Айырылып «Қараталдан...» алты ай қысқа
Бола ма елге - мекен Қарақоға?

Қу тақыр, ықтыны жоқ жері жалтаң,
Жаз жайлау отырар жер сыбай салтаң.
Жатырсың қора қалап, агород сап,
Жарады қабың түгіл толса қалтаң.

Тасбұлақ, Қарақоға, Қарашоқы,
Қуғаны орыстардың қоқанлоқы.
Қараталдың байлығы ұшаң теңіз,
Шілігінен карзинка, талша тоқы.

Шұрайлы жер қаншама қалды басып,
Қос көрініп қорыққанға, кеттің қашып.
Таудың сыртын билейді енді орыстар,
Болып тұрсын бергендей жолын ашып.

- Әй, Біржан, аз да болса дәулетің бар,
Ағайын соңына ерген әулетің бар.
Менің жалғыз басыма кім қызығад,
Кімді жарылғарлықтай сәулетім бар?

Жуандығын білдірме білегіңнің,
Дұрыс болып тұрғаны тілегіңнің...
Жұқанаң жоқ қолыңда ұстасатын,
Е – хелесе келгенде тірегім кім?

- Дайын болса дүние дүр көкір ек.
Болмаған соң не керек нұр көкірек.
Нұржан, Оңай әкеміз қатар шыққан,
Екенсің ғой Бәзілім құр көкірек.

- Қайтейін саған келіп сенгенімді,
Шеніне жақсылардың енгенінді,
Тұр екен көкірегің көтеріңкі
Көрермін орыстарды жеңгенінді;

Деп Бәзіл тұрып кетті орынынан,
Байқалды бір реніш форымынан,
Достасып мұжықтармен тамыр тауып,
Шықпады Қарақоға қорымынан.

Келісіп Арын, Зубан салды егін,
Айқындап екеу ара жұмыс шегін.
Күз болып қол орақпен астық жиып,
Қырманнан қап – қап бидай алды тегін.

Сыйласып үй ішіндей жақын – жуық,
Санаспай жәрдемдесіп ақыл қуып,
Үйір – шүйір қазақша сөйлеп кетті,
Үлкені де, кішісі тұрмай суық.

Арынның бір ұл, бір қыз бар баласы.
Көзінің секілденген ақ, қарасы.
Зубанның үйіменен достасқалы,
Аумаған ұясындай бал арасы.

Шәпи мен Мария қыз өте тату,
Көршілік арада жоқ сауда, сату.
Қашанда бірін – бірі тауып алад,
Шаруада жоқ бұларда қарап жату.

Шәпи қыз қырдың қызыл түлкісіндей,
Мәриә шешек атқан гүл түсіндей
Зубанның ұлдарымен Мәкен үйір,
Жұмыста артық – кем жоқ, бір кісідей.

Қып – қызыл бет біткеннің келбеттісі
Әуелі соған қарайт келген кісі.
Бойжеткен қыздардың не жаны тұрсын,
Жымиып көрінгенде аппақ тісі.

Табысқан туысындай ақылдасы,
Аунады Марияның ықыласы.
Ниеттес Мәкенменен екендігін,
Біліпті поселкенің бүкіл жасы.

Сездірмейд, бірақ Мәкен, мінезі ауыр.
Салмастай елге зауыр, отқа бауыр.
Дін бұзар болам ғой деп ең күнәһар,
Ұйытқиды көкіректе қара дауыл.

Мария көргісі кеп қағып көлбек,
Мәкенмен тәні бірге, жаны бөлек.
Жүргенде Шәпимен бір «Әке» дейді,
Ардақтап Арекенді елден ерек.

Деген – ді: «Сен дегенде түрге енемін
Ішінде келетіндей бір кеменің,
Орыстың бейпіл қызы деп ойлама,
Тағдырым тек өзіңмен бірге менің.

Елтітіп күннен күнге барад баурап,
Бойды алып ыстық сезім от боп лаулап.
Не деймін, апыр - ай, ә, масқара ғой,
Ел болып шыққан күнде қаңқу қаулап.

Деген ой киіп кетіп ауық-ауық,
Біржола шығады естен ойын – сауық.
Барар жер, басар тау жоқ, жолдастардан,
Көрінбей қашып кетсе ақыл тауып.

Бұл жайды біліп қапты Зубан байқап,
Ренжіп, назары боп басын шайқап:
- Сен асыл дінімізді қорлап тұрсың-
Қызына – тиыл, - депті – болмай байтақ.

Бұл ісің, әй, Мария, оғаш, жаным
Орыс, қазақ екі ұлт, көп аспағын.
Дос болар, тамыр болар, жолдас болар,
Үй болып естігем жоқ оттасқанын.

Ол үшін Исус бізді айыптайды,
Кетпейді жүрегіңнен тайып қайғы.
Мойынында қасиетті кресің бар,
Қорласаң күнә, мәңгі айықпайды.

Деп қызын жерден алып жерден салды,
Үн сезді құлағына жеткен зарлы.
Мария жылап отыр бір бөлмеде,
Кресін мойынындағы жұлып алды.

- Кресің, міне, папа, болса бөгет,
Сүйгеніңе бармасаң құдай сөгет.
Лактырып мойынтағын кетті жылап,
Көрінбес әкесіне мұндай сөкет.

Тілін тістеп Зубан да қала берді,
Шұқылап отырған бой қара жерді.
Қорланып өз-өзінен үйге сыймай,
Ойлайды өткен күнді арғы – бергі.

Бірді біреу білмейді бітеу жара,
Біреу жұпты болғанда біреуі дара.
Бір құдайға жарасқан дара сипат,
Не болады даралық бара – бара.

- Арынның да мазасы кеткен күнде,
Жатыр екен түс көріп өткен түнде.
Мария әкеп қойнына салып жатыр,
Үш қауын, бір діңкені өктем түрде.

Ояна келе айтты көрген түсін,
Жорыған жақсылыққа жылытып ішін.
Шәпиден ести сала осы түсті,
Көріпті қыз Мария өзі де шын.

Сөйлесіп Мәкенменен басын ашыты,
Қосуға белін буып ақыр жасты.
Мәдісін Исабектің шақыртып ап,
Шариғат жолын сұрап ақылдасты.

Деп Арын: «Сезбейд бұдан көкей түкте,
Біл барып, не парыз бар өтейік де.
Отырған келіп Құрмандоғалақта,
Жіберді Мәшһүр Жүсіп Көпеевке.

Мәшһүрге Мәді мұрит қол тапсырған,
Ұстазы жақсылықты мол жапсырған.
- Қастығы жоқ орысты кәпір демейд,
Пайғамбар да талайды жолдас қылған.

Дариха да өз әлін білмеппе еді,
Женілген соң Мәдіден дінге енді.
Бес парызды мойындап қабылдаса,
Одан артық мұсылман бола ма енді...

Ақыл, кеңес, шариғат – сый, демесін
Соны сұрап кеп жүрген миы екенсің.
Бір мұсылман қатарға келді деп ұқ,
Обал қылма, сауап қой, қи некесін.

“Дінінді кім қорласа, сол өш, қасың.
Қорлықтан ақпап па еді көзден жасың?
Үйде өлген шіріктің бірі болмай,
Жұрт үшін арманың не кетсе басың”. -

Іт. 67 б.

Деп Мәшһүр шәкіртіне берді бағыт,
Жолында мұсылмандық белгі тағып.
Мәдінің де қазандай қайнап көңілі,
Тас бұлақтай тасқындап келед ағып.

Зубанға Арын барып түсті құда,
Іс болды ел ішінде күшті бұда.
Қазақша Марияны Дінайша деп,
Некесін Мәді қиды істеп дұға.

Дінайша «бес парызды мойындады,
Ұлтымнан өзгердім деп мойымады.
Қағытып замандастар әзіл айтса,
Айтарын бірақ төгед ойындағы.

Солтанбай, Мәкен, Құмыш – құрдас сыйлас,
Отырған жер күлкіден езу жимас.
Бір – бірінен аяйтын пәлесі жоқ,
Шын – туайтта кебісін жауға қимас.

«Мәкеннің мәстегі» деп мазақтайды,
Жақсы көріп қызықтап, азаптайды.
Сүйгенін «шұнағым» деп айтқан қазақ,
Көрінед Дінайшаға ғажап қайғы.

- Мәкенді билеп алған әй, мыстан – ай,
Шақырған екен шайға, найза ұстамай,
Түрткілеп бақайымен оятыпты,
Атасын «Арын, Арын, - деп, - ставай!»

- Өтірік. Демей – ақ қой, Құмыш олай,
Кемітем деп тұрсың ғой тауып қолай.
Құрдас болмай қайын аға болсаң егер.
Оятар ем алдымен сені солай!

Жүрмеймін келін болып құр жағымды,
Өлгенше асыраймын ұрпағыңды.
Құмышқа ерсең құдыққа түсіреді,
Кәне, көрпе салайын, тұр қағынды.

Құрдастықпен «мәстек» деп айтқан ол сын
Құтты болсын із – жолым ортаң толсын.
Ауру – сырқау, майысқан бұрақтамай,
Өздерінің қатының мендей болсын.

Солтанбай қарқ – қарқ күліп әнге басты,
«Қиратты – деп – Дінайша ақылы асты»
Қадиша мен Шынаяқ жұқалығын,
Дәл айтты деп қалғандар мақұлдасты.

- Мәриәм Зубан деген орыс қызы,
Он алты, он жетіге келген кезі.
Қазаққа Мәкен деген ғашық болып,
Сондағы-ы Дінайшаның айтқан сөзі:

Мәкен-айым, Мәкен,
Сенің папаң - әкем,
Шіркін-ай, Шәпи
Жақсы тәтем-ай

Мәкетай, көк өгізді жемдедің бе?
Жұмысқа Құмышпенен келмедің бе?
Жеріңе уағада айтқан келмесендер
Дінайша заты орыс деп сенбедің бе?

Мәкен – айым, Мәкен,
Зубан папам - әкең
Шіркін – ай Маша
Жақсы тәтең – ай!

Деп әнді баяу толғап мамырлатты.
Біреу күліп біреулер дабырлатты.
Қарақоға басында келін түсіп,
Үш ата қозған шолақ дабылдатты.

...Мәкен төрт жыл сұрапыл соғыста өлді.
Ауыр жұмыс жоқшылық оқыс төнді.
Үлкен ұлы әскерде үш баласын,
Өсіріп бар азапқа тезіп көнді.

Дінайша, Мәкен әсте етпей бұлғақ,
Өмірде жандар емес күлген құрғақ.
Дүйсенбай Уакит, Қайрат айналасы -
Өрбіген өнегелі үлкен ұрпақ.

«...Шолақтар көпірді алып дінді бұзды,
Қойнына тастағандай суық мұзды.
Ісі ғой мұның бәрі есер Бәзіл
Ерітіп мұрынына құйса тұзды.

Орысты басқа өрлетіп басындырып,
Адамды қойған жоқ па ашындырып,
Отына өз қолыңмен май құйғаның,
Қорлық қой табалайтын қасың тұрып.

Деп Біржан ашулы еді бірталайдан.
Күзетші келед деді бір қарайған.
Тимофей, Прокопи екі салт ат
Тау ішін аралап жүр, келед қайдан?

Біржанның жігіттері алды қоршап,
Былдырап едірендеп «ты чтолап»
Зәкір кеп ат үстінен жұлып алды,
- Ой иттің баласы, - деп тілге шорқақ.

Өректіп төрт – бесеуі салды қолды,
Жөнелтіп жұдырықты оңды – солды.
«Жәй жүрген жандар емес шолғыншы» - деп,
Ойда жоқта таяқ жеп қалды сорлы.

Саңырауқұлақ іздеп батты сорға,
Жәйларын түсіндіріп айтты зорға.
Қолдарын арттарына байлады да,
Түсіріп қоя берді атты жолға.

Мұжықтар соғыспақ боп көтерілген,
Сақтанып ел үстінен өтер білген.
Дуанға Біржанды тез шақыртыпты,
Айыпты қылмыскер деп неше түрмен.

Пристав барысымен қойған жауып,
«Бунтар» деп сөйлесуге қылып қауіп.
«Міндетін тауды қорғау алғамын» - деп
Үш күн жатып шықты әрең айла тауып.

Өштесіп андысумен таң атырған,
Бір сөз бітсе, туады тағы тыңнан.
Кім болсын, табандатып жүргізбейді,
Қаратал поселкасы маңытынан.

Атаман жақсылығын төкті мол қып,
Үкімет көтерді оны, тіпті, зор қып.
Бастырмай малшы – құлшы, жүргіншіні
Қорқыныш қысы – жазы, өтті қорлық.

Билік тайды қазақтың билерінен,
Тұрар пана таппады үйлерінен.
Орыстан тамыр – таныс сыйласы жоқ,
Адамдар айырылды күйлерінен.

Басшылық біржолата орысқа ауды.
Әр жерде шығарғанмен болыс дауды.
Тілмаштар қысқартылып қызыметтен,
Шеткері шығарды ел қоныстауды.

Жан болды, ұста Ыбырай, Бәзіл, Бозбай,
Балтабек, Қошөтер мен Желтау Поштай.
Мекендеп екі ауланың солтүстігін,
Нық отыр ел іргесі әзір тозбай.

Қарағаш, Қамбар, Көккөз, Түлкібайға,
Сан келген инспектор тілі майда.
Ауылды қонысынан қозғай алмай.
Жасаған қоканлоқы талай айла.

Тексеріп жиі – жиі масаттанды,
Қажет қып ел көзінен жас аққанды.
Алдырмай таудан құрық, балтаға сап,
Кигіз үй, қазақ арба жасатпады.

Көккөздің жігіттері бәрі – қаһар:
Бірі - алмас, тотияйын, бірі – саһар.
Шатқалын Жаманаула мекен қылған,
Шәкірат, Шәкір, Шәкітай, Құдыш шақар.

Жатқан жоқ бұл Көккөзде асып байлық,
Өнерлі ел балта шапқан кәсіп сай қып.
Төрт қанат, алты қанат кигіз үйдің
Жасайды сүйектерін қасықтай, нық.

Шәкірат, Шәкір жатад салып қорық,
Сар көпір қойдың қиы қызып борық.
Қырық бұраң тал, қайындар тезге түскен,
Шығады шомпыл – сүмбі, оқтай болып.

Исабек – Байсал атаң Қарағашта.
Сіңірі шыққан кедей қарақасқа.
Сатып ап Ордабайдан бір семіз қой,
Мәшһүрді ереулікке шақырды асқа.

Жолшыбай үйшілерге соқты Мәшһүр.
«Іске сәт!» - тілек айту ізгі дәстүр.
«Шәрапиге отау үй керек» - деп ед,
«Қош!» деді бір ауыздан өңшен мастр.

Тығынды, әбден кепкен қызыл қайың,
Сіңіріп жаққан сыбап кендір майын,
Тор көзді керегесі жасалынған,
Сүйегі отау үйдің болды дайын.

Кигізін жасаттырып берді Біржан,
Уық бау, желбау, басқұр, таңғыш бір сан.
Естірді қыл ширатып қос белдеуін,
Дауылға тапжылмастай, берік құрсаң.

Жиылып үйді апарып, берді сәлем,
Мәшһүрдің көз алдында бүкіл әлем.
Таумайлар, ел, аруаққа құрметім деп,
Қой сойып, әңгімемен босатты әрен.

- Іргеңе қозған елі келдім көшіп,
Пар қылмай дүниені көктей кешіп.
Дәм – тұзы араласқан құдандал ең,
Үш ата, бір мұқтажды бердің шешіп.

Дүние келе жатыр дөңгеленіп,
Бұдан жаман күнге де көнген едік.
Ақпатша кеңшілігін беріп жатыр,
Қазаққа мектеп аш деп, жөнге келіп.

Орыстың қабат – қабат саясаты -
Айласы басымыздан жәй асады.
Ел билігі барады соған ауып,
Бір кезеңге түбінде таясады.

Құтылу жоқ, үнемі құлық сауып,
Жүзін жарқын болмайды пәле жауып.
Біржан, қалқам, талабың тау бұзғандай,
Мерт болма қалың өртке қарсы шауып.

Қолыңнан кетті деп ұқ билік енді,
Күшің аспай кім саған илігеді.
Қырсықтан қитық жаман өмір бойы,
Бір пәледен бір пәле килігеді.

“Қазағым, «өнер» ме ол ұрлық-зорлық,
Қыласың бір біріңе неге озбырлық?
Болғаннан алты ауызды, ынтымақсыз,
Басыңа келген жоқ па талай қорлық”.

Отырмын естіп Яков ауызынан,
Шықты екен елдің қандай жауызынан.
Өскеге ақыл салып екі-үш орыс,
Деп былай түбегейлі дау ұсынған.

Қазақтар ұры екен ғой жақтап жүрсек,
Жерлерін жаудан қорғап сақтап жүрсек.
Біржаның ұры ұстайтын зәлім екен,
Орысша біледі деп мақтап жүрсек.

Баласы Бітебайдың Шалғынбайды,
«Ұры» деп орыс-қазақ саңқылдайды.
Мырс етіп естіген ел қоя салад,
Ұялып, намыстанып шам қылмайды.

Жалғанда жоқ қой толдық, болдық деген,
Ұрласа ұрламайды молдықпенен.
Бұрынғылар білген ғой, текке айтпайды,
«Қашанда ұрлық түбі – қорлық» деген.

Естілді бір ай бұрын ұсталды деп,
Қалмайық естігеннен мысқал бүгіп.
Білсеңдер бас – аяғын айтыңдаршы,
Бар ма еді ердің құны – нұсқалы кек?

- Әу баста зәрін шашқан елдің жауы,
Қозғаған қонысынан жердің дауы
Есті – басты адамды тізіп алып,
Қалмады тексермеген ердің сауы.

Деп Шәріп сөйлеп кетті бастан - аяқ,
Қашанда қор боламыз басқаны аяп.
Аңғалдық пен аңқаулық тағы да бар,
Ажал менен бейнетке бастар таяп.

Жасырын сол жорыққа барарында,
Аттарын Атаманның аларында.
Кіретін бір-ақ ауыз тау басында,
Қамаған Кішікейдың аралына.

Алаяқ кілең бәрі күрең қасқа,
Ішінде бөгде ат жоқ түгі басқа.
Сәйгүлік қос құлағы тас төбеде,
От шыққан тұяктардан тисе тасқа.

Екі күн жүрді тінту ауыл – үйді,
Ел мұндай көрмеп еді ауыр күйді.
Қопарып етхана мен қидың астын,
Шиті мылтық, қақпаның бәрін жиды.

Торығып, ештеңені таба алмады,
Ұрладың деп тағы айып таға алмады.
Үрейі ұшып тығылған қытын – қалаш,
Елдің аузын тың – тыңдап баға алмады.

Жүргенде орыстарға құлақ түріп,
Дегенді естіп қапты «епті жулик».
Таратып он екі атты түн ішінде,
Шалғынбай бой тасалап кетті жүріп.

Екі – үш үй ат алмаған өкпеледі.
Жүргінші бұл ауылға көп келеді.
Көре алмай көрші – қолаң бірін бірі,
Ұрымен сыбайлас деп сөккен еді.

Таралып ымшық – шымшық бірден бірге,
Өскенің құлағына тиген бірде.
Іздетіп табан асты Шалғынбайды,
Таптырды Екібастан жауып түрме.

Жан емес қысылатын үркіп – қорқып,
Тастаған айналасын темір тор қып.
Төрт – бес күн ас алдырмай ашықтырып
Қамауда ұрып – соғып көрді қорлық.

Жіберді жер аударып Ақмолаға,
Өскеге жер аударған ат бола ма?
Елден өтеу алмақ ед мойындамай
Іс – түзін тапкызбадлы біржолата.

Біреуге хат жазғызып келді хабар,
Қорқып – үркер жан емес аузын бағар.
Бар қылығын аңқылдап ашық айтқан
Қылмыскермін демейді кінә тағар.

Жүре ала ма қасқырлар болмай кекті.
Көрдіңіз бе керемет мындай кепті?
Елдің – жұрттың амандық бәрін сұрап,
Аяғында өлеңмен былай депті.

“Шалғынбай қайдан білсін ұрлық жайын,
Жақынның алғамын жоқ торлы – ау тайын.
Алыстан алшандатып айдап келіп,
Билерге жегізуші ем желін майын.

Сұрасаң ағам аты Мұратбай – ды,
Ағайын ұрлығымды ұнатпайды.
Күніне айдап – матап әкелсем де,
Құдайым бір тиындай құр атпайды.

Қой жайдым Айыртастың саласына,
Сәлем айт үш атаның баласына.
Өскенің он екі атын ұрлаймын деп,
Айдалдым Қараөткелдің қаласына”.

Дегеннен басқа да көп айтқандарды
Ұмытпай есімде бұл қалған бары
Беріпті он екі атқа он екі жыл,
От басының өмірі-қылған зары

- Құдай кепіл келешек бір бағына
Аз ба, көппе өмірде тұрмағына.
Обалы мен сауабы бірдей екен,
Кесірі тймесе егер ұрпағына.

Арам ас араласып нәсібіне,
Дариды бірте – бірте нәсіліне,
Ұры адамның бойына иман тұрмас
Айналып кетеді ұрлық кәсібіне.

Тіршіліктің тәттілік әселі не?
Ой жүгіртіп бармайды мәнісіне.
Имансыздан шығады барлық сұмдық
Күнкөрістің айналған тәсіліне.

Қиянатшыл жалғанда қанша жан бар,
Соның көбін жасайтын атамандар.
Қанша жақсы болғанмен құны төмен,
Мұсылманға жазбасын, атамандар!

Деп Мәшһүр ой-пікірін түйді қысқа.
Заман тұр алмағайып осы тұста.
Сақ болындар жарандар, сақта сабыр,
Айтқан сәлем болмасын ақсақ құсқа!

Сәду менен Сүлеймен келе қалды,
Ел арасы едәуір кереғар-ды.
Абыр-жұбыр шуласып есендесіп,
Біліп жатыр сұрасып дерек халды.

Медресе мешіт деу бәсекелі.
Болып сөздің белгілі нәші екені.
Қарақозы, құнияз сұрап, қалап,
Жіберіпті шақыртып Мәшекенді.

– Ел жіберді, Мәшеке, өзіңізге,
Кәзір зәру бір ауыз сөзіңізге.
Сізден басқа кім табад, жөнін білед,
Мақтаған сөзім емес көзіңізге.

Ақпатша беріп жатыр кеңшілікті,
Көріп ек діннен талай кемшілікті.
«Медрес, Мешіт салу еркінде» - деп,
Орыспен көріп тұрмыз теңшілікті.

Ғылым қуып Бұхардан әкеп еңіз,
«Балаң болса талапкер әкел!» - деңіз.
Сөзіңізді берсеңіз болды солай,
Бір-ақ күнде көшіріп әкетеміз.

– Жеткен екен Баянға еміс-еміс.
Жайылған-ды бұл хабар былтыр тегіс.
«Ештен дағы кеш жақсы» игілікке
Боп жүрмесін әншейін бұлдыр тек іс.

Сыйласым ең ежелден бермес дамыл,
Келе қапсың ұрандап соғып дабыл.
«Іздегенге сұраған» деген бар ғой,
Ел тілегі ендеше болсын қабыл!

Қуанып Сүлейменнің шықты есі,
Үйлесіп Машһүрменен сөз жүйесі.
Құдай жазып дәм тартса болады деп
Медіресе, мешиттің мықты иесі.

Біреу естіп қызғанған ел арасы,
Болмасада өтесі, алты аласы.
Мәшһүр көшіп келед деп алып қашып,
Мәз болған бес қозының бар баласы.

Едіге, Сары, Еламан салды мойын,
«Мәшеке, бізге кел!» - деп ашып қойын.
- Сендерге Нұрғалиды жіберем деп,
Ақылменен тоқтатты тартып бойын.

Баянның қалың кедей жатақтары,
Шыққанда молдалардың шатақтары,
Дуанға Машһүр имам болса ғой деп,
Бірінен бірі асырып атақтады.

Көбейді Мәшекке сәлем беру,
Таныс-біліс, сыйластар болып еру.
Бейсенбі, жұма, сенбі мұқтаж жандар
Секілді көрінетін толық шеру.

Ақылдасып, бата алып, естіп кеңес,
Арыз айтқан, араздық, ескі егес,
Ауру-сырқау, жолаушы, ғарып-ғасер,
Мұнын шақпай, ем таппай кеткен емес.

Жүрсе пақыр Әбжалап дуананы,
- Әй, әрман-деп кейбіреу қуалады.
Зияны жоқ ешкімге, тілі де кем,
Жылаған бала көрсе уанады.

Кім білсін қалай, өтті бала жасы,
«Кіші ауыл» Елемекен баламасы,
Туысқан, қатын-бала, ағайыннан,
Тұлдыр жоқ, құр қатаған қарабасы.

Қарамай сөз бен дыбыс ауысына,
«Өлең айт!» - десең болды ауызына,
Сары жез шілапшінді тайап қойып
Қосады даңғырлатып дауысына.

Аралап кетед кейде басқа елді.
Бірталай егде тартқан жасқа келді.
Жоғалып кетіп біраз, табылады,
Мекендеп елсіз-күнсіз қасқа белді.

Бұралып аш жүреді бірнеше күн,
Бір мұсылман үйіне кірмесе, түн
Жабуына оранып түйелердің
Сақылдаған боранда күн кешетін.

Пәндасына жазған ғой ішіп-жеуді,
Көрмеседі жалғанда еш демеуді,
Не берсенде қалдырмай іше беред,
Білмейді қойдым, тойдым, болдым деуді.

Кім болсада «апалап», «ағалайды»,
Әрнені айтып әркімді жағалайды.
Алақанын жаяды еміреніп,
Насыбай берген жанды бағалайды.

Жақсы көріп ыржиып қуанады.
Не дауа бар, болса осы-туа бағы?
Насыбайды шайнаумен жұтып қойып,
Жейді үстіне сарымсақ, жуа тағы.

Болмайды ешбір жанмен өшті-кекті,
Білмейді жақсы, жаман, атақ, текті
Баласы Тышқанбайдың Жұмабайын
Көрген жұрт «Әбжалап» деп атап кетті.

Құдайдың білмес пәнда сыр мен сыйын,
Елге ауыр, өзіне емес қиын,
Үйірсектеп бір үйге бара берсе,
Не жақсы, не жамандық болад жиын.

«Таныды Мәшһүр оны әулие» деп,
Нар тұлға, адам пішін дәу, түйе деп.
Алланың бір жаратқан жан иесі,
Көрген шүкір қылсын деп, тәубеге кеп.

«Кет әрі, былай тұр!» - деп бетін қақпай,
Байқұсты мүсіркейді кінә тақпай.
Әлдеқалай келгенде еркіндетед,
Жүрсе де дүйім елге күнде жақпай.

Ойда жоқ бір саудагер елге келді.
Шашақты, көкала ою, әсем зерлі,
Сатып ап тақияны Мәшһүр Жүсіп
Кигізіп Әпжалапқа қоя берді.

Ол сорлы жас баладай мәз боп күлді.
Саусағымен жүргізіп ою, гүлді.
Ойнап жүріп бергенін бір балаға,
Естігендер өкініп кейін білді.

Сақиян қызыл-күрең саптама етік,
Кигізіп аяғына сыйлық етіп.
Жіберген: «өзің ки!» - деп, берме ешкімге,
«Жәрайд»-деп диуана да кеткен бекіп.

Келгенде бір айналып бопты жұрдай,
Етік жоқ, жалаң аяқ қапты тырдай.
Біреу алдап алыпты құдай атқан,
Жүре берген Әпжалап мойын бұрмай.

Жалаң аяқ, жалаң бас қысы жазы.
Бірақ асайд қос уыс берсең қазы.
Босағада қарамай әпжалапка
Ет жепті Мұхамеджан, Ержанхажы.

- Мұхамеджан, «Кім?» - дейсің, шатқаның ба?
Ғарафада қайтушы ең, қатқаныңда!?
Аяғыңнан көтеріп мінгіздім ғой,
Нар түйеңе міңсалмай жатқаныңда!

Түсті есіне хажының, сонда-ақ ұқты,
Жеген еті мұрнынан бірақ шықты,
- Көтеріп ед бір адам аяғымнан
Осы екен ғой - О, Құдай, шебер-мықты.

Деп мойындап шошыды Мұхаммеджан.
Ғарафаны ойына ап жанұшырған,
Осы болды керемет бір оқиға -
Әпжалапты ел-жұртқа таныстырған.

Түйедей талыс кеуде, ерен бойы,
Баладай тетку білмес көңіл ойы.
Құдайдың құдіреті - жаратушы
Өткізген ит қорлықта өмір бойы.

Ал, бірақ, өзі кейіп налымайды,
Адамдай рахаттағы жаны жайлы.
Қашан болсын жүргені қапырықсыз,
Қайғы, уайым, кәсірет дарымайды.

Аузы тұшыр ас-суға жарымайды,
Көрмейді шайға салым сарымайды
Ауру-сауын біледі құдай ғана,
Мұң шағып бір пәндаға жалынбайды.

Алып қаш асау көңіл жығар жарға,
Түспесін, құтылсаң да, басың шарға.
Таңғажайып табиғат хикметін
Мысал қып Мәшһүр айтты талай жанға.

Салсаң да отқа бауыр, жұртқа зауыр
Көтерер қашан болсын сорлы сауыр.
Алланың арнап берген азабынан,
Пәнданың зорлап артқан қорлығы ауыр.

Айтар ой алтын дәндей іріктелді,
Тербетіп, тебіrentіп білікті ерді.
Беруге арнам сәлем Мәшекене
Есіктен Айман, Апбас кіріп келді.

Сөз қызып медресе-мектеп жайлы,
Бәрі де ішіп отыр ептеп шайды.
Мәшекеннің әр сөзі есті аударып,
Елтіген Мәжүнінге болды Ләйлі.

Ашындар медресе Апбас, Айман,
Демендер табылады молда қайдан.
Нұрғали, міне, дайын, барад бірге,
Білімдар төрт тарапқа құлаш жайған.

– Қалыңдық тапсаңыздар... - депті күліп
Әзілдеп ел оқпаны текті біліп,
Нұрғали Апбастармен танысты да
Салт басты, сабау қамшы кетті жүріп.

Өнер, ғылым-білімді қолдады ауыл.
Нұрғалиға оқыту болмады ауыр
Сұлтанмахмұт шәкірт боп дәріс алды,
Көкірегі-от көрік, соққан дауыл.

Дін мен ғұрып, ғылымнан берді сабақ.
Қызығымен ішусіз қалды тамақ.
Шықай, Шайбай ілесіп оқи алмай,
Кезек қалып сабақтан малды бағад.

Көбі ересек, айтылған ақылды ұқты,
Бар ішінде сүйетін ақындықты.
Қыз Мәлике құлпырған бір ғауһартас
Шыққан сөзі аузынан нақыл мықты.

Мандай алды баланың осы екеуі
Ұл мен қыздың ішінде дос екеуі,
Жайнаған гүл, жанған шоқ лыпылдаған
Жоқ бұларда дәрістің бос өтеуі.

Нұрғали елге үйреніп бауыр басты,
Жинады маңытына тәуір жасты.
«Ақжол», «Айқап» бетінен мақала оқып,
Талпынып хат тануға қауымдасты.

Қабыл боп аузынан шыққан лебі,
Мәшһүрге сыбырлаушы бар ма тегі.
- Көшпек болсаң зымыра деген сөз бар,
Сен дағы, Рабиға, жинал! – дейді.

Жас жігіт Сәду келді көшіруге,
Сүлеймен ел мерейін өсіруде.
Мәшһүрден оқимыз деп талапкерлер,
Қуанып бала-шаға есіруде.

Көк арба пар ат жеккен жалғыз арыс,
Сайланған майлап, баптап жолға алыс.
Астына қайырмалап төселінген
Ақ киіз қалыңдығы жарты қарыс.

Бір аттық жеңіл арба жарандікті,
Жексе де «Жібек жолға» жарар, мықты.
Үй жығып буып – түйіп бейсенбі күн
Жөнелді үш арбаға артып жүкті.

Мәшекең бір мақсатсыз жай көшпеген,
Кітап жиып құшақтап май төстеген
Бұл көштің барар жері бұйрық болса,
Өзен бе, төбе аты ма «Айдос» деген.

«Түздыкөл» жарқырайды шығысында,
Халықтың қасиетті ұғысында.
Қолтықтай Сағын хажы қора салған,
Шабындық пен жайылым тоғысына.

Тұр дара Дің иықта мұқыл биік,
Жанасқан қыз, жігіттей мықын тиіп.
Қорықтың ортасында жалғыз шоқы,
Жаратқан артық мұны құдай иіп.

Бұл маңда мал мен жанның күйі бөлек,
Тұрады өзге жерден сүйіп ерек.
Қай заманнан аталып келе жатыр,
«Қожа қорық», «Қожаның биігі» - деп.

Қапталдаса тұтасқан «Жуан төбе»
Қоңыр күзсіз көрінбес қуаң көде.
Жазда, қыста кең байрақ, қоя берсін,
Қуып жетед, қойда кеш туған көбе.

Іліккен етегіне кең «Бидайық»
Жылқы оты, ар жағы адыр кеп лайық.
«Берікқара» тауы тұр арқан бойы,
Табылмайтын ықтасын тап мұнда нық.

Дейді «Әйкен-Әбділдә» ана тауды.
Болған тартыс – тарбайыс талай даулы.
Бүркітші Үпән басына таңнан шыққан.
Томағалы қыранмен балақбаулы.

Сонау арғы «Ақшоқы» әртінірек.
Жаяу-Мұса үй салған таппай тірек.
Жасыбайдан жабылып қуып шыққан.
Жуан қамшы, өр кеуде, күшті білек.

«Қызыладыр» алдағы мына тұрған.
Табиғаты жаралған бұла нұрдан.
Елдің жақын жайлауы, өзен бойы,
Жарқылдатып құс салған, сауық құрған.

Көз ұшында «Биігі Едігенің»
Елік, сайғақ, киігі еді тегін.
Қуып жетіп, құрық сап жылқышылар,
Қорғалатқан түбіне бетегенің.

Одан әрі «Белағаш», мынау «Ботан»,
«Қарақуыс», «Қараүңгір», қорған, қотан,
Пана беріп, «Тотия» Бәшерленге,
Бес қозыға бұл аймақ болған отан.

Мына кіші төбені «Айдос» дейді.
Суы болса шөп, құрақ қайда өспейді?
Бұл өзенді жағалай қоныстанып,
Кедей түгіл жайлауға бай көшпейді.

Мәшекең салған мешіт-медіресе,
«Орыны осы» – дейді көрген кеше.
Үлкендер көлігінен түсе қалып,
Дұға оқып өтетұғын әлде неше.

Деп Кәтай бастап келді: «Сыйлы артына
Қалдырған зиялы ұрпақ зинатына,
Отасқан отыз бес жыл Мәшекеңмен
Рәбиға апаның зиратына.

Көш тартып жолға шыққан елді еру қып
Жігіттер «жүз басы» емес ерді «елулік»
Сатылған Сағын хажы көшті тосып,
Қой сойып құрмет жасап, берді ерулік.

Мүсәлім болыс күні шарда женген.
Сабырлы айлакер жан арға сенген,
Қарсы алып Мәшекеннің көш-көлігін,
Тай сойып - қонақ асы, бал жегізген.

Байларын «бес қозының» алды жыйып,
Бермейтін садақаға малды қыйып.
Салуға медресе-мешіт үйін
Қаражат шығаруға қосып йық

Сайлады үш адамнан зекетшіні.
Тақуа, қалеті жоқ, бекем шыны
Үш адам құрал-жабдық табатын боп
Үш адам басқармақшы салушыны.

Бұл үйдің бір құдайда киелігі,
Сонан соң Мәшекең де иелігі.
Қор қылмай жас ұрпақтың көзін ашсын,
Ғылымның зерделенген жүйелігі.

Деп болыс бастады істі пәтуалы,
Дуылдап «жөн» деп құптап жатыр бәрі.
Үйіріліп әрбір, істің сәті болып,
Айтты бітті, Мәшһүрдің аузы уәлі.

Өзеннің күн шығыс жақ жағасынан,
Су айналған мүйістеу сағасынан.
Мешіт үйі салынып бітті толық,
Мұсылмандық білімнің бағы ашылған.

«Айдостың» қысы-ерке, жазы – бұла.
Түс-тұстан бала біткен жазылуда.
Мешіттің тең жартысы – медіресе,
Дәріс берген Мәшһүр де, Пазылы да.

Бір жылдан бір жыл артып келді жөнге.
Шығарғандай көтеріп елді дөнге.
Алысып үш-төрт жылдай надандармен,
Мұнафық, күпірлікті көмді көңге.

Мешітте толық өтіп жұма намаз,
Айтылды көп насихат, діни уағаз.
Бұл елдің үлкен – кіші бір машығы,
Түспейтін болды қолдан қалам, қағаз.

Арапша сауаттанып ашып көзін,
Жатқа айтып пайғамбардың хадис сөзін.
Сайрап тұр Дәулетбек пен Төлеп, Шәмен
Талпынған балапандай таппай төзім.

«Талпынған балапандай таппай төзім» дегеннен соң мынадай шумақтар келу керек:

«Сол күннен қалған үлгі, ұнар тетік -
Жасының ақыл-ойы тұрар бекіп.
Советтік дәуірде асқақ еңбек еткен,
Генерал Ахметжан Тұмарбеков.

Жол салды Қасымзада, Мархат, Зейтін
Көрсетіп ұстаздықтың дархан кейпін.
Біздермен бірге оқыды кейінгі кез,
Байбөрі, Шайхы, Миян, Бархан дейтін.

Бұл елдің «қарақозы» тарап аты,
Түспеген еш адамның жарақаты.
Басқа өрлеп, төске шауып жігіттері -
Мәшһүрдің солай тиген шарапаты.

Жіберер қырына алса, онды сол қып.
Тыншымас көңілі түссе бермей мол қып.
Әудескен өмірге еркін өрнек салып,
Күн кешкен қайда жүрсе көрмей қорлық.

Содан кейін азатты жолмен басталып:

«Уфадан оқып келген Тұхфат молла» деген шумақ жазылады
«●» белгі азатты жол керек деген сөз.

Бұл арада төрт шумақ бар. Жазылу керек.

- Уфадан оқып келген Тұхфат молла
Ұстасаң май шабақтай тұрмас қолға
Айқасып Құсайынмен қағаздасып,
Омбыға жаяу барып түскен сонға.

Кез болып бірге оқыған тілмаш досы,
«Қудалап Құсайынның қылғаны осы», -
Деп алған параларын тізіп берді,
Болса егер губернатор «көңіл қошы».

Бір тасқын болары анық сең жалғанса,
Адал жолдас қажымас тең талғанша.
-Жарайды, алаң болма, қолға аламын,
Бір жайлы қылам, - депті-сен барғанша.

Айтқандай: Бір әмірлі іс алған пішіп,
Айқындалып ара сөз – жалған пісіп.
Қабағат ел үстінде сайлау жүріп,
Құсайын болыстықтан қалған түсіп...

- Тұха, жете білесіз заң – законды.
Сүріндірдің болысты ат пен тонды.
Ауылнайдың көрейін әуселесін,
Жазып берші маған бір арыз онды.

Астамшылық – біреуді біреу қысқан,
Ынсап кетсе, қашанда ішкен құсқан.
Ақыл сұрап келеді күнде біреу,
Көбейіп арызқорлар іштен, тыстан.

- «Пәледен машайық та кеткен қашып»,
Мен кіммін нақты айтқанда түсін ашып?
«Көп асқанға – бір тосқан» кездесті де,
Әйтпесе, жеңгемін жоқ күшім асып.

Адамзат бір біріне тойса – дұшпан.
Сырты – қой, іші – қасқыр өтті мыстан.
Айтыс, тартыс, арыздан жақсылық жоқ,
Законның тұрған жері көтті қысқан.

Деп Тұхфат келгендерге берген жауап
Пірге қол тапсырғандай етіп тауап.
Мәшекең естіп мұны риза болып,
Тұхфатқа: - таптың – депті – үлкен сауап:

Көп қуып заң – законды көрмей қорлық,
Қарақозы атаңда болса зорлық,
Қалам ұстап, хат жазып содан былай
Үлгі боп кеткен екен арызхорлық.

Тұхфаттай о да білгір Шығай халфе
Жүрмеген қол қусырып нырай халде.
Қайда болсын алдынан бала кетпей,
Қайда жүсе алдынан шықты әліппе.

Жас Пазыл тағылым ап үлкендерден.
Шыққандай көтеріліп Үркер жерден,
Өрледі оқытудың жөнін іздеп,
Үйреніп сұрауменен жүрген елден.

Шаруаға мойын салып бұрылмады,
Байсалқау, еру еді бұрындағы.
Софылық дағуаны ұстап қалған,
Құдайдың, хақ періште құлындағы.

От маздап тұрған шақ ед ошағынан,
Сыр төгіп ақтарылған дос ағынынан.
Кездесіп ойда жоқта тосын сырқат
Айырылды жастай алған қосағынан.

Үш жасар қалды сәби есі кірмей.
Жылайды күннің ерте, кешін білмей.
Аналық Ұмсынтайдың көкірегін
Іздейді жағы сенбей, көзін ілмей.

Күйзелді Рабиға, Мәшһүр жаны,
От сөніп, үй – ішінің жанбай шамы.
Мәһитті аялдатпай аттандырды,
Шарифат орындалып дәстүр заңы.

Жарасқан баласына бесік, әлди
Бір кезде ел қараған еді сәнді үй.
Томпитып қара жердің топырағын,
Жылында шешесінің өтті сәби.

«Тағдырдың жазулы ісі емес – зорлық»
Деп Пазыл айтад ісін тұрған сор қып:
«Кешшеге қанша үйретсең түсінбейді,
Оқыту – мыйғұланы екен қорлық».

Тәртіппен ұстаздардың алды қатып,
Ғылымның қалды жастар дәмін татып.
«Қырсыққанда қымыран ірійді» - деп,
Жүректен Рабиға қалды жатып.

Күйкі өмір он шақты жыл өтті кетті,
«Айдоста» ақырында тағдыр жетті.
Күңіреніп Мәшһүр соғып тастан мола,
Көк тасқа өлең жазып белгілі етті.

Жазыпты: «Тастан соққан моламыз», - тек,
Құдайға: «Қабыл болсын тобамыз», көп.
Қайырлы «Жолаушының жолында» сол,
Әрқашан «Дұға күтіп тұрамыз» - деп

Құранды үш аударып етті хатым,
Егіліп айтқанында арнап атын.
- Кеш мені, қадіріңді білмесем – деп,
Мақшарда жолықтырсын асыл затым.

Құлазып үйдің іші үңірейді,
Жүз кісі келсе дағы күнде мейлі.
Құнысып қаршығасы тұғырда отыр,
Ақ тазы аштан қалай бүгілмейді?

Тұмсығын ішке тартып бүктеледі,
Жоғындай дүниенің түк керегі.
Сезе ме күйінішті босағада,
Күрсініп адамдайын бүкпеледі.

Күн өтті кикы – жикы, қикы-микы,
Болады екі еркектің қандай сикы.
Жаны ашып жәрдем берген көрші – қолаң,
Бірі кеп, бірі кетед ұйқы – тұйқы.

Кетсе егер, жоқ есікке салар құлып,
Құлып салу есікке жоқ та ғұрып.
Аңсыраған ақ тазы тұра шауып,
Бір қозының құйрығын алды жұлып.

Бөдел хажы Баймолда жұртты жиып,
«Ұстандар деп ұрысыпты итті тиып.
Ақ тазыны ұстап ап оңашада,
Қос тірсегін жіберді бірақ қиып.

Қиралаңдап қансаулап қалды тазы,
Иттен болып тұрғандай малдың азы.
Аяушылық, итқорлық өтіп кетіп,
Мұнау ед сонда Мәшһүр айтқан назы.

-Баймолда, жүрегіммен жазамын шарт,
Обалын ақ тазының мойнына арт.
Саған айтып сөз өтпес, итпен ит боп...
Недейін... Көріліктің азабын тарт!!

Баймолда жүз үшке кеп өтті өмірден
Жалғаннан жақсы – жаман көпті көрген
Асулы керегеде жатты ғарып
Соккандай сай сүйегін көк темірден.

Мәлігі Жанқозының бір барғанда,
Сәлемдесіп шықсамдеп жүрді арманда.
- Жатырмын көріп – депті - Мәшһүр берген
Қорлығын көріліктің бұл жалғанда.

Тіл мерген, дуалы ауыз сөзі қабыл,
Жақсылыққа жар салып қаққан дабыл.
Айналдым, аруағыннан Мәшекем-ай,
Ел үшін шыжық болған таппай дамыл

Деп жылап Баймолда қарт кеңкілдепті
Еске алып Мәшһүр сөзін ең тіректі.
- Кімдер бар хажы жездей ұрпағынан
А, Құдай, Фазылына ал, бер тілекті

Уайым айтып Мәшһүр түңілмеген
Ешкімнің қазанына үңілмеген
Өткелі Рабиға тұйық еді,
Бір қатқыл пікір айтты бүгін неден?

«Жыртылып тарта берсе кетер перде.
Иманның билігі бар талапты ерде,
Қорлықпен тірі болып жүргеннен де,
Жатқаның жақсы емес пе өліп көрде».

1 т. 68 б.

Оқушым, терең ойла, құлағыңа іл,
Қорлықтың ауырлығын осыдан біл.
«Қайғы келсе қарсы тұр!» - деген Абай.
Сабырлық қыл бәріне, ойна да күл!

Құйын

Құйын

«Кешкі боран көкті жапты,
Қарлы құйын қуалай,
Кейде ұлыған аң сияқты,
Кейде жылайд баладай.»

А.С. Пушкин

Түнеріп қыс та, жаз да «Қарақабак»,
Жатады қара барқын, қарақұмақ.
Аспаннан жауған қары байымайды,
Шаруаға таптырмайтын дара тұрақ.

Қыс өтіп, тез кеніді жер аяғы.
Ұйтқиды ара-тұра жел баяғы.
Қай жақтан самал соқса соған беттеп,
Жылқының тай - жабаға жүр саяғы.

Үйіріп жас шалғынды шыр көбелек,
Тосыннан жын қаққандай дүр дөнгелеп,
Көтеріп шөп-салам мен күл-қоқсты
Әкетед көк аспанға сүр ебелек.

Жыл еді жұтап шыққан халық жүдеп,
Барады бір хауасет хабар үдеп.
Соғысып неміспенен жатқан орыс,
Басында дейді қазір қара түнек.

Тұра алмай табан тіреп шегінуде,
Айқаста айла жетпей, жеңілуде.
«Қазақтан солдат алад» дейді деген,
Рас боп, шығып жарлық еліруде.

Он тоғыз отыз бірдің аралығын,
Тізімдеп жер қазуға жарарлығын
Жинады стражник, болыс, тілмаш
Қағаздап жігіттерін алар мығым.

Жалтарып бірін-бірі жатыр алдап,
Параның шықты түрі алар парлап.
Бармады байдың ұлы бой таса қып,
Мал беріп, орынына адам жалдап.

Адамның болып алды өзі күйын,
Бүгін-мұнда, бүрсікүн – онда жиын.
Петрбордан басталған үйір-үйір,
Жаулығын желпілдеткен өңшен ұйым.

Мәшекең жүрмеуіне аз өкінген,
Хабарды көп оқиды мәз етілген.
Танысып үйдегідей біліп отыр,
«Социал-демократ» газетінен.

- Келмейді енді, Мәшһүр, ескі өмірін,
Болмасын оған қапа еш көңілін.
Деп Яков шақырғанда ала кепті,
«Звезда», «Правданың» бес нөмірін.

Үйге жүр, қонақ боп кайт, көңіл көтер,
Маржанды ойлай берме жүдеп бекер.
Қазаннан іздегенге он жыл, бітті,
Бұда бір ұйқы-тұйқы өмір де өтер.

Көпейч, мына соғыс хауіптірек,
Государь жеңе алмайды тауып тірек.
Отанды қорғау емес, қорлау болып,
Байлыққа бара жатыр ауып тілек.

Шақырып Яков кетті күнін байлап,
Орысша, қазақша да бірдей сайрап,
Өткелі Рабиға Мәшһүр келмей,
Жүрген соң, түсіндірген бәрін жайлап.

Әзірлеп ат сайманды алдын ала,
Кербалақ Қаракерді жегіп дара,
Сембіге Мәшһүр Жүсіп жолға шықты,
Дәулетбек Әбілғазы көшір бала.

- Ағаш үй асты-үстілі, сай сабасы,
Жер алған бұлардағы бай баласы.
Қарсы алды тік көтеріп құрметпенен,
Дос- тамыр Белденинов айналасы.

Қазақша қымыз кұйды, шәйін жасап,
Моншаны әзірлетіп жуып ғажап.
Қойыпты көйлек-дамбал тіккіздіріп,
Сыйлығы біреуінен біреуі асад.

Шақырып Мәшекеңнің қимастарын,
Қой сойып қонақ қылды сыйлас бәрін.
Бірі айтып, бірі сұрап жөндеп жатты,
Бірталай әңгіменің қиғаштарын.

Жіктеліп орыс, қазақ осы тұста,
Тұрғанын басып өтті Яков қысқа.
Жасырын жасап жатыр деген сөз бар,
Қылыш, найза, Сағынай, Субек ұста.

Бола қалды көпшілік білмегендей,
Бұрын тиіп, құлаққа ілмегендей.
Тіла қата алмай ешқайсы болды жым-жырт,
Білмесеңдер ал-енді біл дегендей.

- Дұрыс айттың деп Мәшһүр сөз бастады.
Отырғанға жағалай көз тастады.
Бәрі де аузын ашып тына қапты,
Қорытпай қалғанындай өз бастары.

- Орыс, қазақ өштесіп озбас бағы,
Жібермейді жазықсыз көз жас тағы.
Бір ауылдың ішінде қырық пышақ боп,
Шалмақ па еңдер «ақсарбас», «боз қасқаны».

Бұл жарлығы патшаның мүлде теріс,
Бір құйын іс туғызған күнде керіс
Азаматтық құқы жоқ бұратана,
Солдаттыққа барады қалай тегіс.

«Отаным» - деп, «елім» - деп малданбаса,
Күлше ұстаған баладай алданбаса,
Басын байлап ажалға кім барады,
Қара бастың құнын ап жалданбаса.

Найза, қылыш соққандық емес айып,
Түсі суық құрал ғой алмағайып.
Найза-тұрсын сүйеулі, қылыш-қында,
Қан төкпейік, біреуді алдамайық,

Соғыс құмар пәндальар көп азынған,
Көп азынған жандарға ор қазылған.
Әли Ғымыран сүресі аяғында
«Қорғанысқа дайын бол!» - деп жазылған.

Баян деген ел аты қасиетті,
Құрметтейтін сұлулық, жас ниетті.
Болмау керек бұл жерде бұзылғандық,
Теппеу керек доп қылып бас сүйекті.

Ақсақалдар «уай пәле!» - деді құптап,
«Жөн!» - деді дядя Кирил сөзін нықтап.
Черкашин: «Ел ішіне түгел айтып,
Тыныштық сақтау керек-деді – мықтап»

Бір жұмыс шешілгендей пәтуалі,
Тарасты үйді – үйіне тату бөрі.
Жігітер ел ішінде жатқан кез ед,
Оқ, мылтық жиыстырып ату дәрі.

Жігіттің тауға сіңіп кеткен алды,
Байлардан қуып алып текке малды.
Шатқалға терең, қиын үй тіктіріп,
Күзетпен жүргізбеген тірі жанды.

«Ақөре», «Шалқар», «Талды», қалың «Далба»
Қайысқан бұл атырап қалың малға.
Шаруасы жайбарақат, елі бейқам,
Ең дәулет, оңай табыс қалы барға.

Шу асау жылқылары елдің тағы,
Жарасып еңбек еткен-ердің бағы.
Ішінде «қарақозы» Жұмажан бай
Болыс боп Мүсалімнің жеңген шағы

Бәшерлен, Қышқаш қашқын деген атақ,
Жайылып елден елге шыққан шатақ.
Таутүйғын басшысы екен бекіністе,
Желілеп бие сауған байлап-матап.

Кетті екен не себепті елден безіп,
Не тапты екен есіз белден кезіп.
Ертерек оқ-дәрінің күлімсі иісін,
Еліктей білді ме әлде желмен сезіп.

Бай- патша бір ауыз боп жеген жемтік,
Тапжылмай кедейде тұр деген кемдік.
Намыстың шыдай алмай жалынына
Елсізден іздегені екен теңдік.

Көп асқан қашанда бір тосылады,
Оған дейін киіктей жосылады.
Тобына Таутұйғынның тауда жатқан,
Өсербай, Шәмшит келіп қосылады.

Мұның да себебі бар өз алдында,
Өткен іс үлкендердің көз алдында.
Тарихы Көпеевке жырдай таныс,
Сұраған соң айтпауға төзе алды ма?

- «Қарақозы» Жұмажан жылқылы бай,
Қоймаушы еді өзіне жылқышы ұнай.
Өсербай, Шәмшит дейтін екі жігіт,
Ойынан қысы, жазы шығыпты ұдай.

Өсербай атқа мықты, палуан ерен,
Құрықкер, айласы көп, ойға терең.
Шәмшит өткір, жаужүрек, өжет екен,
Құралайды көзге атқан аса мерген.

Қызы бар байдың сұлу, ерке жалғыз
Секілді ажалсызға емдік жалбыз*
Қиылған қасы, көзі қарақаттай
Оятар жас жүректі қалған жансыз.

Өсербай біледі екен еркелігін,
Әзілдеп сөз айтуға ертелігін,
Ішінде мазалаған сағым арман
Шеше алмай махаббаттың ермек жібін.

* Емдік қасиеті бар шөп

Сағынның Нығыманы одағы бай,
Сыбайлас саудагердің одағындай.
Жалғасып жең ұшынан құда болып,
Жіп таққан Қапизаға бұла, құмай.

Болған соң қысы-жазы қоныс қатар,
Кеп жүрген бақалшыдай орыс, татар.
Көрсетіп Қапизаны Баязитке,
Алыпты жеңгелері «қолұстатар».

Өсербай естіп мұны ескермеген,
Еркөңіл арамдыққа дес бермеген.
- Қапиза, қымыз берші, жылқы айдасып -
дегені болды құлаш кеш сермеген.

- Мен сізге жылқы айдасып ере алмаймын,
Және де қымыз құйып бере алмаймын.
Емеспе «тең-теңімен, тезек қаппен»,
Қап салып енді тезек бере алмаймын.

Деп бірден сыздай қапты өңі мүлде,
Ашылып сөйлемейтін өмірінде.
Тілімен біреулердің бұға пісіп,
Күпірлік кіре қапты көңіліне.

- Жүруші ем қарындастай сені сыйлап,
Бұл сөзің жанға батты мені қинап.
Үйіңнен ішер дәмім біткен шығар,
Төбемнен жауса дағы күнде құймақ.

Қапиза, сұлулықта елде пірсің,
Жастанып байдың ұлын ер деп жүрсің.
Салмасам ат көтіне үш қайтара,
Өсербай атым өшіп, жерге кірсін.

Айт елге, айтпа мейлін, істі, еркін,
Өшпейді өршімесе ішкі дертім.
Аудартып қара жерді жіберсең де,
Өзіңе тап осылай түсті сертім.

Деп шұғыл қыз сөзіне жауап қатып,
Жылқыға шықпай үйде қалды жатып.
Қызыл көк түсі бірдей бес ат беріп,
Орыстан бес винтовка алды сатып.

Шәмшит жүр артын бағып істің жәйін,
Жұмажан қырық түйіліп ішті шәйін.
Құтылмақ жеделдетіп қызды беріп,
Есіне ер Өсербай түсті дәйім.

Хабармен құда келіп, алды қызды,
Келін түсті, беташар, ойын қызды.
Таң атып жұрт аяғы тарай бере,
Мылтықты төрт салт атты тойды бұзды.

Екі адам үйге кірді түсе қалып,
Екеуі аңдып тұрды сыртты шалып.
Жетектеп Қапизаны алып шығып,
Жөнелді ат артына салып алып.

Бір пәле душар болды ойда жоқтан,
Секілді үйдің іші құйын соққан.
Шымылдығы жыртылып жерде жатыр,
Бәязит таяк жеген қорқып оқтан.

Кім келіп,кім әкетті білмейді ешкім.
Талықсып қалғанындай кірмей естін.
Көз алдында болсада түстегідей
Түсіндірер адам жоқ жәйін істің.

Жұмажан естіді де соқты санды,
Бәйібшесі еңіреп естен танды.
Өсербай мен Шәмшиттің ісі екенін,
«Ел құлағы – елу» - деп естіп қанды.

Жолбарыс пен мысықтай басқан епті,
Бірінен соң, тағы бір бастап кепті.
Он күннен соң, түн іші Қапизаны,
Еңіретіп алып кеп тастап кетті.

Ел дүрлікті әр килы саққа бұрып:
- Не жұрт болад, енді бұл жақта тұрып?
- Өсербаймен сөзі де болған екен...
- Қыз екен ғой әкеткен жастай құрық!

- Бәязит енді қайтед ол қатынды?
- Келдің бе, төлейін – дер – жол хақынды.
- Аман барып, сау қайттым, сеніңіз – деп,
Не қылсын жазып берген қолхатынды.

Бата алмады апарып тастауды да,
Таба алмады сөз мәнін бастауды да.
Аша алмады себебін кінәласып,
Өсербаймен ұстасып, қастауды да.

Бір мүптала тұншыққан қаракүйік,
Қапизаға қарамайд адам сүйіп,
Оңашада жылаумен, күйінумен
Өкінішін келеді ішке түйіп.

Тағдырына торыққан алаң еді,
Дүниеге шыр еткен бала келді.
Қыркы толмай шешесін тағы әкетті,
Дірілдетіп Өсербай қара жерді.

Естіп, біліп дуанның атырабы.
Ет жүрегі талайдың қақырады.
Он күннен соң кешқұрым әкеп тастап,
Байға кылған келемеж батырағы.

Ел түнілді жағасын ұстап әркім,
Жігіт жиып күзетті тұстап әр түн.
Банды десе шошиды құлақ түріп,
Ұры-қары дегенге нұсқап өртін.

Күндіз қорқып, қалмады түнде үрей,
Азаматтар алмады үйге түней.
Үріккен қойдай қасқырдан қорлық көріп,
Жолаушылар табандап қойды жүрмей.

Өрнені айтып көбейді ақылшылар –
Қазан асып от жаққан бақыршылар.
Ұстап алу керек деп мән-жөн беріп,
Үйде отырған күнілдек батыр шығар.

Шыққаннан-ақ мұңайып сөздің шеті,
Бәзиртің қалыпты қайтып беті.
Тық көрмеген секілді бәз-баяғы
Қапизаның үйреніп қалыпты еті.

Қымыз ішу кезінде ыдыс жетпей,
Нығыман бай үйінен кісі кетпей,
Қара-құра көбейтіп қорған қылып,
Сарылдырып сарғайтты ірімшіктей.

Байлап тастап кермеге төрт-бес атты,
Төрт-бес жігіт сүс беріп төрде жатты.
Ақсақалдар қымызға қызып алып,
Қыз туралы соғады шарифатты.

Шыға келіп төбеден суы қатты,
Жау тындамай үйдегі шуылдақты,
Кигіз үйдің үстінен қос винтовка,
Екі дүркін оқ атып зуылдатты.

Күңіреніп көк аспан күріс-күріс,
Жер жарылып кеткендей дүріс-дүріс.
Байлаулы аттар быт-шыт қып жүгендерін,
Ойран – топыр, тас-талқан болды жүріс.

Үні шықпай қалтырап үйдің іші,
Жанын қояр жер таппай үлкен-кіші,
Шық Қапиза, қырылмай тұрғанда деп,
Ат ойнатып ақырды келген кісі.

Үзбей қалған аттардың басын жиып,
Шылбырларын жіберді қиып-қиып.
- Басқа бір жан шықпасын, тек өзін кел,
- Деп жалаңдап Шәмшит тұр қабақ түйіп.

Көрмеп еді Қапиза сынақ жерді,
Болған екен айықбас жыға шерлі
Айналақтап бесігін тұрды дағы,
Көк шапанын жамылып шыға берді.

Қап-қара боп түтігіп Нығыман бай:
- Қайдан бердің қырсықты маған құдай,
Шап, Серғазы Баянға, шақыр әскер,
Көзге күйік қылмасын бұдан былай.

Деп бақырды ойбай сап иттей қауып,
Өсербаймен өштесіп, кекті тауып.
Қызыл айғыр желінің басында еді,
Ұстап мініп Серғазы кетті шауып.

Күрс-күрс атылды оқ, уақыт тар-ды.
Бір әйелдің дауысы шықты зарлы,
Құйындай ұшып барад қызыл айғыр,
Ажалсыз,оқ дарымай кете барды.

... «Шығад!» - деп күнде әскер, шыға алмады,
Қалмады прозовқа* шыдар жаны.
Әр жерде наразылық бой көрсетіп,
Бостандық болды елдің шын арманы.

Жұрт қашып Қарағанды, Екібасқа,
Жасады болыс тізім күнде басқа.
Байдың берген парасы қойдай қоздап,
Дүрбелең жұрт жарыды өш пен қасқа

Көбейіп сыбыр-сыбыр, жүріс – тұрыс,
Басталып төбелес пен ұрыс-дұрыс.
Жатақтың жігіттері бірігіп ап,
Килігет қайда жұмыс болса бұрыс.

Тұрмайды не қылсаңда жалған бұлай,
Қашанда біршек қоянды алған құмай.
Селебесін жани сап шығар еді,
Бақытыбайдың көртайып қалғандығы-ай!

Деп гулеп бір жігіттер дүрілдейді,
Өшкен жанып, өлген жан тірілмейді.
Сүйегіміз қалғанша айдалада,
Соғысып өз жеріңде өл, білінбейді.

- «Ақкеліннің» болысы бізден ширақ!
Түсіпбек Амангелді сарбаз жинап,
Тастамақ көрінеді қиып-қиып,
Патшанын жендеттерін арам сирақ.

* Прозов-Призыв

Бұл сыбысқа атаман құлақ түріп,
Түнделетіп солдаттар суыт жүріп,
Шорманның ағаш үйін бекініс қып,
Пулеметті қойғызды ішке құрып.

Түн күзеткен тыншылар, естіп бәрін,
Сардарбекке жеткізді айтып дәлін:
- Не қылсада Зөркештің ағаш үйі,
Соған жиған секілді қаһар-көрін.

Жүз шақты адам жиналған «Алабасқа»,
Өңшен кедей жігіттер қаракасқа.
Қылыш, Найза, қақ сойыл-қолда бары
Шешім қылды кейінге қарамасқа.

Тасаланып кіруге сөзді байлап,
Бармақ болды бір табын жылқыны айдап.
Ат үстіне жігіттер жатып алды,
Тақымға сап көрсетпей сойыл-сайғақ.

Бие байлар шағында бұрқырап шаң,
Жылқы басты ауылды шұрқыраған.
Сезіп қалып солдаттар оқ жаудырды,
Қан төгілді көл-көсір шырқырап жан.

Қоршаған көріп өңшен ноян ерді,
Келтіртпей өрт жіберіп жояр жерді.
Құрып қойған пулемет үй ішінен,
Ажал сеуіп сақылдап қоя берді.

Түрегелсе-ақ шалғыдай отап тастап,
Винтовкадан оқ атад қастап-қастап.
Сарбаздардын сиреген күшін сезіп,
Лап қойды командирдің өзі бастап.

Бір сағаттай қырғын көк қол төбелес,
Сокқы болды аяусыз, өлді демес.
Түсіпбек Амангелді жараланып,
Ерлігі ел аузында болды кеңес.

Ас-су жоқ, таяқ жеді түрме ішінде
Бас көнектей, құр аруақ жүр пішінде.
Тұмсығымен етіктің тебе берген
Сау-тамтық жоқ алдыңғы бір тісінде.

Бір ай жатып айдалды ит жеткенге,
Ажал алыс тұрмайды ши жеккенге.
Тірі қайтар ол жақтан болмайды жан
Жаксы, оралып қойылса шид шекпенге.

Оқиға боп осындай сан-сапалақ,
«Тасқа соғып жойылды сан жапалақ».
Тағдырын Қапизаның ойлатпады,
Жатсада қайғы тартып, жан қапалап.

Басқан соң «Ақкеліннің» ереулін,
Пристав асқындатты елеруін.
Далбаға бандыларды ұстау үшін,
Жіберді бір топ солдат-жебеулі ерін

Таң ата басталды айқас «Қияжолда»
Солдаттар өрлеп келед қйын, зорға
Сақ етіп оқ тигенін бірақ білед,
Көрініп тұрған жан жоқ оң мен солда.

Оққа ұшты солдаттар дан оншақты адам.
Тер ағып мандайлардан моншақтаған.
Атады дымды көрмей босқа, бекер
Аттағаны екі-үштей болса-ақ қадам.

Тау іші көктүтінге алды тұнып,
Буалдыр көз алдында қалды тұнып,
Жоғарыдан атқан оқ жиіледі,
Төрт – бес солдат құлады тағы құрып.

Күн бата жетті таудың белдеуіне,
Бір біріне бекініс бермеуіне,
Қапиза да нобайлап атып жатыр,
Түн ішінде жау басып келмеуіне.

Таутұйғын қалды екеуі тосқауылда,
Ас-сушылар не боп бос қаруға,
Өсербай, Шәмшит кетті таудан асып,
Бір құйын – кім ілесед қос дауылға?

Таң ата тағы да атыс қызды майдан.
- Көріп тұр десед солдат - бізді қайдан?
Аршалы деген бетке тірелгенде,
Киіз үй шыға келді терең сайдан.

Жиып ап бар мылтықты асып-сасып,
Үш жігіт «Аршалыда» кетті қашып.
Торға түскен торғайдай не болам деп,
Қапиза жылап отыр бетті басып.

Тілмаш орыс әр сөздің басын құрап,
Қапизадан бар істі алды сұрап.
Түсіндіріп айтып ед командирге,
Үйіне апарындар, - деді – бірақ!

Байына бұл қатынның айту керек.
Арнайы түсіндіріп жеке ап ерек.
«Айдап кел, өз көзіңмен тандап алып,
Әскери шығын үшін жеті ат береді!»

Осындай болған істер дерегімен,
Мәшһүрдің өтіп жатты ой елегінен.
Сасқан күндер елестейд Бұхар айтқан -
Желкіл деген жау келіп желегімен.

- Көпеич-деді Яков - сіз тосылмай
Сөйлеңіз, тұрмайды ізге із қосылмай...
- Күні кеше Қырықбаев Серғазыдан
Естідік бала күнде бізде осылай.

- Жайлады дүниені тағы соғыс,
Соғыссыз орыстарда таза жоқ іс.
Жаламыр алтын жиған жаһилдердің,
Дәулеті, атақ - данқы, бағы – оқыс.

Баяннан бір жұмадай жатып қайтқан,
Әңгіме қалып жатыр әр жерде айтқан.
Қатталған айналасы газет-журнал;
Бір шеті – «Сыр», бір шеті – «Ақ жайықтан».

«Петербург», «Мәскеу», «Қазан», «Омбы», «Тәшкен»
«Төңкеріс» айтылатын болды нәшпен.
Марксизм таралып, үстем тапты
Ереуілдеп жұмысшы ұрды таспен.

Еңбек аз деп бар жерде кеңейді дау.
Саясат сөйлегенді демейді сау.
“Далой царя”, «Жойылсын қанаушы!” деп
Не қылсада патшаға көбейді жау.

Жаз өтіп қыстың ақпан төңкерісі,
Белгілі болды Ресей өзгерісі.
Уақытша үкімет билік алған,
Ырбай – тырбай жағдайды көз көрісті.

Юденич, Керенский, Деникин бар,
Врангель, Колчак-көкжал Генералдар.
Паршалап Ресейді бөліп алып,
Жанталас билік қуып жүрген жандар.

Ақпатша жағамызға жармасып ед,
Жыландайын жиырылып арбасты тек.
Бекболатты естідім, ел алдында,
«Бұрындай» төбесінде дарға асты деп.

Әңгіме тыңдау үшін келген шалдар,
Қаудырап кигендері тері шалбар.
- Мәшһүр-ау, айтып жатсың түсінбейміз,
Отырған тыңдап біліп, қанша жан бар.

Айтсаншы шариғаттан табар сауап,
Құлаққа ұнайтуғын жағар жауап.
Ақпатша жарықтық-ай құрыды ма?
Көшерде бастан бақыт солай ауад!

– Онда отыр, айранынды ұртта дағы.
Қойыңның май құйрығын құртта дағы.
«Түстік болса өмірің, кештік мал жи!»
Өлем ғой деп әйтеуір, құртпа тағы.

Шариғаттың тұрары - бес парызын,
Мойынында болмасын еш қарызын .
Күні бұрын жылай бер, жалына бер,
Құдыретке жетпесін кеш арызын.

Көгертед деп молданы ғарып басың,
Құрымасын жалынып жарым жасың.
Бермес бұрын басқаға «иман» тауап,
Мықты болса молла өзін жарылғасын.

- Сақтай көр, неге үйдейік молдаларды,
Жарықтық, айта ма әлде жорамалды.
Жүрген соң құран ұстап, кәлима айтып,
Қайтеміз бағаламай қолда барды!

- Әуенімен пайда ойлап, қылған кәсіп,
Хабары жоқ ғылымнан болса пасық,
Терең қалта, кең көмей молдалардың,
Сауабынан кетеді обалы асып!

Көзім талды қағазға қарай-қарай,
Болады деп заманның арты қалай?
Барлық жерде іс боп тұр құйын қаққан,
Ақыл-естен тандырар талай-талай.

Хабарласар біреулер ілкім берік,
Берсе егер қазірде жүруге ерік.
Керекуде не жағдай болып жатыр,
Отырғаным бір барып білгім келіп.

Мәшекең екі айтпайды ойға алғанын,
Сақтап жүрген бар өмір бойда арманын.
Ынтығат та тұрады көргісі кеп,
Ел үшін дұрыс қоғам орнағанын.

– Мұхаммед-әмен келем деген еді.
Кереку келсе тегін емен, тегі.
Семейден Жүсіпбекпен бірге шықпақ,
Мұнда болмақ неше күн екен шегі?

Айтты да келер күні кетті жүріп,
Тың-тындап ел құлағы болды түрік.
Тымық күнде секілді құйын соққан,
Ойран-топыр қылып жүр көпті жүлік.

Паром аузы жүргінші ығы-жығы,
Айғай-үйғай, боқтасқан қалмай тығы.
Сыпайылық, сый, рахым танылмайды,
Кімнің кім екендігі, қандайлығы.

– Иа, Алла, зарықтырып қылма сандал -
Деп – білейін, танитын қандай жан бар,
Ат-арбасын қалдырып келе жатқан,
Мәшһүрді көріп қалды Арын, Қамбар.

Ат тоқтап, паром тұрып, жатқан байлап,
Қос паромшы кеп сәлем берді жайлап.
Елдің сұрап аман-сау, есендігін,
Ат-арбасын алдырды қойған байлап.

Түсірді паромның тең ортасына.
Жұрт таңырқап Мәшһүрдің формасына,
Үкі таққан ақсары нұрлы жүзі,
Ұқсайды көктен түскен қолбасыға.

Шықты арғы жағаға, зарықпады,
Қуанышты от сезім шарықтады.
Ақша жоқ, алып шыққан тамағымен
Сыйлады жолда отырған ғарыптарды.

Жөнелді қос қаракер бұлаң қағып,
Дегендей бар ма жолың бұдан да анық.
Жалт-жалт беріп әрнеден үркектейді,
Көргендер сырт келгенін тұрды аңғарып.

– Дәулетбек, енді менің есебіммен,
Солға бұрыл келесі көшеменен,
«Кирпичный сарайда» бәрі білед.
Паромшы Қамбар үйі қайсы?-десен?

Қамбар да паром тоқтап келді іле,
Мәшһүрдің үйге түсетінін біле.
Сырласып: «Көппен бірге жарылғасын»
Деп жатыр Мәшекең де «елді тіле!»

Үй толды, көңіл байып мәре-сіре,
Бір қуанып, бір қорқып кеткен зәре.
Мұхаммед-Әмен кепті Жүсіпбекпен
Қасапшы Қасым үйі болып мәре.

Бар дейді Сұлтанмахмұт о да бірге
Бөлінбеген әуелден елде ірге.
Қала десе жастардың жаны емес пе,
Құмарлана құлайтын жана түрге.

Құлақтасып Мәшһүрдің келгендігін,
Естіп Құнтай хазірет елден бүгін,
Олқы-толқы күй кешті түйткілденіп,
Мін тағып кете ме деп, күтті түбін.

– Мұхаммед хақ пайғамбар құдай досы
Салған жолы, хадисі-көңіл хошы,
«Алыстан алты жасар бала келсе,
Алпыстағы шал келед» - деген осы.

Деп келіп сәлемдесті ертеңіне,
Құдайдың ризалық қып бергеніне.
Дәм татып кетініз деп ниет қылды,
Үйіне қалап Мәшһүр келгеніне.

Мұхаммед - Әмен келді кешке қарай,
Қайтқан соң күн шапағы қызыл арай.
Мәшһүр отыр үстінде жайнамаздың,
Гулеген көкірегі алтын сарай.

Оқып болды әлден соң бата қылып,
Сабырлықпен босатпай қате қылық.
Сәлемін ап құшақтап, мейірі түсті,
Мандайынан иіскеп ата құлық.

Әке, бала сырласты сөйлеп кезек,
Хал-жағдайды білісті ойдағы өзек.
Үй қайғысы, ел мұны, қоғам зары,
Құдай басқа салған соң пенде төзед.

– Ақпатша қай кедейге рахым етті,
Байларға дегендер көп ақым кетті.
«Алаштың» бір мүшесі болу үшін,
Шақыртып алдык Сұлтанмахмұтты.

Топтанып жүру қазір болды қиын,
Уақытша үкімет шайқап миын.
Полиция қолма-қол қамауға алад,
Өткенін біліп қалса, байқап жиын.

Жүсіпбек амандасар ертең келіп,
Жүруге рұқсаты бар берген ерік.
Әлеуметтік жағдайды түсіндірер,
Қатысты кей бір істі теріп-теріп.

Сіз бізді таба алмайсыз іздемеңіз.
Сұраса, көрдім-білдім біз де меңіз.
Жүріңіз бой таса қып қашан болсын,
Тізімде белгі қойған сізге негіз.

Боламыз енді екі күн осы жақта,
Кешке келіп кетермін кісі жоқта,
Саясатқа қайтесіз араласып,
Жанып тұрған бұл күнде қызыл шокқа.

Ертеңіне Жүсіпбек келді кешен,
Жүрген жайын баяндап аман-есен,
- Иман берсін, Мәшеке, жеңгемізге -
Биғайын қатесі жоқ анам десем.

Біздің ғұмыр барады арпалыспен,
Күш қоса алмай қор болып алты арыс тең
Саясаты орыстың асып кетті,
Алдыңды орап шыға кеп қалтарыспен.

– Патша құлап ісіміз басса оңға,
Үкіметті Уақытша дей ме сонда?
Әлде жүрген сұрала күшік бар ма,
Мазалап түсіп алған қалмай соңға?

–Төңкерісі Ақпанның «осы үкім!» - деп,
Жазғанына сенбендер, бос үміт тек.
Жатыр қазір, Мәшеке, оны айтсаңыз
Құйындатып құрылып қос үкімет.

– Екі кеме күйрығын – Абай тегі -
Ұста жетсін Бұйрығың! - демеп пе еді.
Біздің қазақ халқына қос үкімет
Айналайын, Жүсіпбек, керек пе еді?

– Сөзіңіздің жаны бар, сынап сөксек,
Ақ жолында «Алаштың» жігер төксек,
«Уақытша» да, «қосы» да керек емес,
Автономия құруды жүрміз көксеп.

– Қабыл болсын тілегің, келсе шамаң,
Ұлтымыздан көп шықса білімді адам.
Ахмет, Міржақыпты естіп жүрмін,
Алаштың азаматы болсын аман,

–Жетеміз қанша жерге білед құдай,
Құпия күресеміз бұдан былай.
Деп Жүсіпбек қоштасып қайтып кетті,
Тұрайық хат жазысып - десіп - ұдай.

Өрімдей ұзын бойлы, қараторы.
Сүйріктей сұлу саусақ, сұңғақ қолы
Қиылған қас-қабағы қыз баладай,
Көзі өткір қос жанары нұрға толы.

Сәскеде Сұлтанмахмұт келді кіріп,
Сескенбей ешнәрседен сәлем беріп.
Кешегі Шоңның шөпшек шөбересі
Жанасқан жақсылардың соңына еріп.

- Шырағым, сәлем берсең, сәламет бол!
Үлкен сыйлап көрген бұл-салауат жол.
Елге тірек, табанды, ұйтқы болған,
Даналардың соңы еді - Шоң атаң сол.

Тұрғанына не жетсін жанып ұл-қыз.
Қызықтауға соларды жарап тұрмыз,
Едіге, Шоң, Торайғыр ізсіз кетпей.
Туған екен артында жарық жұлдыз.

Көресісін көрді ел, дала мұнды,
Сағынып тұр жас қайрат қаламыңды.
Шебер құдай баянды бағынды ашсын,
Құтты қылсын ақыл-ой, талабыңды.

– «Мен балаң жарық күнді сәуле қуған
Алуға күнді барып белді буған
Жұлдыз болып көрмеймін елдің бетін
Болмасам толған айдай балқып тұрған».

Үн қостым большевиктер ашуына,
Жұмысшы-солдаттардың басуына,
Калчактың да санаулы күні қалды,
Тактан тайып бір түнде қашуына.

Жібермей қанаушы тап қуын көпке,
Қалдырмай қара халық шуын текке,
Алуға Автономия ерікті ел боп,
«Алаштың» көтерісем туын көкке.

Деп Сұлтанмахмұт та шешті шерін,
Білдіріп көңліндегі шекті дерін.
Әйтсе де, айта алмады, қойды іркіп,
Тарихтың ақтаңдағын, кекті жерін.

– Айттың дұрыс, жүрекке түйетінді,
Шын жыласа көз жасын иетін-ді.
Тәуелсіздік ғұмырға қол созсаңдар,
Қабыл қылсын, қарағым ниетінді!

Екі түн Әмен келіп жатты бірге,
Баяндап замананы нақты түрде.
Сырласып әкелі ұл түн бойына,
Ағытып ой шідерін, тақты күрде.

Қалада көп хауесет өршіп дүрмек,
Мешітке барып келіп, болды жүрмек.
Қазірет бірер сұрақ сұрағанда,
Тастапты шарифатпен шырмап күрмеп.

– Мәшеке, тыңдаңызшы, - депті Құнтай
Бірдей қып жаратпаған көпті құдай.
«Фидияға» мал байлап қайтып алған,
Көріп пе еңіз с рода кепті мұндай?

– Жаназа, фидиянің ұстап жібін,
«Көтерем-деп-бар күнә өткен жүгін»
Естігем, алған қара сиырынды
Арынның қайта айдап кеткендігін.

Тиылыңдар! Хазірет, босқа лакпа!
Бір бүктеп, шарифатты салып қапқа.
Құдай аңқау сарт емес сен алдайтын,
Өз күнәңнан арылып, басқа қап па?

Бұрынғының жандары болды-ау зерек,
Шарифатта сақтаған дәлел, дерек.
Хадиспенен құранда жоқты тауып,
Қожа, молда дүние қумау керек!

Хазірет тез ширығып, ой аша алды,
Қатыгез намыс құмар қара шал-ды.
Қонаққа шақырмақ боп отыр еді,
Көңлі қап, сылқ еткізіп қоя салды.

Алған ба Мәшһүр тыным, кетті жүріп,
Секілді қара дауыл бұлтты түріп,
Барады кейінгі кез тым ашынып,
Айтып тастап, бүркіттей бір-ақ бүріп.

«Қалқаман», «Жамантұз» бен «Тораттатып».
Екі түн бекеттерге қона жатып,
Шақшаннан Қожалақта Ордабайға
Кеп түсті талма түсте тура тартып.

Жым – жылас ауыл үсті, кеткен ырық,
Ойда жоқ қапылыста түскен құрық.
Бейсауат дыбыс берер ит қалмаған,
Дутовтың солдаттары өткен қырып.

Азамат тау паналап қылған амал,
Қалмаған тығылудан басқа ғамал.
Ұстап ап қатын – қалаш, қыз – қырқынды.
Қорқытып әуре қылған жағал – жағал.

Ауылын Әзмағанбет солдат басып,
Арбалап ақ кигізді жолға тасып.
Сетейдің үйін тінтіп тауып алды,
Қазиза, Әзизаны, құлыпты ашып.

Екі қыз шырқырады жаны шошып,
Құтқарар жан табылмай ақыл қосып.
Еліктің ит талаған ылағындай,
Жіберді жылан қамшы осып – осып.

Қасқырдай он бес солдат алды қамап,
Жабылып жолбарыстай жұлды талап,
Шыңғыртып кезек – кезек азаптады,
Өнебойы дал –дал боп жатты қанап.

Босатпай Әзизаны кетті алып,
Байлаулы қол – аяғы жатқан талып.
Көтеріп екі жігіт салды арбаға,
Жаралап жас жүрегін ойран салып.

Ақ манар, қарақат көз, оймақ ауыз,
Бірде бір ашылмаған бойда қауыз.
Желігін жел көңілдің басу үшін,
Келемежге, ап жүрмек қанды жауыз.

Тайынбай қарсыласты қарғап, ұрсып.
Арбасып, арпалысқан қолды қыршып.
«Түлкінің қызылдығы өзіне сор» -
Басына сұлулығы болды қырсық.

Ылайлап ауыл үстін көшкен қашқын.
Қиратып қырып – жойған, өлсең де азғын.
Желіден биелерді мініп кетті,
Құтырған, құйын қуған өңшең ақ жын.

Күйінді Мәшһүр Жүсіп назаланып,
Жазықсыз қалған елге жазаланып.
Жиғызып азаматын айналаның,
Көтерді түн ішінде мазаны алып.

Жол бермей жігіттердің жасыуына,
Жылысып жау құтылып қашуына,
«Бөлініп жолдың екі қапталын ап,
Бекініндер екі аула асуына!»

Деп солай «жә, бәселеп» сөзді байлап,
Жамылып түн қойнауын көзді сайлап.
Сай – саймен, жылға – жылға тау ішімен
Дыбыс бермей жүруге төзді жайлап.

Тоғайға таң алдында келіп кірді,
Тосқауылға оңтайлы тандап жерді.
Бой тасалап, бұқпалап атыспақ боп,
Бір - біріне жасырын беріп белгі.

Жау қарасы көрінді «Кең - өлеңнен»,
Үш – төрт арба, атты әскер көлендеген.
Өкпе тұсқа келгенде оқ жаудырды,
Әзмағанбет ұлдары түгел мерген.

Оққа ұшып, екі – үш солдат топтан қалды.
Естіліп әлсіз дауыс өте зарлы.
Жан –жаққа пулеметтен оқ боратып,
Шаңдатып, құйындатып кете барды.

Өлікке ақ солдаттар карамады.
Қазақтың жігіттері тарамды:
«Айрылдық қолымызға түскен жаудан -
Өкінді деп – мұнымыз жарамады».

- Келеді қайдан бізге ғайыптағы -
Деп Мәшһүр елдің ісін айыптады.
Жалғанның ғамалынан махрұм қап,
Енжарлық алдымыздан айықпады.

Ызамен қолына алды қағаз - қалам,
Ой кернеп елді – жұртты мазалаған.
- Аунайтып шапқыншылық шандағына
Қашанда қазақ па еді жазалы адам?

Құбылып ала құйын басқан белді,
Таңба сап тарихына байқан белгі.
Талатып жыртқыштарға қоямыз ба,
Ашық ауыз, қарусыз бейқам елді.

Айтамын мұны Сыздық Асқар саған
Ер ер ме, елін қорғап басқармаған?
Тайынбай тартысқа түс, қос басыңды,
Көзінен ғарыптардың жас парлаған.

Бұл хатты Бекке берді табыста деп,
Тартындар азаматтар намысқа тек.
Болашақтың бақыты қолдарында,
Тұрындар ақылдасып Қанышқа кеп.

Ел ішінде дүрбелең қашты – қуды,
Еңіретіп беттерін жаспен жуды.
Ойға алғанын орындап өтіп жатыр,
Қорек қылған солдаттар ащы суды.

Уақыт өтед қуантып, кейітіп те.
Қапы қалсаң тұрмайды кейін түкке.
Осы мәндес бір хатты Баяндағы
Жіберіпті Асылбек Сейітовке.

Асылбек дәрігер еді білгір, маман.
Әскери лазаретте белгілі адам.
Қаныш пен Сұлтанмахмұт сонда емделіп,
Сырқатты қиындатқан ділгір заман.

Келген соң шұғыл хабар, дөкей міндет,
Көз таса оқып шықты, көкейінде ед.
Айқындап жазған хаттың аяғына
Қол қойған Мәшһүр Жүсіп Көпеев деп.

Жана талап, тілектес, біліп отыр.
Аймауытов, Әуезов Мұхтарды оқыр,
Жар салған «Қазақ», «Айқап» газеттері,
Баянның іші дүр – дүр, ойран – топыр.

Жіктелген орыстар да екі тарап,
«Большевик», «Меньшевик» боп еркі қалап.
Позняк, Заремболар күреске енген,
Ленин мен Сталиндік жолға қарап.

Басталды бір арпалыс ұйқы – тұйқы
Ой туып түсініксіз қиқы – жикы.
«Бұрынғы күн-күн екен, ендігі күн -
Жыр болып», ел ішінің кетті сиқы.

Қиын

Қиын

«Мақтанба басыңызда бағыңызға,
Қартаймақ қиын сауда тағыңызда.
Сізге де сорлы болу қиын емес,
Басыыңнан бағың тайған шағыңызда!»

Жаяу Мұса.

Бұл қыс қатты, шаруаға болды ауыр.
Жәрдем жасас алмады туған бауыр.
Күрек аршып Қорықта малын жайып,
Бүрсен қакты дірдектеп бүкіл ауыл.

Қаппен тасып томардың қу өленін,
малын сақтап сонымен күн көремін.
Деген тірлік кетірді екі – ақ айда,
Алқам - салқам бос жатқан ел сүренін.

Шағын малы Мәшһүрдің қорасында,
Шаруасы жоқ аязды борасында.
Діттегені хат – қағаз, газет – журнал,
Ел жылаған көз – жастың сорасында.

Сұрағанға қысқы хал, мал жағдайын
Қашан болсын жауабы болған дайын.
«Алхамдулилла, шүкірлік!» - деп қыскаша
Ризалық Аллаға қылған дәйім.

«Келді ғой талай сүтті, талай құтты
Дүниеде қанша ойнаса Мәшһүр ұтты
Мал жиып бай болайын дегеннен,
Өмірі көрмей өттім қыс пен жұтты».

Таңдамалы
І т. 112 б.

Деген сөз сорғалады қаламынан,
Мал өрген сауапты әрбір қадамынан.
Байды көрсе жоламай қашып жүрді,
Дүниеге құнығу харамынан.

Жаз шықты созалаңдап әрең – зорға,
Қатқаксып жылқы түсіп қалың сорға.
Көктемде аяқ артар ат табылмай,
Жігіттер болды торғай түскен торға.

Совдептің елге шығып адамдары,
Үмітті жақсылықтың атар таңы.
Жақын – деп, митінгі ашып таныстырып,
Құлақта үкіметтің қалған зары.

Берілсін бар үкімет советтерге!
Орнасын Совдеп елді барлық жерге!
Жасасын жұмысшылар депутаты,
Күш берген басын қосып қыран ерге.

Деп келіп Сұлтанмахмұт «Қызыл тасқа»
Өткізді қызу жиын кәрі, жасқа,
Үлкен, кіші ауылы Еламанның
Ыдырап Ақбеттаудан бұзылмасқа.

Алаштың атқа қонып азаматы,
Құтылар бодандықтан қазақ аты.
Келді кез, ағайын жұрт көзінді аш,
Құрылад әділ қоғам, таза заты.

Тұшынып ел құлағы етті елең.
- Халыққа түсіндіріп айтып келем,
Жасасын бостандық пен теңдік, бақыт,
Еңбегі бабалардың еткен ерен!

Ысқақтың Нарботасы қайран қалып,
«Айдосқа» қос атпенен жүрген алып.
Митінгі басталғанша жұрт жиналып,
Мәшһүрге сәлем берді арнап барып.

Бостандық, ұлт намысы әділ мәнін,
Жадында жаттау үшін әр ұланның,
Жас ақын – Сұлтанмахмұт оқып берді,
«Алаш» деп жазған алғаш әнұранын.

Мәшһүр кеп мәжілістің беделі артты.
Енгізді сайлау үшін жедел шартты.
Совдептің мүшесіне оқыған жас,
Кедейлер болсын деген белгі тартты.

Қуанды Жаяу Мұса үйде жатып,
Көкке қолы жеткендей күйге батып,
Ай туды алдымыздан деп кедейлер,
Бұлдайтын болды сөзін биге сатып.

Кешегі «Қызылтаста» қылмай қауып,
Халықтың көтеріңкі көңілі ауып,
Нарбота, Ақботалар өлең айтып,
Жиынның ең аяғын қылған сауық.

Бүгін де сол рауаят өтіп жатты.
Сөйледі кешегіден өкіл тәтті.
Әркімдер ән айтқанда қошаметтеп,
Әзірлеп Нарбота да әкелді атты.

Айтпады ақын жігіт сырын ішкі.
Өзі ғана біледі істер істі.
Ревкомның сызып берген жол сапары,
Көкдомбақ – «Үкібайға» келіп түсті.

Нарбота қайтты еліне осы жерден,
Сұлтанмахмұт босатып рұқсат берген.
Шідерті болысына апаруға,
Төлеубайдың Түсібі ед соңына ерген.

Ақын алда, «Жол жорға» аяңдады,
Түсіп тартып ат басын таянбады.
Иба қылып келеді қатарласпай,
Жөтелгенін оқта – тек жәй аңдады.

Күбір – күбір сөйлейді кейбір кезде,
Бақсы – балгер секілді көрер көзге.
Төсқалтадан ала сап қағаз, қалам,
Тоқтағанда тіл қатпай болады өзге.

Сүйектетіп жазады – ай, жазады – ай кеп.
Тарқағанша құмары ғажабы – ай көп,
Ұмыттырып жіберіп айналаны,
Бере ме жыр иесі мазалай тек?

Деуші еді Түсекең де есіне алып,
- Бір болғам екі күнге жуық, анық.
Әйтеурі сөйлесіп бір шешілгенше,
Жүретін ақын жаны буырқанып.

Шідерті болысында өтті жиын,
Қойылды түрлі сұрақ қиын – қиын.
Бәріне Сұлтанмахмұт жауап беріп,
Халықтың көрді дәстүр құрмет сыйын.

Бұл әншейін боп көрініс өтті солай.
- Адастырмау керек деп көпті олай!
Шыға келді «есер» мен «меншевиктер»,
Байды жақтап, қолпаштап тауып қолай.

- Дуанның іші ду-ду, өсек гу – гу,
Дүрліккен қалың жатақ күнде шу – шу.
Қарулы көтеріліске дайындалып,
Астыртын большевиктер көтерді ту.

Атаман Антоновпен ақыл қосып,
«Қораптан» қызылдардың алдын тосып.
Атқылап тауға тығып тығырыққа,
Жонтаспа алмақ болды оқпен осып.

Жер қазып жол бойына окоп – қорған.
Оқ – дәрі, қару - жарақ әкеп толған,
Атысу ұяларын әзірледі,
Кетпестей қызыл әскер шығып тордан.

Иосиф сап сары ала қияқ мұртты
Сырықтай сұсты кескін сиқы - сыртқы
Биіктеу жерге шығып бақылап тұр,
Қуырып көз қырымен барша жұртты.

Жанталас шапыр – шұпыр, абаң – күбең,
Бұқпантай жасырынған бүкең – бүкең.
Жалғасып жүрегімен солдаттардың,
Қалтырайд жапырақтар қызыл – күрең.

Демейтін бірге біреу «неге жүр ең?»
«Қайтседе жеңіп шығам, өмір сүрем!»
Тынымсыз қашты – қуды, күні – түні
Алақандай Баяннан кетті сүрең.

«Шоңайда» атты казак шоғырланды.
Ат жиып елге салды Шодыр лаңды.
Қылышын тасқа жанып жарқылдатты,
Қырам деп коммунистік содыр жанды.

Астыртын «большевиктер» буырқанды.
Жамылып қап – қара түн – жуырқанды*
Ақмола, Қарқаралы қатар кеулеп,
Колчакты Керекуде қуырғанды.

Мәндеді келген әйел бір от ала,
«Басталды – деп – бостандық, бірлік бола
Советті мақтауменен ыркы кетіп,
Бұрылды елдің беті біратола**

Рыбалко, Заремболар кірлі күшке,
Іс қылып үш ұйықтаса кірмес түске.
Бір түнде телеграф почтаны алып,
Күзет қойды қарулы сырқа да, ішке.

Білмеді ел командирлер есімін де,
Тым құпия сақталған шешімін де
«Капарка» мен «Шоңайды» қоршап алып,
Түншықтырды тапжылтпай бесігінде.

Ұстады Иосифті бекіністен,
Оқ шығармай берілді өкінішпен.
«Мәшһүрдің» елді қанға бояма!» - деп
Сан айтқан насихаты шықпады естен.

Қазғызды өз көрлерін өздеріне,
Адам жоқ құлақ асқан сөздеріне.
Төрт – бесеуін қойды да қатар – қатар,
Көрсетті шыбын жанын көздеріне.

Ревкомитет атынан бұйрық беріп,
Винтовка үні жер – көкті кетті керіп.
Селк – селк етіп «Қызылшың» шошып тау – тас,
«Қорап», «Қарап» жөнелді күңіреніп.

* жамылғы, көрпе.

** біржолата

Иосиф екі атқанға құламады.
Көрді қайсар ең соңғы бұла танды.
Қанды қанмен қайталап жуа – жуа,
Тайынбаған Октябрь - «Ұлы» атанды.

Құрылды нұсқауменен Совдеп жедел
Кедейі орыс – қазақ алды бедел.
Кирсектің хатшысы боп Асқар Сыздық,
Сайланды қазақтарға бағдар берер.

Алаштың азаматы атқа мінді.
Жақсылық көреміз деп жарық күнді.
Шықпақ болды бостандық ойлағандар,
Қақыратып қараңғы жарып түнді.

Көбейді шолтаң, шолақ белсенділер.
Түсінбей шабуылдап ел сенделер.
«Ұлы Октябрь», «Төңкеріс», «Бостандық!» дейд.
Білмейді не бостандық? Кімге сенер?

Әркім тартқан көрпені өзді - өзіне,
«Одақ», «Алаш», «Ресей» - жүр сөзінде.
«Ленин», «Совет», «Большевику» - ел аузында,
Бара жатыр аталып бір сезімде.

Ішінара көбейді өшті – қастық.
Араласып күреске жалын – жастық.
Революцияның сарбаздары -
Бір-ақ түнде жоқ болды талай бастық.

Кепілдеме бергендей өлмесіне,
Поздняктың тал түсте бөлмесіне,
Кіріп барып Кирилин оқ – дәрінің
Апармақшы болыпты көмбесіне.

«Тығынды оқ – деп – Капарда қалған жатып»
Әрең іздеп тапқансып сандалатып,
Оқ – дәріні көрсетіп болып әбден,
Атқа міне бергенде салған атып.

Үш күн іздеп сүйегі табылмады.
Күдіктенген адамдар танылмады.
Көріп келіп хабарлап бақташылар,
Солжот беріп, сол жерде дамылдады.

Тас қоралар түрме боп кетті толып,
Салпаң құлақ тыншылар көпті торып.
Қызылжаға ұстап ап тықты әкеліп,
Төңкерістің жауы деп сырттай жорып.

Шіркеу, мешіт, жабылып медресе,
Қуғындалды молдалар әлде неше.
Коммунист боп кедейлер билікке енді,
Құл – құтанның еркі боп ерем десе.

Сейітжапар, Арысбайлар атқа мінді,
Орысша шала – шарпы жаттап тілді.
Атып кел, шауып кел де артық кетіп,
Төңкеріс қаталдығын ақтап білді.

Қараңғы ел басы қатып азан – қазан.
Түсініп біліп болмас, кеткен мазаң,
Төңкерістің үкімі оқылады,
Дайын боп табан асты «еткен» жазан.

Көбейді «кәрі жілік», «оқшантайлы».
Сұрап біле алмайсың достан жайды.
«Тап жауы» деген күрес жарнамасы -
Қарпыды «Ақмоланы», «Қостанайды».

Шам сөнбей, күндіз түгіл түнде жиын.
Кең айтыс шешім таппай қызды қиын.
Басталып Петербурдан, Москвадан
Ұйтқыды Сарыарқада қызыл құйын.

Кирсектің беріп жұмыс желісіне,
Жасауға түсінік сөз ел ішіне,
«Айдосқа» Асқар Сыздық ат тіреген,
Қуанды Мәшһүр естіп келісіне.

Елеусіз үйге кіріп сәлем берді,
«Әлік» ап қабылдады келген ерді.
- Іздейтін Көпеевты жан бар екен,
Тәуба! – деп, қол алысып шешті шерді.

- Мәшеке, жақындады жана заман.
Бас тартатын күн туды жаназадан.
Дүниенің бәрі де өзгерісте,
Әрі тарт та бері тарт, азан – қазан.

- Отырмын біліп бәрін, Асқар Сыздық.
Болмай қоймас маңдайға жазған сызық.
Халдерің келгенінше елді қорға,
Кетпесін Октябрьге болып тұздық.

«Мешітті жабындар!» деп кетті, келіп
Жебір, жемқор моллаға мені теліп.
«Ел ішінде тығынды қашқын бар» - деп,
Жауап апты әркімнен теріп – теріп.

Ақтар келіп алып ед жолымыздан,
Қызылдар кеп әкетті қолымыздан.
Мүсәлімнен ат алды, менен мылтық
Келімсектер қалмай тұр соңымыздан.

Көшіп кетті бірер үй төмен түсіп.
Ас тарайды бойыңа демен ішіп:
Законшіктер көбейіп бара жатыр,
Алып қашып лепіріп ойша пішіп.

Дүрліккенмен не табад қалың тобыр,
Жарық жұлдыз жігіттер болып шоғыр.
Кедей мұңын жоқтайтын қоғам болса,
Жолығамыз заманға қойдан қоңыр.

Жанға батқан тәрізді көшпенділік,
Көшпенділік арқасы өскен түлік.
Туғызбаудың ертерек қамын ойла,
Арасында ұлт пен ұлт өшпенділік.

Енді маған «Айдостан» болмас орын.
Көріп жүрсек... соққының мұнан зорын.
Төлеубаймен алданып отырғанда,
Көшейін қалмай тұрып қайнап сорым.

- Әліптің уақыт боп тұр артын бағар,
Пәлен деп әлі ертерек айып тағар.
Бөлінген Ақсолдат пен бандылардың
Беттері «Дегелең» деп жетті хабар.

Жүрмін соның жәйімен, сұрастырып,
Жігіттерін қазақтың құрастырып.
Ертең кешке майданға аттанамыз,
Үлкен жорық күтіп тұр құлаш ұрып.

Ауық кеткен тәртіпке қылып тиым,
Ықпалды еді қазақта біздің ұйым.
Мүшесі еді Ревкомның Сұлтанмахмұт,
Төсек тартып жатып қап, болды қиын.

Сізге ғана отырмын айтып мұны,
Қозғалмасын қазақтың қайтып мұңы?
Салтанатты Сарыарқа сайран салған
Халқымыздың барады тайқып құны.

Байқарсыз – деп – жағдайды, дүйім көпті,
Не дейін, хауіп күшті, жүрек күпті.
Қимай – қимай Көпеев Жүсіппенен,
Құшақтасып, хоштасып жүріп кетті.

Айтқан күнде Баяннан шықты әскер,
Қызыл тулы құрметпен көрген қастер.
Сухоплюев шерудің ең алдында,
Тең ортада командир келеді Асқар.

Қарқаралы әскері жетіп бұрын,
Біліп алған бекініс, жаудың сырын.
Екі жақтан беріліп жойқын соққы,
Соғысболды аяспас қызыл қырғын.

Иманбеков көрсетті ерлік түрін,
Өжеттік пен өткірлік, өршіл білім.
Дәл лақтырып қолтықтан граната,
Пулеметтің біржола өшірді үнін.

Жаралы жауынгерлер қанын тиып,
Бораған оқ астында жанын қиып.
Дәрігер Татьяна опат болды,
Ақырғы – хош! – деп айтып халін жиып.

Дұшпанға кешірілмес кекті қайрап,
Аққұлов өле - өлгенінше төкті қайрат
Тұтқынды топ – тобымен екі бөліп,
Қарқаралы, Баянға кетті айдап.

Естіді бұл хабарды Мәшһүр тегіс
«Ел құлағы — елу» ғой еміс- еміс.
Пазылды шақыртып ап ақылдасты:
- Отырмыз күтіп енді қандай жеміс?

Жұрт мынау көшіп жатыр әр тарапқа.
Көз таса, құлан жортпас дала жаққа.
«Есің барда елің тап» - демей ме осы,
Көшейік, біз де Құрмандоғалаққа.

Төлеубай қасында отыр жұдырықтай,
Шынтақтап тізесіне дымын ұқпай,
Қарайды атасына жалтақ — жалтақ,
Құдырет сездіргендей кейде құптай.

Пазылда сөз бола ма, алды қабыл,
Мазалап ой — сезімі қақты дабыл.
Мөшекен немересін қасына алып,
Құранын жауып қойып, тапты дамыл.

Шәрафи Мөшекене жазған бір хат,
Ойына түсіп кетіп өлең ырғақ.
Сағынып Төлеубайды жүргеннен соң,
Өленсіз жазсын хатты қалай құрғақ.

- Баласы атасының — Төлеубайым,
«Шауып жүр ойнақ салып торы тайың.
Келесің бізге қашан қонақ болып,
Осымен хат аяғын қорытайын».

Көңліне алды Мәшһүр жазған хатты,
Немере қызғанышы жанға батты.
Шәрафи тартып алып кететіндей,
Сезініп ой ұшқынын жарқылдатты.

Қолына жүрдек қалам, қағаз алды.
Көл қорыған қызғыштай мазаланды,
- Төлеубайда не ақын бар, ортағын жоқ!
Көшуге дайынбыз! — деп жаза салды.

Пазылдан хатты жазып қоя берді.
«Түбінде көшірумен жояды елді.
Қайта - қайта Ақтабан шұбырынды,
Саясат қызыл қанға бояды ерді».

Деп толқып кетті біраз ойды қуып,
Жалғанға сабырлы ұстап, бойды суық.
Басындағы тағдырды шарифатқа
Сай келтіріп бұйырып қойды жуық.

... Ұрхия көмалатты толған жасқа,
Көрген жан таба алмас дәт толқымасқа.
Үлкені ед Сәтекбайдың қыздарының,
Мінез, көрік, сымбатты болған басқа.

Сәтекбай хақ мұсылман бала жастан,
Пірадар, тақуа жан қартқа басқан.
Бәйбішесі Нәсіпке оңашада,
Бір сырдың жүректегі бетін ашқан.

- Қала ма, мына Мәшһүр есіз үйде?
Жан жоқтай жәрдемдесер елсіз күйде.
Қызыңа айт, күтім - жайын қолына алсын,
Түсіндір, әйел сырын ішке түй де.

Одан басы кемімейд, артар бағы,
Алған бата сауапқа тартар тағы.
Дуалы ауыз, нұрлы ақыл, қасиетті
Абзал туған Мәшһүрдің шалқар шағы.

Алам десе ата-ана ризалығын,
Татсын Мәшһүр үйінен сыйлы азығын.
Ие болсын жүдетпей шаруасына,
Жомарт жүрек көрсетсін мырзалығын.

Ақсақалдар сұрайды пәтуа қып,
Берді маған күдірет тақуалық.
Аса алмаймын олардан, көнсін қызым,
Сөзін қойсын жастықтың ахуалық.

Мәшһүрді де үгіттеп сыйластары,
Келешегін сөз қылды, сырлас бәрі.
Олай айтып, бұлай деп, толғап топсып,
Зорға – зорға көндірді жолдастары.

Сол күндерден Ұрқия төсегі аппақ -
Келе жатқан Мәшһүрді күтіп баптап...
Неше мезгіл тамағы дайын болып,
Не керегін қабақтан болды бақпақ.

Үй -ішінің ірені кіріп бүтін,
Тартып түзу оттары, шықты түтін,
Ақсақалдар көңілі дауалаған,
Орындалып ойлдары, болып бітім.

Сөйлеттіріп сол бітім тағы тілді,
Жүрегінен Мәшһүрдің ағытылды.
Қалай, қайтып, не ойлап сөйлесе де,
Ұрқияның жұмбақ сыр-бағы білді.

Пазыл жүріп кеткен соң ертеңіне
«Көрі шал мен жас қыздың ертегіне»
Түсіп алып шай үсті айтып берді,
Тағдыр жазған мандайға, шер тегінде.

- Ұрқия, асыл затсың сөзіме бақ,
Үстімде, құдайға аян, көңілім ақ.
Ықылас, еңбегіңе риза болдым,
Қайтейін, қарттық келді, уақытым шак.

Қарағым, жәрдем жасап аяладың,
Жаныма рахат тауып саяладым.
Құдайдан қайтсын, қылған жақсылығың,
Бойыңда не дауа бар аямадың.

Қайтейін, табиғаттың заңы осылай,
Рұқсат тұрғанында қан қосылмай.
Көкірек көзімде өшпес сәулең қалсын,
Жалғанда жаңылмайтын жан досымдай.

Мен дағы күн көремін «а, құдайлап»,
Табылды бұйрық болса барар аймақ.
Рахмет, айналайын, жолың ашық,
Тізгіндеп ұстамайын бағын байлап.

Аққудай қос канатты болсын берік,
Айдында қатар жүзер тауып серік.
Самғай бер Ұрқия жан көк жүзінде,
Отырам тілулес боп, өзінде ерік!

Деп Мәшһүр бір күрсініп қалды тоқтап.
Тигендей төс сүйекке қайың тоқпақ.
Тығылды тамағына бір күйініш,
Өткізген тату - тәтті күнді жоқтап.

Пазыл кеп болғаннан соң толық хабар,
Жан болмай Ұрқияға кінә тағар,
Баяғы үлкендерді жиып алып,
Мәшһүрдің келді кезі мұңын шағар.

- Сөйлеп тұрмын ағайын миым жоқ құр
Деген емен тағдырға «құйын соқтыр»
Бар сүйікті жандарды мұнда тастап,
Айырылу сіздерден қиын боп тұр.

Қызығын көр Сәтеке ұл – қызыңның,
Біреуі – ай, біреуі – жұлдызыңның.
Ғафу – рахым қылыңдар, айналайын,
Боп жүрмесін қарызы дәм – тұзыңның.

Осылай айтып назын өткен – кеткен,
Ақтарды ішкі сырды көптен күткен.
Ас беріп аруақтарға, хош айтысып,
Жөнелді бірге аттанып көшкен жүкпен.

Сол күні жетті Құрмандоғалаққа.
Жүр еді Шарафиден қора жақта.
Алдынан қарсы шығып, сәлем беріп,
Көлігін ыңғайлады доғармаққа.

Оралды Төлеубай кеп аяғына.
Мәшекең сүйеніп тұр таяғына:
- Ой, күшік – ой, бір елдің орысы ғой,
Танып қойды, кетсе де баяғыда.

Ақзейнеп үйден шықты қылып иба
- Әтиім келді ғой деп, бөлеп сыйға.
Жолын кеспей қарсы алып, есік ашты,
Бас салып құшақтауға таппай ила.

- Шырағым, есенбісің? - деді Мәшен.
Байсалды дыбыспенен мәйда, бөсең...
Төлеубайға: «Әй, бала, аман ба?» - деп
Ықыласпен қарады Зейнеп әсем.

«Төлеубай!» - деп аты да аталмайды.
Атауға атасынан бата алмайды.
«Балам» - деп маңайына жолау қайда,
Жақындау кеп қасына жата алмайды.

Келінге «Шырағым» деу – тиым екен,
(Ұстауы салқын қабақ сыйы ма екен?)
Бар бала ата – енеге кетіп қалып,
Бетінен бір сүйгізбеу қиын екен.

Ақзейнеп- жібек мінез, алтын қасық,
Көрмеген ағаттыққа аяқ басып.
Сызылған сымға тартқан ақ күмістей,
Білмейді лепіруді асып – сасып.

Жүргені «Әтиім»деп, сызылмай көп,
Сүйкімді тұңғыш туған қызындай боп.
Таниды іш ниетін қас-қабақтан,
Тұрады көңіл күйі бұзылмай ток.

Білдірмей бар, жоғын да, аш, тоғын да,
Өзекке түскен өртеп тас шоғында,
Бап,Қонақ бірінен соң бірі өліп,
Қайғының қамалына тап болғанда.

Сарабдал сабырлықтың сақтап қалпын,
Сезімді дүниелік жақтап салқын,
Бөлдірмей ойын төртке, бойын өртке
Тілеген от басы мен сүйген халқын.

Қалың қып Зейнеп салды бөстек көрпе,
Ыңғайлы, ықшам етіп жайлап төрге.
Шынтақтап жатуына жастық тастап,
Түкіргішін жақындау қойды жерге.

Алып келді әзірлеп шайын қамдап,
Дастарханға тамағын салды таңдап.
Мәшекеңнің бір сөзді айтпақшы боп,
Отырғанын Шәрефи қалды аңдап.

- А, Зейнеп, Сен-анасың, Мен-баламын,
Бір ерке ұлы едім кең даланың.
Қолыңа қыран құстай қалдым қарап,
Сендерге сәтті болсын бұл қадамым.

«Ат айналып, табады қазығын» - дейд
«Құс айналып табад та, азығын жейд»
«Тіршіліктің қадырын танымаған,
Көпеевтің бұл сапар жазығы» - дейд.

Біреу ұқпай, бұл сөзді біреу ұқты.
Не нәрсені билеуші құдай мықты,
Пайғамбардың жасына келіп тұрмыз,
Жолымызды сендерге қылсын құтты.

Деп біраз ой саралап кетті толғап,
Ер хожай бауаһиддин пірі қолдап.
Сәлемдесе келгендер көрші – қолаң,
Сағынысып, көрісіп, тыңдады ондап.

Бұл жақта аз да болса екен тыныш.
Көз таса, қыстай жатып алды тыныс.
Ермегі күні-түні қағаз жазу,
Қалжырап құлайтұғын тапты жұмыс

Көп кітап мезгіл-мезгіл ақтарары,
Бес уақыт намаз ғана атқарары.
Ой тастап, қиял кернеп оңашада
Талдайды жалғандағы ақ, қараны.

Бола ма әлде ішкен асы майлы,
Белгілі ыдысы бар, басыбайлы.
Кей-кейде мең-зең болып ой таба алмай,
Атады қайта-қайта насыбайды.

Өткен іс еске түсед қай-қайдағы.
Тапжылтпай дәлелдейтін қайда айғағы.
Баяғы мен беретін жауап хатты
Естімей Рабиға қалды аяғы.

Не деп ем, ойға түсір, о, ес – ием,
Ол кезде айтылар сөз жоқ несиен.
Қайтарып ем былай деп сонда жауап,
Қыз сөзіне езіліп, босап жүйем.

– Рабиға, Токтыбала, койсаң сұрақ,
Көрейін сұрағыңа жауап құрап.
Өзгермей қалатұғын жерді іздесең-
От басы-қос махаббат жакқан шырақ.

Байырлап бұл сұраққа дауаладым.
Қалайша ағат сөзге ауа аламын.
Періште сипатта еді қасиеті -
Әу баста Адам ата, Хауа ананың

Жоқ едім бұл сұраққа талдау қылған,
Демеймін мен қыздарға «аздау бұлдан».
«Жазулы Лаухыл Махфуз» - деген рас,
Болады талғау – қыздан, тандау - ұлдан.

Өз жарын кінәласа елге жайып,
Не керек ондай жанмен ауыз шайып.
Жұп жандарды тексерет құдай ғана,
Болмайды періштелер ерлі-зайып.

Алтын үй, асыл жиһаз, қару-жарак,
Тұрса да аз төрт құбылаң түгел қарап.
Тояды адам көзі топыраққа,
Тұрады құр құйкағы қандай тарақ?!

Тірлікте әркімдерден қайтып дауал,
Секілді сұғанақ ит, қулық сауар,
Қызды алдаған жігіттер ақыреттік,
Қарасат майданында тартар зауал.

Жетінші сұрағыңа берем жауап:
Хажыға бара алмасаң қылып тауап,
Алланы бір, хақ біліп пайғамбарды,
Мұсылмансың әр қайда тапсаң сауап.

Пәндалар уайым жеп, қылады зар,
Дүние шыр айналған бір жұмыр шар.
Жоғынан бұл жалғанның бас – аяғы,
Қызғаныштан адамзат пейілі тар.

Пәндананың «ғайып-сырды білем» десін,
Болжауға жеткізбеген еркін есін.
Болған соң құтқармайтын ұзын құрық -
Ажалдың қайтсын біліп ерте, кешін.

Жирену керек адам жамандықтан,
Махұрым қалмау керек мамандықтан.
Өршімей ұрлық, қулық аты өшуі –
Ұрпақтың дұрыстығы адалдықтан.

Тегінде, тап осылай дедім білем,
Су кешіп жүрген кез ғой тебінгіден.
Айтысқан қыздың аузын аштырмайтын,
Қайран күн еді қара, бүгін кім ең ?

Түршігіп, тітіркеніп кетті бір кез,
Түшкіріп дем алысы жиілеп тез.
Зырқылдап басы ауырып мазалады
Зейнепке: « Сұйықтау қып - деді - құрт ез!»

Толғанып ештеңені жаза алмады.
Тер шығып, сүлеленіп тазармады.
Бірінде сондай күннің қос дуана,
Мағұзым, Сағынбек кеп азаңады.

- Ассалаумағалейкум деп Мағұзым,
Жасады дізе бүге кеп тағызым.
Қол алысып көукілдеп амандасты,
Бидайдың боратқандай ақ қауызын.

- Ассалаумағалейкум - деп Сағынбек.
Сылдырап сәлем берді, тым жақын кеп,
Молда еке, есенсіз бе, өзіңізді
Естіген соң келген ғой әдейілеп.

- Уай, фәле! Жоғары шық, қос дуана!
Жүргейсің дұшпан қорқып, дос қуана.
Исламді көркейтуге пайдан тисін,
Демеймін жын-сайтанды бос қуала.

- Алла хақ! – деп Мағұзым салды зікір,
Кім білсін болды ойында қандай пікір.
Колчактың жүріп-тұрған ақшасынан,
Мәшекең жай садақа, берді пігір.

Сағынбек Мағұзымнан именеді
Бұл жолы бір сөз айтып кимеледі.
Мәшекең бұл байғұсқа не болды деп,
Жарысуын кимелеп сүймеп еді.

- Қарамай денсаулығы қаны азына,
Халықтың сәуле шашқан сансына.
«Шоқпыттың ақын ұлы өтті өмірден,
Қатыстық кешегі күн намазына!»

- Астағфир-Алла! деді Мәшһүр шошып,
Қол жайып, ниет қылып дұға қосып,
Мархұмға Алла рахым айласын! – деп
Бет сипап әрман қарай қалды тосып.

- Сізге қалай бұл хабар жетпегені!
- Мүмкін жақын жерменен шектегені?
- Мұның мәнін айтамын түсінсендер,
Жаңа бағыт кеп қалып ептегені.

Жаназаға жинамай бұдан былай,
Енді орыс тәртібі болад ұдай.
Барлық діни ғұрыпқа тиым түсіп,
Жөнделерін қай кезде білед құдай.

Көріп ем Керекуде намыс жайын,
Лықсыған Ертістегі ағыстайын.
Сауабын оқып «мүлік» сүресінің
Сұлтанмахмұт мархұмға бағыштайын.

«Әмин!» деп қол жайды ниет етіп,
Бағыштауы жүрмеуге күйе кетіп;
«Тәбарак әлләзи...» деп саулатты әрі
Гүлетіп, келістіріп, жүйелетіп.

Қоңыр дауыс көмейден сайрады кеп,
Естігендей Мадина арбын тек,
Оқып болып аруаққа бата қылды,
Алхамдиллаһи раббил ғаламин, - деп

Айтысты отырғандар «болсын қабыл»,
Мағұзым «Әммин» деп дамыл-дамыл,
Бір сөздің шетін бастап айтып қалды,
Баяулап басылғанда абыр-сабыр.

- Не болмақ енді, молла, жау тиеді?
Сақтаған жоқ па елді тау киелі.
Елсіз, иесіз қалатын түрі боп тұр
Қайтеміз мына «Қоңыр әулиені»

– Баста да қос дуана бір жораны,
Тапжылма, етегінен сал қораны!
Жатып ал, жатқанға жан тиіспейді,
Басылар бұл заманның бір бораны.

Қайтесің: сүйесің де, күйесің де
Дұрыстық болса үкімет жүйесінде,
Отырып қаз қалпында күнің көріп,
Жүріңдер ұшырамай киесіне!

Көбейтіп келушіні – күнде қонақ,
«Түсті – деп - әулиеге!» елді тонап,
Арандарын ашылса, ертеңді-кеш
Жоламандар маңыма айтар сол-ақ!

Сендер үшін үкімет өзгермейді,
Еркелетіп қоям деп сөз бермейді.
Осы кеткен – кеткені, енді қайт жоқ,
Сіз бен бізге арам ас – көз көрмейді.

- Қызулап сөйлеп кетті ұзағырақ,
Шешілді талай – талай тұзақ-сұрақ.
Көп айтты отырықшыл жайға көшіп,
Салуды қора- қопсы жайлы тұрақ.

- «Түбінде баянды еңбек-егін салмақ»
Егін салған ұстайды елін шалқақ.
Қамба толы астығы бар адамдар,
Ешкімнен күн көрмейді жанын жалдап.

Ғайыпты бір болжағыш зерлі едіндер.
Бура қуған тайлақтай шерлі едіндер.
Халықты шыр айналып жебе бермей,
Жеміс егіп, егін сап жерді еміндер!

Деп Мәшһүр айтқан ақыл, көп насихат,
Көрінді сияктанып досқа сипат.
«Дос жылата айтады» дегенді ұғып,
Сол жазда кірісті іске етпей қиқақ.

Әулие етегіне салып үйді,
Жақсартты қос дуана жалпы күйді.
Жинақтап тәжірибе болжам-пікір,
Тылсым сыр – сәуегейлік жауап түйді.

Бал ашып, ем – дом айтып меймандарға,
Шарттасып, сенім беріп кей жандарға,
Түнөтіп әулиеге сыйндырып,
Көрсеткен діни құрмет мейрамдарда.

Тілегі қабыл болған талай адам,
Түн түнеп, рахат тауып саялаған.
Ұстаған тап-таза қып әулиені,
Шырақшыдан ел сыйын аямаған.

Қайғы керіп жүргендер ішті шер жеп,
Жылдан асып, жүкті боп көрді перзент.
Мағұзым мен Сағынбек құрметіне,
Желең шапан биқасап киді зерлеп

Келе қалды тал түсте жеті атты,
Шолақ құйрық аттары салтанатты.
Не сұраса Сағынбек «карашо» дейд,
Сол орысша қайтқанша жетіп жатты.

Әулиеге барғанда жетпей зиын,
Табиғаттың таң қалды көріп сыиын,
Мылтықтарын көрсетіп «банды» деді,
Қос дуана түсінбей болды қиын.

«Кеткеніне садақа жеті тиын!»
Деп Сағынбек «ашыды жетпей миым»
Сылдырайды жылпылдап Мағұзымға,
«Орысшаны білмеген екен қиын»

Жайларын қос дуана құлаққа іліп,
Бірде риза, бірінде құлай күліп,
Бір жазда қора салып алғандығын,
Отырды Мәшһүр елден сұрап біліп.

Өзіне де ой түсті орын таппақ,
Ымшық-шымшық білінді, бойын бақпақ
Тағдыр ғайып белгісіз, санаулы өмір,
Ұрпаққа сөз қалдырмақ ойын баптап.

Сөйлесті бір күн Пазыл, Шарафимен.
- Жұмысқа шығар жан жоқ жарап үйден,
Жалдаңдар, орын теуіп үй салайық,
Сол жерден, көңілдерің қалап сүйген.

«Кедей тоқ, - дейтұғын бар – ел жиіде»
Ағайын қарасқан тоқ – аш күйіне.
Жаз-жайлау көппен бірге қол ұстасып,
Мүсеннің отырайық «Ақшиінде».

Тап бүгін тұрған жоқ қой көз қарайып,
Не нәрсе болу керек елге лайық,
Алланың бір бұйрығы тұрған шығар,
Әркіммен ақылдасып жер қарайық.

Осыған үшеу ара сөз байлады.
«Ақшиді» көппен бірге жаз жайлады.
Исабек, Қайыр, Қозке қатар қонып,
Жарасып жан құрбылар бір сайрады.

Сыйласып ертелі-кеш әзілдесіп,
Шаруаға жәрдем жасап «кәзір» десіп,
Құлық айтып күлісіп, жоққа жай боп
Барды бірге бөліп жеп «мәзірлесіп».

Мәшһүр баулып Мәдіні жетілдіріп,
Қояд кейде аққуды жеке ілдіріп.
Кейде тиіп ыза қып намысына,
Сылқ-сылқ күліп тастайды кетілдіріп.

Мәді келед сөз тілеп еріккенде,
Мәшһүр шаршап қағаздан зеріккенде,
Тауып алып құлықты қай-қайдағы,
Күлдіред айнала жұрт еліккенде.

Бірі еді алған күннің газет-хабар,
Ермек жоқ айналдырар басқа табар.
Қадалып «Ақжолды» ұстап қатып қалып,
Еніреп қоя берді оқып азар.

Ой, Алла, не деп отыр мына газет,
Қыс түсті ғой жаныма, жәңа жаз ед,
Әмен, Әмен, уай, Әмен, не боп кеттім,
Басым қатты қаңғырды, мана мәз ед.

Не болды, не кездесті құлын, қалқам,
Жанымды жай түскендей қылдың талқан.
Жүр едім үміт етіп, үлгі күтіп,
Халқыңа болады деп қорған, қалқан.

Не дейді, рас мынау «қазанама»
Бейкүнә «қазанама» жазыла ма?
Жүсіпбек Аймауытов қол қойыпты,
Қайғылы қаралы боп жаназаңа.

Апырай, ажал іздеп тапқан екен,
Қақпасын жарық дүние жапқан екен.
Өз бергенін күдірет өзі алып,
Аяусыз қаталдыққа баққан екен.

Жалғанда жанып түсіп жаралы ердің,
Қызығын жатсың көріп қара жердің.
Өзімнен озып шыққан жұлдызым-ай,
Арманда өкінішпен қала бердім.

Тағдыр-ай,-деп еніреп егілді-ай көп,
Көз жасы көл-көсір боп төгілді-ай кеп.
Жиналып ауыл-аймақ бірден бірге,
Көңіл айтты, уай сабаз ерім-ай деп.

Күйініп күңіреніп шекті азап,
Жойылып көңілді кеш, күндер ғажап.
Таусылмас ұзақсонар ойға түсті,
Өлмесе де өлуге қалған аз-ақ.

Арада хат та келді Жүнісбектен,
Кешігіп «не жазаммен» жүріп жеткен.
Қиынның ең қиыны - өкініш-сол
Мәшһүрдің ортаншысы ед үміт еткен.

Көз жаздық, Мәшһүр аға, Әменіңнен
Қазақтың көзге түскен әлемінен.
Жоқ болды, жарық жұлдыз ағып түсіп,
Арманда қала бердім дәмелі - мен.

Қапыда қатер қамап, ажал тоғап,
Жүректе жоғалмастай қалды ноқат.
Қорғауда жетім қызды тоқалдықтан,
Қолынан тап жауының болды опат.

Деп жазып баяндапты бастан аяқ,
Қалмаған шыбын жанын жастан аяп.
Әменнің бойындағы қасиет ед
Дұшпанын түсіндірер жасқамай-ақ.

Тәлімгер үйретуде ұсталығын,
Ақылгөй адалдықта нұсқалығын,
Өзіңіз айтатұғын дүниенің -
Әменнен көріп қалдық қысқалығын.

Ел үшін өкінерсің, опық жерсің,
Опасыз бұл не қылған уақыт дерсің.
Алдын құдай жарылғап Әменіңнің,
Өзіңізге қажымас қуат берсін!

Қайта-қайта тәтпіштеп оқып хатты,
Таусылмайтын қайғының уын татты.
Ойлай-ойлай жете алмай ой түбіне,
Дауа таппай қалжырап зорға жатты

Іш күйген өрт жалыны алау-жалау,
Арман, мұң, өрбіп қиял тарау-тарау.
Көзде-жас, ойда-өкініш, қолда-қалам,
Оралды жыр жоқтауға қадау-қадау.

«Қан түсті 63-те аяғыма,
Оқ тиді түзде жүрген саяғыма»
Деп бастап он-бес шумақ өлең жазып,
Әменнің тоқтады өмірбаянына.

Бір ырғақ әуен тапты қоңыр бояу,
Көз ұйқыда болғанмен көңіл ояу.
Домбыраға салды да үйлестіріп,
Шақыртты әншілерді үйге таяу.

Қозкеннің қызы-Пәни күміс көмей,
Жалықпас, өлең айтса дым істемей,
Сөздерін Жолмұраттан бұрын жаттап,
Мақамын қағып алды қиын демей.

Осылай Мәшһүр әні таралды елге,
Кетсе де Әмен сіңіп кара жерге.
Алқалы той, кезінде қонақ кәде,
Абырой, бедел берген талай ерге.

- Айтқанда Пәни апа жаны еріп,
Бұл әнді елу бес жыл еткен серік.
Нұтфолла Шәкенов кеп ас алдында,
Үн таспаға жазған ем, айтып беріп.

Содан бері өтіпті отыз жылдай,
Жүрегімде қаттаулы жазған жырдай.
Жиырма үшінші қараша үшінші жыл,
Айшуақтан сұм ажал қылды жүрдай.

Сүт кенже үмітті ұлым қапыда өліп,
Қан жұтып менде отырмын қайғы көміп.
Отасқан отыз-ақ күн сүйген жарын,
Сұм тағдыр шырқыратып алды бөліп.

«Қан түсті 63-те аяғыма,
Ок тиді түзде жүрген саяғыма»
Жеткенде 73-ке келді маған
Молла ата, деген сөзін баяғыда.

Айрылдым Айшуақтай асылымнан,
Шарболат алмас жүзі жасырынған.
Жиырма төрт жыл екі айда он екі күн,
Жөнелді озып шығып ғасырынан.

Мұнымды рухыңызға айтпай қайтем,
Азамен дастаныңды жаздым ай кем.
Келгенде көңіл айта Қаныш сот боп.
Бір лепес білдіріпсіз сондай жаймен.

- Естіп ем Теміршоттан Макин дейтін,
Нұсқауды жадында ұстап мәтіндейтін.
«Есімбай белдемесі» деген сөздің,
Түсініп ел ұғынған мәнін кейін.

Билікті ақсақалдық тыйю үшін,
Байларды сотқа тартып жию үшін.
Ауатком шешім қылып, берді бұйрық,
Жеке бастың қылмыстық қозғауға ісін.

Адвокат, тергеушілер пайданы ұққан,
Қасықтай жылмаңдайды майға сұққан.
- Ақсақал, сізге сұрақ, айтыңызшы,
«Есімбай белдеме» деп қайдан шыққан?

– Белдеме еті тәтті, дегенмен де.
Жеген ғой хан да, кара, кеменгер де.
Бұл күнде өз көздерін көріп жүрген,
Шығыпты ғой «мипалау» дегендер де.

– Шартты кесім – «он бес» жыл, ерге, міне!
- Қарсылық жоқ, шырағым, тергеміңе.
«Жетпіс үшке жете алсам» деп жүруші ем,
Рахмет, сексен бес жас бергеніңе!

Келгенде көңіл айта қылып шүкір,
- Қанышжан, қылмыс қуып қылма күпір!
Терең ой, терең ғылым – сенің жолың,
Деп Мәшһүр ықыласпен берген пікір.

Сонан соң Қаныш кеткен ғылым қуып,
Көрініп күннен-күнге білім жуық.
Қажыған, қалжыраған күйлер кешті.
Қиындықтан қиындық күнде туып.

Қалды Мәшһүр жүруден бойды жазып,
Отырғаны күні-түн ойды қазып.
Қайдан түсті көңіліне, кім біледі,
Бір қағазға былай деп қойды жазып.

...Кедейшілік болар ма мұндай қиын,
Ойын-күлкі айт-пен той, қалды жиын,
Естігенің: жаман сөз, суық хабар.
Жұмыртқадай шайқалар күнде мыйын.

Түйін

Түйін

«Шарлаған жолым жатыр жер бетінде,
Көрінер көлеңкесі келбетімде,
«Қай жерде үзіледі қайран сапар,
Түйін боп өмірімнің бір шетінд»

(Қасым Аманжолов.)

Ақтұнжыр биылғы қыс қанат жайған,
Шарафи шыға алмайды қора жайдан.
Жақсыаула, Жаманаула слемденіп,
Көгеріп көрінеді сонадайдан.

Үй салып Ескелдіге екі жаздай,
Шаруадан бірелі де көзін жазбай,
Тұрғызды төрт бөлмені, екі пешті
Тартымды жанатұғын оты маздай.

Кең, байтақ қайда барсаң мал өрісі,
Шаруаға қолайлы жер күн көрісі.
Үй салды екі бөлме бірінші жыл,
Серіктес Намаздікі болған көрші

Келуі газет-журнал кетті сиреп,
Айналды сөз құлаққа «үйдеп – бүйдеп».
Жиналыс, мәжіліске бармайды ел,
Қылады әкелгендей зорға сүйреп.

Жабылды медіресе барлық жерде,
Күрсінген іші толып қайғы – шерге.
Сырғанақ, ақпа таяқ ойнаумен жүр
Малынып бала біткен қара терге.

Оқудың түрі өзгеріп, араб қалып;
Төте оқу – Сұлу жазит, әліф қарып –
Ахмет Байтұрсынов нұсқа берген,
Жазуды мақұлдады Мәшһүр де анық.

Пазыл кеткен оқуға мұғалімдік,
Ұстаздықтың қадірін ұға біліп.
Ғылым – білім үйренбей, түйді ішіне,
Адами өспейтінін мұра - білік.

Кедей жастар мектебі орталықта
Ашылып ортақ болып бар халыққа,
Білім бере бастады жедекабыл,
Қостанай, Семей, Торғай, Арқалық та.

Ыбырай Алтынсарин еткен арман,
Орыс – қазақ мектебі шығап алдан.
Спандияр Көбеев ұстаздықпен,
«Қалың мал» романын қолына алған.

Лекбезге қамтылып бай қыстаулары,
Жер – жерден мектеп ашып ұстаулары,
Оқудың халық комиссариаты –
Таралды Луначарский нұсқаулары.

Мәшекен келгенінде оқып «Айқап»,
Өткізед ой електен байқап – байқап.
Дін білімін шығарып тастағанға
Қояды назары боп басын шайқап.

Мектепте бала оқыту дос шырайлы,
Мазасыз, үйде жүрсе бос жылайды,
Толады он сегізде кәмәлатқа
Бес жастан беру жөн деп топшылайды.

Еске алып өз ғұмырын салғастырып,
Күндерден аяқ басқан алғаш тұрып,
Қолына қағаз – қалам алды дағы
Жөнелді өлең қылып жалғастырып.

«Бес жаста» бісіміллә айтып жаздым хатты.
Бұл дүние жастай маған тиді қатты,
Сегізден тоғызға аяқ басқан күнде
Мұса еді қосақтаған «Мәшһүр атты».

Деп біраз өткен күнді тізді жыр қып,
Өмірді – басып жатқан ізді сырғып.
Іштегі буырқанған бір күйініш
Дегендей тыңдарманға ізгі сырды ұқ.

Мәшһүрдің білед Зейнеп ойша жайын,
Сездіріп Шарафиге қойса дәйім.
- Әзірлеп қойдым таза киімдерін,

Айт, - деді - Әкейіме, монша дайын!
Қаратпай үй төбесін шатылмауға,
Тар үйде ғұсыл құйып шатырлауға,
Мәшекен: - мойша сал! – деп, Шәрафиге
Қалдырған арылмайтын басын дауға.

Бутаков Пашкеге айтып, кісі алдырып,
Ыстық су, пар беретін пеш салдырып.
Астын – үстін тақтайлап, нар сөкілі,
Істеткен не де болсын кеш қалдырып.

Ұрымтал байлар естіп намыстанып,
Өкініп қорланғандай қалыс қалып,
«Ту сиыр берсең, жасап бермей ме» - деп,
Сөйлейді мәнін жоя қылмай парық.

Мәншөк былтыр шақырып өз қасына,
Қалмаймын деп ағайын көз жасына
Көмектесем, Мәшеке, қора салсаң,
Айтып қойған уәдем – сөз басында.

Деп талай ниет беріп қолқалаған;
Әбутүсіп, Әшірбек орталаған.
- Келем десең, үй әзір, қораң дайын,
«Жарайд!» - десең, Мәшеке, болды маған.

- Байлар – ай, сыйларыңа болдым құлдық,
Құрмет пен ықыласты қостың құлық.
«Ер қолынан құс тойды» деген бар ма?
Мәшһүрді ұстар ма ендер қоңсы қылып.

Ақылдарың бұл айтқан демен «пайда»,
Масыл болып көрген күн немене айла?
«Ат атанып жүрмеген жігіттерден,
Аты атанған төбе артық» деген қайда?

Менің де бар тілеулі балам бірер,
Көңілге алмағайып алаң кірер.
Жұмыр бас екі аяқты жан болған соң,
Бізге де жер керек қой аяқ тірер.

Бұл сөзге ел тоқтаған беріп ерік,
Болғансын Мәшекеннің сөзі берік.
Соның бәрін еске алып отыр кәзір,
Бірін ерте, бірін кеш теріп – теріп.

Бірыңғай отыруға жер тұрақты,
Керек деп сөзге таңып бар құлақты,
Қозған, Мамыт, Еламан жер шегінен
Таңдаған шолып жүріп «Сарбұлақты».

Бұл жердің «Ескелді» дейд сыртын тегіс,
Ығы – «Ордабай құдығы» салған егіс.
Оң түстігі – бұйратты «Қалымшоқы»
Сол түстігі баялшын келеді еңіс.

Қалың Мамыт: Топбасы, Алакөз, Ес.
Еламанмен айқаста бермеген дес.
Көгенделіп жатсада беті қайтпай,
Жан алдында демеген жағдайым шеш.

Еребай мен Есентай тапжылмаған,
Қырғи қабақ андысып сан жылдаған.
Бірі – үстем, бірі - әлді жуан қамшы
«Күштілігің қой» - деген – тақсыр маған.

Үш руға тең тұтқа, бір тегершік,
Тіреу кіндік секілді тұр төбешік.
Мәшһүр шығып басына көз жіберед,
Ел дегенде еріні жүр кеберсіп.

Күні - түні құлазып көңіл жадау,
Намаздан соң ой басып тарау – тарау.
Көкірегін кернейді бір күптілік,
Сиқырына түсінбей қызыл жалау.

Жүсіпбектен хат келед ара - тұра,
«Кейінгіге бар ма,- деп – қалар мұра?»
Қол босаса қалам мен жайнамаздан
Айналдырар алданыш кара – құра.

Сәске еді, шықырлаған аязды күн,
Шығарған аппақ қырау саяз түгін.
Пар жеккен кәшепке кеп тұра қалды,
Екі адам үйге кірді үзбей жұбын.

Бірі - орыс, бірі - қазақ түсі суық.
Келетіндей көрінбейді ісі жуық.
- Бұл үйде Көпеев кім, бар ма? - деді,
Амандық жоқ, сұрақ пен күшті буып.

Шәрафи: - Иә, - деді – Көпеевпіз
- А – а – а, сонда боламысыз Көпеев – Сіз?
- Ал, ендеше айтыңыз, іздегенде...
Жұмысыңыз қандай еді, өтейтін біз?

- Ты Машһур? – деді орыс тікірейіп,
Қазақ түр сезбегендей шікірейіп.
Сақтанып жан - жағына қарап қояд,
Өзгеріп бірте - бірте пікір, кейіп.

- Вот, здесь, - деп төр үйге келді бастап,
Жөнелді әлгі жігіт сайрап қақсап.
- Молласың ба, табасың қанша табыс?
Оқисың ба, Құранды жұрттан ақша ап?

Жаназаға аласың неше теңге?
Кедейлерден алуың баймен тең бе?
Жасырмай айт, жауапқа тартыласың,
Жиған алтын – «капитал» бар ма сенде?

- Напоминай, про сын! – деді замнач.
Мына жігіт бір заржақ сөзден танбас.
- Мұғалімдік оқитын ұлың қайда?
Аты кім? - деп сұрақты қойды жалғас.

Мәшһүр отыр аузына қарап тыңдап,
Шәрафиге шәй қойғыз деп қалды ымдап.
- Түсіндіріп айтайын отыр - деді, -
Дұрыс болады алған сөз қалап, құндап.

Келсеңдер менен жауап алмақ үшін,
Сөзімнің қисынын ұқ, талғап түсін.
Діни білім болғанмен, молла емеспін,
Еш күнім жоқ бүлдірген елдің ішін.

Құран сатып пәндадан ақша алмаймын,
Медресе, мешіт жоқ, басқармаймын.
Құдай бір, пайғамбар хақ, дінім – исләм,
Жан алад деп сендерден жасқанбаймын.

Жиып қойған қазынам – кітапханам.
Алған – күмән, бұйырған - жұтқан тағам.
Алам десең әмірің қолдарыңда,
Берерім жоқ кітаптан басқа саған.

- Шағатай, жақсы араб, парсылығың,
Насихат, артық діни жаршылығың.
Советтік бұл орнаған үкіметке,
Қандайлық, айт жасырма, қарсылығың?

- Деп келем өмір бойы таста сиқыр,
Үлкенге құрмет көрсет, жасқа сый қыл!
Досымын әділет пен адалдықтың
Бойымнан таба алмайсың басқа пиғыл.

Дұрыстыққа болмайды адам қарсы,
Құзырында құдайдың ғалам - ғаршы.
Замананың ұйытқыған от – жалыны
Не болғаның білесің, қадам баршы!

Отқа қарсы шаппайды есі дұрыс,
Тексере бер, бұл сөздің несі дұрыс.
Жақсылыққа жәрдем бер, жанашыр бол,
Қайырым қыл халқыңа – біздің жұмыс.

Түрім мынау отырған шөңгеріле,
Пәле жапсаң не болад сен көріне?
Шәйларыңды іш та – ғы, тойып алып
Менен қорықпай жүре бер жөндеріңе!

- Молланың баласына мұғалім боп,
Қызмет істеуіне рұқсат жоқ!
Балаңыз оқуда екен Керекуде,
Барасыз сөйлесуге, шақырад сот!

Деп бұлар кете барды дуылдатып,
Ел – жұртты ит шапқандай шуылдатып.
«Шәш ал - десе бас алған» бұл есердің
Дейді Мәшһүр келеді қуы жатық.

Ойға түсті шырмалып он жыл өткен,
Қараған жоқ патша да оң жүрекпен.
Каримовке айып сап он екі мың,
Көпеевті қуғындап көп жүдеткен.

Жүрдім қашып сырдақтап түспей қолға,
Бұхар, Тәшкент бармақ боп іштей жолға.
«Кімдікі деп Сарыарқа?» сырымды аштым –
Дұшпаныма жорытып түстей зорға.

Қайтсем екен, Кереку барайын ба?
Осы қыста баруға жарайым ба?
Пазыл жанға тимей ме бір қырсығым?
Алды - артына бұл сөздің қарайын да.

Қанша айтқанмен бұл түнде болмады ұйқы,
Ауық-ауық оянып ұйқы – тұйқы.
Үйде отырып көбейтем қас пен дұшпан,
Еңбегімді елеген елдің сыйқы.

Осы оймен ұйықтап кетті біраз жатып,
Шымырлап шырт ұйқыда мұздай қатып.
Памдатқа* дәл оянды көзін ашып,
Денесі ауыр тартып тұздай батып.

Шәйін ішті асықпай ұзақ сонар,
Құрт – көже емес төңкеріп бірақ соғар.
Дене жіпсіп біртіндеп бой жадырап,
Сезім берген секілді қонақ қонар.

Алаңдайды көңілге түсіп әрне,
Келер ме екен ойда жоқ біреу әлде?
Айтқысы кеп оқтанды екі – үш рет,
Іркеді өзін дегендей «Жүсіп дәлде!»

- Зейнеп қалқам, айтылған бұ да тілеу.
Көп боп кетті бұл күнде білмей мінеу.
Ас – суынды қамдай сал кешегідей,
Келіп қалса... кім білед... біреу – міреу.

Шықты сергіп далаға құрып сейіл,
Көз тастайды төбеге тұрып дейіл.
Кіндіктей боп жазықтың ортасында,
Күннен күнге тартады бұрып пейіл.

Су алмайды, қар түспейд жеке қара –
Құдай мұны жаратты неге дара?
Бір сыр бар – ау бойында біз білмейтін,
Әлде билеп алар ма бара – бара.

Шыққым келіп тұрады төбесіне.
Ескелдінің ойы не, дөнесі не?
Қысыр қалмас тоқтысы, құнары артық,
Тұсақ жетпес бұл жердің көбесіне.

*Таң намазы

Көз бұлдырай береді жасқа толып,
Жайылған мал көрініп басқа болып.
Қарай-қарай маңытқа үйге кірді,
Бой ширығып, тоңазып, аяз сорып.

Өз жайымен жиналып даладан кеп,
Сол – ақ еді дізесін бүккені тек,
Төлеубай: «бір ат - шана келеді!» - деді
«Күні бойы атамның күткені» - деп.

Әбдіразақ – баяғы, ескі досы
Дабдырасып ауызда десті «осы!»
Сәлемдесіп көрісіп құшақтасып,
Шалқи түсті көңілдің кешкі хошы.

Кәрі дос көріспеген көптен бері,
Оралды бұрынғы өткен көктемдері.
Табысып қаудырасып, хал сұрасып,
Көңілдің соқты самал өкпек желі.

Ішілді: қант, мәмпәси, саркасқа шәй,
Бауырсақ қызыл жирен, ақсарбас май.
Сезім өршіп, түсінік көл – көсір боп,
Қиял шалқып орнады жадыра жай.

Ау – жөй сұрап ағайын амандығын,
Жақын жек – жат, құдандал қоймай тығын.
Кезек – кезек сөз бастап, жауап қатты,
Алып қашқан, уақыт болмай жұғын.

Айтып кейде бір сөзді, күледі - ай мәз,
Бірін бірі көтеріп ағадай - өз.
Жарастықты жақсы өмір туа қалды,
Екеу ара айтысқан кінәлай-наз.

Ет те келді асылып шимайлысы,
Аяна ма, келгенде сыйлай кісі.
Бүгінгі күн жап – жақсы көрінгенмен
Өтіп кеткен күндерін қимайды іші.

- Мәшһүр, саған бәрі оңды келешектің,
Бар емес пе салмағы берешектің.
Не қалдырдық тарихқа мирас қылып,
Бергені не жастарға ересектің.

Дәстүр, тарих, дін кетсе жып – жылмағай,
Күн көреді сонда ел, жұртың қалай?
Не бітірдің, өмірім бірге өтті ғой,
Аралап ең жер – көкті жаның қалмай.

Мен айтайын, тыңдай бер уақиғаны –
Үкіметтің келді бір қоқиғаны.
Мұғалімдік оқуда балаң бар ғой,
Тексеруге өзінді сот ұйғарды.

Деп келіп қазбалады алып жауап,
Тексеріп, сау басымды қалың дау ап.
«Құдайсыздар ұйымын құрып жатыр»
Табады қалай бұдан халық сауап.

Жер жарады «Қосшының» тілі, үні -
Біліп тұр ма, зиян деп түгі мұны.
Қалам қайрат, Мәшеке – ау, жасасаңшы,
Өлтірмесін имансыз түбі күні.

Керекуден бұл хабар молыққалы,
Дамылым жоқ советтен қорыққалы,
Аллажарды оқытпай тастай ма деп,
Отырмын сотқа барып жолыққалы.

- Емеспін бұл жағдайдан мен де кенде,
Бейкүнә сөзге ілігед кейде пенде,
Қызықтырып тұратын арапшы бар,
Қай үкімет болса да мен дегенде.

Замнач келіп сотыңа бар деп кетті,
Моллалықтан тиыл деп әмір етті.
Отыр едім дал болып келдің жақсы,
Не болса да көреміз бірге кепті.

Шіркеуді мемлекеттен бөліп дара,
Мектептерді шіркеуден етіп ада,
Исламды көретін құбыжықтай
Жүргізіп тұр билігін Ленин «дана».

Павлодар уезіндік аткоміне,
Аз ұлттар қосымша алқа бөліміне,
Отырмын жазайын деп осы жәйді
Жиналған ел жағдайын көңілімде.

- Ендеше, Павлодарға бір барайық,
Жоғымыз үйлесіп тұр бір қарайық.
Ат – көлікті әзірлеп... Құдай жазса,
Ұзатып, мұны ырғап – жырғамайық.

Әбеке, ойың болып десең олай
Құдай жазса, үш түн бар, келсе қолай,
Сәрсенбінің сәтіне қозғалайық,
Деп Машһүр пәтуә қып түйді солай.

Сөз байлап Әбдіразақ үйге қайтты.
Зайыбына жол жүрмек күйін айтты.
Бір қой сойып бәкездеп, баптап орап,
Құрт-майын әзірледі - барлық жәйтті.

Аллажарға тамақ деп салды ерек,
Жол азығын дайындап алды бөлек.
Орта торы ат жеккені сәрсенбі күн
Машһүр келді: «Кәне, - деп – жүру керек!»

Жүріп кетті бір торы ат шетке байлап,
Керек - жарақ заттарын салып жайлап.
Екі қонып араға жетіп барды,
Жатқаннан соң қағар жоқ жолы сайрап.

Келіп түсті Мысықбай Қамбарына,
Қарап, байқап күнкөріс халдарына.
Алтай қызы Жаңылдың пысықтығы
Дарыған үй ішінің жандарына.

Қашан болсын ас-суы тұрар әзір,
Қолқайыры, дәм-тұзы берер - нәзір
Қолға ұстайды шал жығар насыбайды
«Бар ма десең насыбай», - дейді «кәзір»!

Бір күн жатты тынығып аунап-қунап,
Сұрастырып қаланың жәйін қулап,
Сотқа барып жолыққан екен Пазыл
Сөйлеспепті: «молла – деп - әкен!» тулап.

Әбдіразақ не болсын каперінде
Осы жолдың қандайлық қатерінде
Беремін деп тамағын кеткен еді,
Баласының ертерек пәтеріне.

Қашан келед деп Машһүр отыр тосып,
Қайдан бастау керек деп ақыл қосып.
Қала іші сапырылыс иу-киү,
Шұбырған ел, жанталас жүрген жосып.

...Шықты екеуі, күн сенбі сағат онда,
Деп сиынып «Ой, Алла, сапарды онда?»
Уез атком басшысы Денисовтың
Келді депті хатшысы екі молда.

Кірсін деген Денисов беріп рұқсат
Бұйрық қылып хатшыға деген «түр сақ!»
Екі шалы қазақтың кіріп келті
Ғазірайыл жан алғаш бураға ұқсап.

Әу дегеннен тіксініп бірден бірі,
Ызбарланып көрінген түрмен ірі.
«Здрасти господин!» деуден бастап,
«Спасибо» деп көңіл кеткен кірі.

– Сіз билеуші төресіз христиан,
Біз қазақтың кедейі крестьян
Ойламаңыз молла деп өлім тілеп,
Елді алдап лақ-тоқты, тиын жиған.

Қуаттаймыз кедейге таң атқанын,
Теңдік, кендік, бостандық таратқанын.
Беріп тұрмыз оқуға баламызды,
Біліп мектеп жұмысын жаратқанын.

Сот шақырып қайталап мазалайды,
Не үшін бізді айыптап жазалайды.
Ислямнің заңы сотпен бірдей
Адалдықтан арамды тазалайды.

Адам барма өлмейтін, кеткен мәңгі,
Көму керек емес пе өткен тәнді.
Біреу сенед құдайға, біреу сенбейд,
Шіркеу, мешіт дұрыс қой тұрған сәнді.

Біз бала емеспіз ғой, өй-дегізер,
Бұзауды жамыратып, қойды емізер.
Қасқырдай жарып барад жанымыз жеп,
Товарищ, соттарыңа «қой!» деңіздер.

– Келістік мәселеге, түсінікті.
Жасаныздар советтік кісілікті.
Айтамын сотқа мен де, балаларын
Игерсін мұғалімдік ісін мықты.

Боссындар екеуінде, Рұхсат, енді!
Уезком сөздеріне толық сенді! -
Деп бастық қол алысып, хош айтысты,
Дүниеде қанша айтысса Мәшһүр жеңді.

Аяндап екі ақсақал сотқа келді.
Көрдің бе туған мұндай қайсар, ерді.
Түрі -татар, тілі-орыс біреу отыр,
Мұсылманша жарыса сәлем берді.

– Здрасти, кімсіңдер? - деді қысқа
Мәшһүр жедел саптады сөзді нұсқа.
Кекірейіп сот сыздап отыр еді,
Шылдыр етті телефон осы тұста.

– Ало-о-у, - деді керенау сот маңғазсып
Қаламын ап қолына хат жазғансып.
Иә, иә... А-а-һа, хұп! Осында отыр.
Жәрәйд! - деді әлден соң сөз жалғасып.

- Әбзилар, сөзге түсін, ызың етпе!
Қарсы боп үкіметке қызып кетпе!
Алынбайд бай мен Молла балалары
Советтік қандай болсын қызыметке.

Ал, жүре беріңіздер, болмаса ондай.
Ескерттік, сақ болыңдар, жағдай солай!
Жергілікті жер шешед барлығын да,
Байланысып тұрыңдар келгенде орай!

Екі карт «хош» айтысып кетті шығып.
Баяннан қорқа-қорқа кепті бұғып.
Сырқыларда «жау жетті» ештеңе жоқ,
Өз елі екен беретін ұрып-жығып.

Өйтседағы Мешітке бара алмады,
Дау туғызар қандайлық - бар алмағы.
Ертеңіне қайтуға әзірленді,
Деп бірдеме килігіп қалар тағы.

Қамбар айтып қаз қойды мешіт жәйін
Жүргеннен соң көшеден естіп дәйім.
«Ақ мешітті» аштырмай жауып тастап,
Милиция аңдыған жұма сайын.

Бижан хажы мешіті - жеке меншік,
Тәркіленбей әзірше көңіл көншіп,
Тәуба қылып отырмыз шеткерірек
Кім біледі, түбінде болад нешік?

Ас ішілді әй – жәй боп кіріп ажар,
Сұрақ сұрап Мәшһүрге берді назар.
Түлкідей қарға аунаған қызыл шырай,
Өрімдей сұңғақ бойлы келді Аллажар.

Жалт қарап Әбдіразақ етті елең,
- Қос әке, бір қорқыныш - өтті белең.
Кәне жүріп суретке түсіңіздер,
Ескерткіш есте қалар болсын терен.

Алыс емес осыдан мектеп қасы,
Қымбат та емес алатын төлем ақысы
Фотограф Багаев деген орыс,
Түсіреді суретке өте жақсы.

- Әй, Аллажар, нақ туған әкенді апар,
Көрсеткенде қайтесің бізді қатар.
Мұсылмандар суретке табынбайды,
Қиын болар кезінде бақи сапар.

- Достық жоқ ақыретте, жаның сақта .
Құлағыма кірмейді жүзің мақта.
Дозаққа шырылдатып мені тастап,
Шалқайып отырмақ па ең ұжымақта.

Тұр, киін, тапсырамыз бір құдайға!
Кешпейтін күнәсі жоқ, қарар жайға.
«Атамның түрі қандай» дегенде ертең,
Не дейді болашаққа, ақыл қайда?

Сақылдап Мәшһүр күлді шегі қатып:
- Қырып салдың, қырық жыл жатып атып,
Болмас, болмас, Сен жеңбей қоясың ба,
Жәрайды, барам! – деді тұрып жатып.

Багаев жолаушылық біліп жайын,
Суретті ертеңіне етті дайын.
Мәшһүрден қалған жалғыз осы сурет –
Ескерткіш еш жерде жоқ басқадайын.

Екі дос қайтты елге болып жолы,
Базардан қажетін ап «кедей қолы».
Аман барып сау қайтса жетіп жатыр,
Пайда, зиян, ат терін елей ме оны.

Ел іші бір жұмада опыр – топыр,
Әулекі неше түрлі бар ғой соқыр.
Мәшһүр мен Әбдіразақ Керекуге
Айдалып кетіпті деп шулап отыр.

Бастапты астық жинау саясатын.
Түр қалмай бірден біреу аясатын.
Өзі әкеп бермесе тартып алып,
Аяғы бір сұмдыққа таясатын.

Байлар мен орта шаруа, кедей тобы,
Жіктеліп, жоқ болып тұр атарға оғы.
Көрсетіп бірін бірі заң орнына,
Сөз бастап, алға шыққан астық жоғы.

Жүз елу пұт әр байға салған салық,
Көтеріліп лепіріп алған халық:
- Астықтары жоқ емес, тығып отыр,
Құрту керек оларды тартып алып.

Құтылуға жер таппай байлар сасып,
Бірі - қырға, бірі – ой, сайға қашып,
- Белсенділер пара алып, сақтап отыр,
Жасырад деп халықтан айтпайды ашып.

Күшейді айтыс, бір сөзді бір сөз түртіп,
Ел үстіне ақ жаңбыр - өсек бүркіп.
Кереку мен Славгород, Омбы тыныш
Отырған жоқ Баяндай қорқып – үркіп.

Келген еді Семейден, кәсібі не?
Қожагелді Мақаштың Әшіміне,
Оқыған. Заң білед деп ақыл сұрап,
Әбу түсіп барды жан тәсілімде.

- Үкіметтің айтқанын істеу керек,
Ол үшін болуы шарт сізде дерек,
Ішіп - жемін, тұқымың өзінде қап
Артығын сатуың жөн екшеп, елеп.

Куәландыр, қол қойғыз жасап акті.
Астығынның есебін шығар нақты.
Көрер көзге заңда ешкім бұзбау тиіс
Кімге барса болады осы факты.

Біреу естіп біреуден біреу келген
Басын құрап үймелеп тілеуге ерген.
«Жақтап жүр - деп – байларды Әшім Мақаш,
Салпан құлақ тыңшылар хабар берген.

Өзі барып жолықты Ауаткомге,
Ұсынысын білдіріп басқа да өңге,
Жаңаша үнем саясат ұстағанмен,
Жаппай қысу байларды келмейд жөнге.

- Байларды пайдаланып, беріп ерік
Ұйтқы қып құру керек «мойын серік»
Тарихи ұлттық – тұрмыс тіршілікке,
Ойлаймын, жіберсе деп ырық беріп.

Ауатком төрағасы Құлымбетов
Шықырлап аяғында құрым етік,
Тұрып жүріп сөйлейтін адам екен,
Сөзге келсе өзгеден бұрын кетіп.

- Отырған жоқ халықты қыстауменен,
Былқылдатып іс шықпайды ұстауменен.
Демоогтік ақылдың қажеті аз,
Істейміз деректива, нұсқауменен.

Осымен қалды шағын пікірлесу,
Қысқартып артық – кемді пәлендесу.
- Кетпесін анархия етек алып,
Бір жерден бір ауыздан керек шешу.

Бұл кім деп Мақашовты қудалады,
Бастырмай байтақ елді, қу даланы.
Жіберген жікшілдердің бірі ме деп,
ГПУ-ға тіркетті де шуламады.

Семейде Әшім жақсы білікті ер - ді,
Оқыту саласында іріктелді.
Келіп ед кету үшін жиып алып,
Талантты, талабы артық жігіттерді.

Ызабайдың Мекеші - тасы сайдың,
Әбен молла Біләлі - оғы жайдың.
Білімге бала күннен жаны құмар
Жілкейдің таңдап алды Серікбайын.

Жиып ап бірақ күнде кетті жүріп,
Әшімнің алғыр, өжет, епті жігіт.
Кімнен болсын қорғалап артын бағып,
Қалатұғын жан емес кепті бүгіп.

Жастары білім қуып, айға атылған.
Бұхардай қариясы - ханға ақылман.
Бұл үрдіс бірден бірге өнеге боп,
Қалған ед Шорман, Сәтбай, Айтбақыдан.

Туысқан Әбайылда, Әбақыр бай.
Дәулетке мас болмаған, дәл пақырдай.
Малшыларын жұмсаған түсіндіріп,
- Айтсаңшы - деп ұлына - әй, бақырмай.

Бір қызы бар жұтынған Ырысбиі
Он жетіде тана көз жұртқа сыйлы,
Жілкей кісі жіберіп сөз салдырып,
Серікбайға Әбақыр қызын қиды.

Екі құда кездеспей теңдесіне,
Қарамаған «Бар» мен «жоқ» кендесіне.
Серікбаймен қай кезде жолығарын,
Айтад екен қыз Зина женгесіне.

Билеп жүріп екеуін жеңгетай боп,
Шақырғанда бірде бар, бірде қыз жоқ
Серікбайға қызығып қызға қимай,
Жүрегіне Зинаның түсіпті шоқ.

Сезіп мұны әйелдер, білген әке,
Мұңын шағып бір күн кеп: - деп Мәшеке,
Күйеу бала басына қызығудан,
Қызым менен келінім дейд бәсеке.

Бір жағынан үкімет барад қысып,
Алған шағы кедейдің жарап, пысып.
Серікбай демалыста осында жүр,
Не істейін, тұрғанда жоқ ақыл түсіп?

Мәшһүр сұрап анықтап ұқты бәрін.
Уайымдап, қайғының түпкі зәрін.
-Ант аралап, әрекет билегенде,
Тоқтар дауа таппайсың, келмейді әлің.

Болмайды айтқанменен, қайтып дауал,
Жауап жоқ, қойғаныңмен қанша сауал.
Құрып тұрған шайтанның ойнағына,
Уақыты бар Алланың берер зауал.

Осы сөзге тоқтады қылып түйін,
Әбақырдың аяды көріп күйін.
«Естімеген елде көп» көңілі қалып,
Рас болса іс екен деді «қиын».

Ертеңіне шақыртты Серікбайды,
Сәлемдесіп келген соң сұрап жайды:
- Шындығыңды айт, жасырма? – деді Мәшһүр,
Бұл сөз сенің басыңа ұнамайды.

- Жалған, - деді – ұялып мойындамай.
- Айта қойшы, ал сонда ойың қалай?
- Өтірік... білмеймін... – деп күбілжіді
Дей алмады, «оқиға болған былай».

- Рас айтсаң егерде «былай» демен.
Жалған айтсаң, өз сорың – қарғыс берем.
Екі қолын көрсетіп теріс жайып,
- Атаң қолы осылай қалад деген.

Тұра алмады Серікбай сөзінде анық,
Ата алдында қысылған сезім қалып,
Қызын емес, келінін Әбақырдың,
Түн жамылып кетіпті Семейге алып.

Естіп Мәшһүр налыды мұндай іске.
- Өзімен кет, кірме - деп - ғарып түске
Келесі жыл Серікбай Семейде өліп,
Атын қойған Демеуі қалыпты іште.

Мұндай жайды тастайды түпке түйіп,
Назаланса қас мерген атқан киік,
Сұрап алған Жанактың доғал оғы,
Жатыр - ау деп ойлайды ақтан тиып.

Ауық – ауық қалады демі жетпей,
Жүсіпбектің хаттары естен кетпей.
Нені жазсам екен деп абыржиды,
Қалған қысқа уақытын сырап етпей.

Көңілінде бар асығыс, үлкен күдік,
Тұрғандай боп көрінед ажал күтіп.
Жетпей жатқан бір уақыт зымырайды,
Ақыл естен айырып жүндей түтіп.

Шықты «ұлы конфиска» деген атау
Жалғыз жатып ойлайды: «осы қате – ау!»
Шытырлатып байлардың малын алып,
Атқа шапқан накрұс өңшеу мақау.

Шорман елін тонады бір жыл бұрын,
Жәми, Кәбіш төсенді кигіз құрым.
Жирен қасқа сәйкүлік жылқыларын,
Тоз-тоз қылып таратып, қалды жұрын.

«Құлақ» деген бұларға байланды ат,
«Халық жауы» советке пиғылы жат.
Кедейлердің тыраңдап күні туып,
Шыққан сөзін аузынан қылады хат.

Байдан алып шынғыртып бір-бір шолақ,
Билік айтты елеуреп, «болбы» сол -ақ.
Асын ішіп, төңкеріп, дағарасын,
Былапыттап, бүлдіріп сөйледі олақ.

Әжуалап мұқатты келсе қолай,
Болмау керек еді ғой дүние олай.
Шорман ауылын тәркілеп таратқан жер,
«Бай – құлақ» деп аталып қалды солай.

Бай Белгібай, Мәншөк те кенелмеді,
Дат сұрап, сотка жаяу келер ме еді?
«Конфискеле, дәулетін қаттандар?» - деп,
Жіберген соң өңшен жын, елрмені.

Жанұясы байлардың еңіреді,
Қой қуалап, жылқы алған семіреді.
Жүген - құрық көрмеген шу асаулар,
Өз дізесін өздері кеміреді.

Қосақтап, айдап әркім қойды бөліп,
Жүк артуға дайындап қойды көлік.
Әкеткенде жиып ап қазынаға,
Тірі тұрды зар илеп қалмай өліп.

Әбутүсіп, Әшірбек қайғы кешіп,
Айрылды ағаш үйлерден алтын есік.
Атқару советінің қаулысымен,
«Мектеп етіп берілсін!» деді шешіп.

Екі - ақ жылда типыл боп қаптаған мал,
Ресейге жетті алды «қиын» - деп хал.
Көнектерін көкке іліп, ұлып қалды,
Қара кемпір, күйреген қаусаған шал.

«Кедейге үлес болды құнан мен тай,
Теп тегіс, болып типыл құрыды бай.
«Дүние кезек» деген сөз аққа шығып,
Бәрін қылған өзіңсің, Құдайым - ай.

II том 89 бет.

Кетті қайыр мейірім ағайыннан,
Не шығады акқаптал, ақайылдан.
Ұрлап ішіп тамағын, өлсең бермей,
Емшектегі жат қылып тағы айырған.

Қыс пен жаздың сүрені кетті келмей,
«Алда тұр – ау бір қатер, өтсем көрмей...»
Деп күйініп дерт қысып түйіледі,
Бір күйзеліс іштегі ұйқы бермей.

Ақылдасар жан қалмай айналада,
Отырғандай жалаңаш айдалада.
Бір жабырқау күн кешті Мәшһүр Жүсіп,
«Күшің кетсе, сиям – деп – қай балаға».

Қалам алса ой кернеп, тербеп қиял,
Көктен ғайып көңілге нұрын құяр.
Бірінен соң, бірі кеп бастырмалап,
Бәрі қажет секілді, бар, тиып ал!

Қағаз басты кейбір күн көзі талып,
Мұрттай ұшад біле алмай өзін анық.
Армансыз жан болардай сезінеді,
Болашақ риза болса сөзі қалып.

Шақырды бір күн көрші, ағайынды,
Айтуға түйінді сөз тағайынды.
Кеңесіп ет пен шайдың арасында,
Ашқандай әңгіме айтты сарайыңды.

- Сөйлеп жүр әке – шешем түсіме еніп:
«Яссауи берді ғой – деп - ісін сеніп»
«Міне орның! - деп мына төбеде тұр,
Ер хожай бауаһиддин іздеп серік.

Көзімді аштым – түн іші «беріпті аян»,
Шақырғаны төбеге «бермен таян!» -
Менің үйім мәңгілік сонда екен деп,
Жорыдым, тұра салып еттім баян.

Қабырымды қазғызам, салып үйін,
Ескерткенім: ағайын, жалпы дүйім!
«Мынау Мәшһүр жынданды» - деп жүрмендер,
Мейлің күйін, өзің біл, мейлің сүйін.

- Ой, астафиралла! – деп, Түлкі молда,
Бір мырс етті немене, күлкі қолда.
«Ой, сақтай көр!» - деп шошып екі - үшеуі
«Баста, - дейді - ей, Алла дұрыс жолға!

Тәйгелтір, деп Дәрібай: «мынау шатақ!»
Өлендетіп тастады сөзбен матап.
«Өз көрін өзі қазған Мәшһүр молла!»
Деген – дей байланбасын жаман атақ.»

- Дәрібай, «көрім қаз!» - деп кімге айтам.
Аруаққа берген сөзден қалай қайтам.
Ажал жетпей көр мені ала алмайды,
Көрден қорыққан өлмей - ақ болсын шайтан.

Ет желініп осымен тарады жұрт,
Тосын хабар жайылып барады күрт.
Мәшһүр болам деген шал көрің қаз да,
Қойын сойып елге бер, «түрт, шайтан түрт!»

Ертеңіне күн – жұма екі – үш адам,
Қасына ертіп, төбеге басты қадам
Биігіне шықты да: «осы жер!» - деп,
Жата қалып өлшетті «сыз, - деп - маман!»

Қадалып қарайды аспан-төңірекке,
Тұрады құбылаға қарап көп те.
Сыбырлап дұға оқиды жыбыр-жыбыр,
Келіп түр еріндері не десе епке.

- Базархан мына бұрыш кеміректеу.
Ұзындыққа сай болсын ендіректеу.
«Өлсең, көрің кең болсын!» - деген қайда,
Күрегің сал сәлірек кеңіректеу.

Топырағын бір жола таста әртін
Әйтім тасып тұрады келіп әр күн.
Осы тас-топырақтан дым қалмайды,
Бір-бірлеп алып кетед келуші әркім.

Сәулесі бар рауан күн мен айдын,
Үстемелеп тұратын сағат сайын.
Тірі пенде шеше алмас қасиетін,
Мұның сырын біледі бір құдайым.

Бір жұма құлақтанып ел түңілген,
Кезінде тізе талып, бел бүгілген,
Тоқымдай беті тегіс көк тас шықты
Қабірдың қазып барған жер түбінен.

Базархан тұрғанда ойлап мынау тегі
«Балғамен соққыласам сынар ма еді,
Көрді де Мәшһүр көзі кетті жайнап;
- Сындырмай сыртқа мұны шығар! - деді.

– Ауыр ғой, екі бөліп жарылмаса,
Біреуге шығарыс деп жалынбаса,
Бір адамның қолынан келе қоймас,
Арқан сап бес-атты адам жабылмаса.

Қажмұқан түсті ойына ана бір жыл,
Баянда күшін көріп, жазып ед жыр.
Көтеріп бір дәу тасты ескерткіш деп,
Субекке әкеп берген, әлі де тұр.

Төс қойып кеудесіне темір түйген,
Мойнына рельс сап басын иген.
Үстіне тактай қойып ат шаптырған,
Адамның арыстаны құдай сүйген.

Алланың бұл жаратқан шеберлігі,
Пәнданың мойнында ғой нелер жүгі.
Ақыл, айла, күш, қайрат болмағанда,
Жалғанның қиындығын жеңер ме еді?

– Құдай берген бұл байлық бізге тегін
Тимей-ақ қой, Базархан, енді шегін
Тұс-тұсынан арқан сап аласындар,
Осы тас ед менің де іздегенім.

Билетін аса жетік істің жайын,
Алдырды шеберлерді апта сайын.
Жасатып жым қақпақты он бес күнде -
Саркофак қабір бесік болды дайын.

Темірден артық ағаш шегелері,
Дегенге көрмеген жан сенер ме еді.
Алдырды Олжабек пен Сәрсенбайды,
Ағаштан түйін түйген шеберлерді.

Жаз бойы балшық илеп, кірпіш құйып,
Тауынан «Аққарағай» ағаш қиып,
Атқаратын ең ауыр жұмыстарды,
Таңдамалы жігітті алды жиып.

Өтсе дағы дүние итжығыста,
Бөгде жанды жолатпай бұл жұмысқа,
Екі бөлме тактайлы үй салып шықты,
Есіктерін қаратып күншығысқа.

Қабыр төргі бөлмеде, сәл жоғары,
Есік жақта орын бар дәл жобалы.
Тұр қара лак гарнизді, шынылы шкаф,
Құран, кітап, лық толған қағаздары.

Ауыз үйде төсеніш, керек-жарақ,
Мұқтажына мейманның кетер жарап.
Ыдыс-аяқ, жез-құман, пышақ, балта,
Үккіш, шоқпар, сыпырғыш, күрек, қалақ.

Өз көзімен қойғызды түгелдерлік,
Тамақ істеп жолаушы ішіп жерлік.
Біреу Мәшһүр – «Диуана, жынды» - десе,
Біреу дейді: «Жомарттық, нағыз ерлік!»

Қыстай тұрды құлыпсыз бәрі дайын,
Өткен-кеткен таң қалып көрген сайын.
Ісмерлердің хақысын түгел төлеп,
Риза қып көңілді, тапты жайын.

Жазы шықты жадырап отыз бірдің,
Жуылатын кезі боп нағыз кірдің.
Қайтсем бойдан сейілет дей береді,
Зеріктірген қыстайғы жатыс, кірбін.

Нығманды алдырды құсыменен,
Баяғы өткен жолдастық тұсыменен.
Басшілікте Сқаққа барып жатты
Салтанатты сыйластық ісіменен.

Өзі ғалым, философ, ол - дәрігер,
Үлкен абыз батағөй, әрі балгер.
Мәшһүр келіп жатыр деп сәлем беріп,
Шақырысып үш ауыл болды әбігер.

Құдағиы Қалима хабар беріп:
Келінім түр – Қадияша – деді келіп.
Қырқынан да шыққан жоқ, тым аурушаң
Нәрестесін берсе деп атам көріп.

Құлағына бұл сөздер жылы тиіп,
Құндағымен баланы ап құдай иіп:
«Баласы-деңдер, - молла атасының!»
Деп бауын ішігінің берді қиып.

- Менде емес, шырағым, құдайда ерік,
Балақ бауы мінекей, болсын берік -
Деп Солтанбай шикі өкпе – перзентіне
Лепес қылып кеткен ед бата беріп.

Бір жұмадай ой бөліп, аунап – қунап,
Қаршығаны сөз қылып қаққан тулақ.
Ақан сері көңіліне оралады
«Көк жендетке» ән жазған шумақ-шумақ.

Көріп қайтты Шорабай дала тұсын.
Дұға жасап басына анасының.
Сол күні әкесіне зират етті,
Шетінде жатқан Баян қаласының.

Өзгеріс жоқ көшеде аса мықты,
Жөндеп жатқан мекеме қаталықты
Мешіт, шіркеу жабық түр шегелеулі,
Медіресе-ШКМ аталыпты.

Сағынайдың үйіне қонды барып.
Ыстық темір жаста да қолды қарып,
Үшқындаған қызыл шөк ортасында,
Әңгімеге Мәшекең қалды жарап.

- Құтты болсын, Мәшеке, салған үйін,
Ой жіберген адамға болды түйін.
Өлім үшін асығып керегі не?
Үкіметтің көре бер келер күйін

Дәуіт нәби ұста ғой күшті аса
Соғатығын балғасын баса-баса.
Сенде ұстасың кәртайтпай, қалжыратпай
Сұрап ал да Құдайдан, қайта жаса.

- А-а, Құдай, сақтай көр –деп күлді қатты,
Мына сөзің жаныма қаты батты.
Күнәға жаза көрме, о, жасаған
Басы жұмыр пәнданы, адамзатты .

- Осымен де төгілді үлкен күнә,
Өткен – анық, алдағы-бәрі күмән.
Өзіме арнап ас берем құдай жазса,
Хабарлас боп келіндер қалмай мұнан.

Хабарла, ниеттестің бәріне айтып,
Үкіметтен қорыққандар шығар тайқып.
Мен ешқайда соқпаймын, - деді дағы
Баяннан Ескелдіге кетті қайтып.

Күнін байлап дос-жаран жиып бәрін,
«Құран бағыштандар»-деп етті мәлім.
- Үш молданың бірі - Әбен Қожагелді
Біле тұғын құранның жете мәнін.

Бірі - алғыр Дорбаштың Ыбырайы,
Ойы-қырың бәрі бір күн райы,
Бірі - хожа Ғазали ойы терен -
Бес саусақтай бұларға хатым жайы.

Хабарландар ертерек мойнына артып
Шығам десе болмайды құран артық
Көзім тірі демендер рухыма
Дұға қыла беріндер қылмай тартық

Бір ай бойы камданды жинақталып,
Ширақ келіп хабарлап, ширақ барып.
Таска басқан таңбадай әріптері,
Қол дірілдеп кетеді шимақталып.

Кейде сайрап отырып, кейде ауырып,
Қалайда да бар бойда бір ауырлық.
Бірі - Мәшһүр ауру деп, бірі өлді – деп,
Бірі өтірік - деп шықты - көп дауырық.

Сөйтіп жүріп айтқан күн болып қалды.
Бір күн бұрын жек – жаттар келіп алды,
Үйін тігіп, жерошақ қазан асып,
Алып келген батасы сойды малды.

Ертеңіне ертемен үй тіккендер,
Абыр – сабыр, қарбалас, түітік, кемдер
Үлгерді, қымыздан соң бағышталар,
Құран хатым дұғаға біріккендер.

Еттен кейін ел гулеп ағыстады,
Бірдің аузын біреуі бағыстады.
Құлмағанбет қария бата жасап,
Ыбырай хатым құран бағыштады.

Халық шебері
Құлмағанбет

Өлік жоқ, Мәшһүр отыр күліп-ойнап,
Жалғанның опасызын біліп, ойлап.
Айтқан ед қымыз құя бастағаннан,
Мақсатын – «жетпіс үшті» алмақ тойлап.

- Емес қой қашан болсын ажал қоймақ,
Бір – бірлеп бар адамның басын жоймақ.
Сендерге бұл бергенім – дәм садакам,
Әсте жоқ бұл жалғанға мәңгі тоймақ.

Сендердің басын, қосып кешу алып,
Бар болса ғайбат айтқан құлақ шалып,
Көрісіп, қоштасайын деп шақырдым,
Түскенше ажал – құрық жеке қалып.

Деп Мәшһүр қысқа сөйлеп еткен баян:
«Сарыарқа, сайрандасам сенің саян.
Жетпіс үшке кеп тұрмын, 74 жоқ,
Желіс қайда, бізге енді болмас та аян».

Біреу – күліп, біреулер жасын сыққан,
Біреу – үстірт түсінбей, біреу – ұққан.
Қуаныш пен күйініш арасында,
Мәшһүр жаны шымырлап сырға бүкқан.

- Дүниеде кім қалады, өтпей көшіп
Құтылмайсың уақыттан жүрген тосып.
Солардың біз қалған бір жұрағаты,
Көпеев – фамилиясы, Мәшһүр Жүсіп.

Таңдамалы
І т.144 б.

Деп ақын шолып өтті өмір жайын.
Қарық боп, жиылған жұрт ішті шәйін.
Біреуден біреу асып қулық айтып,
Желпініс арта түсті күлген сайын.

Көңілді нұр төгіліп алтын арай,
Шәй ішілді біреуге біреу қарай.
Бұра сөйлеп деп қалды Мәшһүр Жүсіп,
«Зейнеп қалқам жоқтар ең мені қалай?»

- Аспанда ұшып жүрген көк лашын,
Көк лашын жаяды кең құлашын.
Атамды алған Құдайдың келіндері
Мендей болып зар илеп көп жыласын.

Өлсең де елдің, Әтиім, сыйындасың,
Ақсақалдың ақылшы миындасың.
Өзіңді алған Құдайдың о да біздей,
Ұл – қызының көз жасы тыйылмасын.

- Тек, бәлекет, - деп қалды ести сала.
Жоқтау емес айтқаның арыз – нала.
Құдайда ұл – қыз болмайды, келін бала,
Дегендерің, кой, қалқам, нақты жала.

Дегенде біреу қорқып, біреу күлді.
Айтқаны әзіл екенін көбі білді.
Қақпа құлақ сөзуар келіншектер,
Қағып алып сырға қып құлаққа ілді.

Ғазали ұзақ уақыт дұға қылды,
Салауатұл махпулды оқып нұрлы.
Ата – баба, Әулие – әнбиелер
Пайғамбар мен төртшәрға көңіл бұрды.

Гүлдесіп мәз болды ел, күрт жарасып,
Ғафу-рахым айтысып жұрт тарасып.
Мәшһүр көңілі болды Есіл, Еділ, Жайық –
Анаған да, мынаған жүр жаны ашып.

Жиып – түйіп, жиналып кетті тарап,
Қала берді томсарып Мәшһүр қарап.
Ел орынға отырмай дауыс шықты
Даладан: «келе жатыр! машиналап».

Сескеніп ГПУ ма деп қауіптенді.
«Ойпырым – ай, ести сала шауып келді!?»
«Әкетпек боп жүр ғой бұл із суытпай»,
Бас бұзар елден ерек тауып ерді.

Құдайдың көреміз де не салғанын,
...Үкімет құтқармайды көз шалғанын.
«Өздерінен көрсін де, менен көрмей
Құдайы садақадан кеш қалғанын»

«Ағады күндіз – түні көзден жасым
Түйіліп тамағымнан ішкен асым
Қажеті аз тіршіліктің өз басыма
Кісіге керек қылған міне басым.

І т. 70 б.

Көре алмай жарық сәуле таңды көзім,
Қартайдым қараңғылық тұманда өзім.
Өткен күн, жасаған жас бар, аман бол,
Артымда бес – алты ауыз қалсын сөзім.

Таңдамалы
І т. 70 б.

Деп ойлап отырғанда машина кеп,
Токтады, «Мәшһүр үйі осы ма?» - деп.
- Ассалаумағалейкум, Мәшһүр аға,
Сізбен көріспегелі болды ғой көп.

- Бұйра шаш, үйге тіреу бұ қай бала?
Шырағым, әркез болсын құдай пана!
- Мен-Қаныш Имантайдың баласымын,
Бас иген ақылыңа танбай, аға.

- О, тәуба, Қанышпысың, айналайын,
Есен - сау жүремісің, қайда жайың?
- Ғылым қу! – деп Сіз лепес қылғаннан соң,
Кен зерттеуші боп кеткем, «Жезді» – жайым.

Қолына алып, қуанып құшақтасты.
- Боласың – деп – бүгінгі қонақ басты.
Тілімді алып, бәйгеге басың тігіп,
Табындырдың сырласып қара тасты.

- Мәшаға, сөзің бөлем, асығыспын.
Тым қауырт әбігері жасыл мыстың,
«Ортақ қазан» от басын жүдетіпті.
Түнделетіп әкетем, жаңа түстім.

Естіп келдім бар жайды, біліп тұрмын.
Сізге мәлім жатқаны кетіп сұрдың.
Қабыл болсын, жүремін, кешіріңіз.
Көрдім, білдім деменіз, шыны сырдың.

Бүкті дағы дізесін кете барды,
Қандай жақсы азамат жетелі, арлы.
Риза боп Мәшекең, шын қуанып,
Қайран қалды көргендей қара нарды.

Қаныштың кетпеді ойдан болашағы.
Қазанбас, болжыраған бала шағы.
Түн қатып туыстарын жиып алған,
Жалғаннан бітпесін деп алашағы.

Айтылмай жасырын сыр кетті іште.
Қанышты қудалаған кекті іс те.
Ақ көйлек, ақ дамбамен тау басында
Көретін болды ылғи түнде түсте.

Ұйқының көбі жалған, шала жансар,
Көбінесе қымызға ауады аңсар.
Ішкен асы татымай таңдайына,
Жас баладай кей - кейде аузын тамсар.

Қағаз жазу азайды өлеңдетіп,
Баяндайтын тарихты көлемді етіп.
Қарамайды әйелге алтындаған,
Өткізсең де алдынан көлеңдетіп.

Жүру қалды зауқы жоқ, көбі жату,
Көрілікпен бола алмай түбі тату.
Кейде отырып зерігіп қалам алса,
Көрігенді сөз қылып бытып – шату.

Ел ішінде әңгіме болып тосын,
Мәшһүр асы сөйленді қайда босын.
Бала күннен бірге ойнап, тату өскен,
Сағынады Жақия қайран досын.

Сезінеді жүргіндей ажал торып,
«Жүсіп үш» деп өзіне ғажап жорып.
Шәрафи мен Зейнепке әзілдейді,
Жарайсындар ажалдан алсаң қорып.

Бірсу: - ауру, біреілер: - сайрап жүр – деп,
Шығатынын кім білсін қайдан дүрмек.
Ұнатпайтын адамдар не демейді,
«Күрішке» - деген суды ішкен күрмек.

- Еріккен екен Мәшһүр өлмеген соң,
Оңаша жатып, елді көрмеген соң.
Тірісінде ас беріп, бата оқытып,
Не істейді ел, ертең өліп жерлеген соң?

- Жетеді соған сенін қалай арын.
Біз емес, Мәшһүр Жүсіп - жеке дарын.
Біліп тұр замананың ауырлығын,
Болжап тұр бір қиындық алда барын..

Жаз өтті, ақырында таяды күз.
- Ағайын не айтад деп күтері сіз -
Дегенге жауап берді: «Аман бол!» - деп
- Шәрафи, енді менен күдерінді үз.

Қарады «жұма ғой» - деп көз сүзіліп,
- Аруақтар өтіп жатыр көп тізіліп...
Ауырлау екі - үш рет күрсінді де
Иманын айтып жатып, кетті үзіліп.

Мыңнан бір айталмасам өмір күйін,
Оқырман өзің зертте берер сыйын!
Дұға қыл рухына Мәшекеннің,
Жасайын мен де осымен сөзге түйін.

09.02.04 ж. 11с 45 мин
З. Солтанбаев

III дәйек

III - Дәйек

Мәшеннің көңілінде жүрген сесі –
Мұхаммед – Пазыл еді ең кенжесі.
Бір тоға қайда жүрсе дыбысы жоқ,
Белгісіз жұмысының ерте - кеші.

Білмейді асып – сасып абыржуды.
Көңіліне түскен дақты сабыр жуды.
Ойнаған от – жалындай Нұрила апа,
Қуан, Шеген, Қажыман соңынан туды.

Қызы – Кенже саулаған тау суындай,
Сабақ берсе саңқылдар дауысы қудай.
Жолын қуған әкенің қадірлі ұстаз –
Жаны сүйген тарихты нау, сыры бай.

Профессор Қуандық даңқы дардай
Бәрі – ғалым, ұлдары: Ертай, Нартай.
Шөбересі Мәшһүрдің Гүлназ, Әсет
Қалам тартқан бірінен бірі қалмай.

Халал жолда қазаққа қаққан дабыл,
Айта берсем Мәшһүр деп таппай дамыл.
Еңбек еткен елім деп ұрпағының
Тілектерін халқына етсін қабыл.

Зекебай Солтанбайұлы
Дүйсенбі – (09.02.04.) күні
23 - 45 минутта жазып бітірдім.
Алла қабыл қылсын!

Қуандық Пазылұлы
жанұясымен

М.Ж. Көпеев
мұражайының
директоры Қажыман
Пазылұлы

Пазылов Әсет
Қажыманұлы

Мазмұны

1. Самғау	7
2. Зорлық	45
3. Қорлық	79
4. Құйын	117
5. Қиын	149
6. Түйін	183
7. III дәйек	223

Зекебай Солтанбайұлы

Көпеев

Редактор-продюсер: Жеңіс Мананбаев.

Суретші дизайнерлері: Ақертіс Солтанбаев,
Ырысбек Жұмагелді.

Корректор: Қарманова Жанат Мұғамедқалиқызы.

“ЭКО” ФОФ-ке теруге. 29.06.2005 ж. басуға қол қойылды.
Көлемі 60х84 $\frac{1}{16}$. Қаріп түрі Kz Times New Roman. Офсеттік басылым.
Шартты баспа табағы 8,2. Есептік баспа табағы 13.
Таралымы 1000 дана.

Қазақстан Республикасы
140000, Павлодар қаласы, 29 Ноябрь көшесі, 2
Тел. (3182) 32-16-08